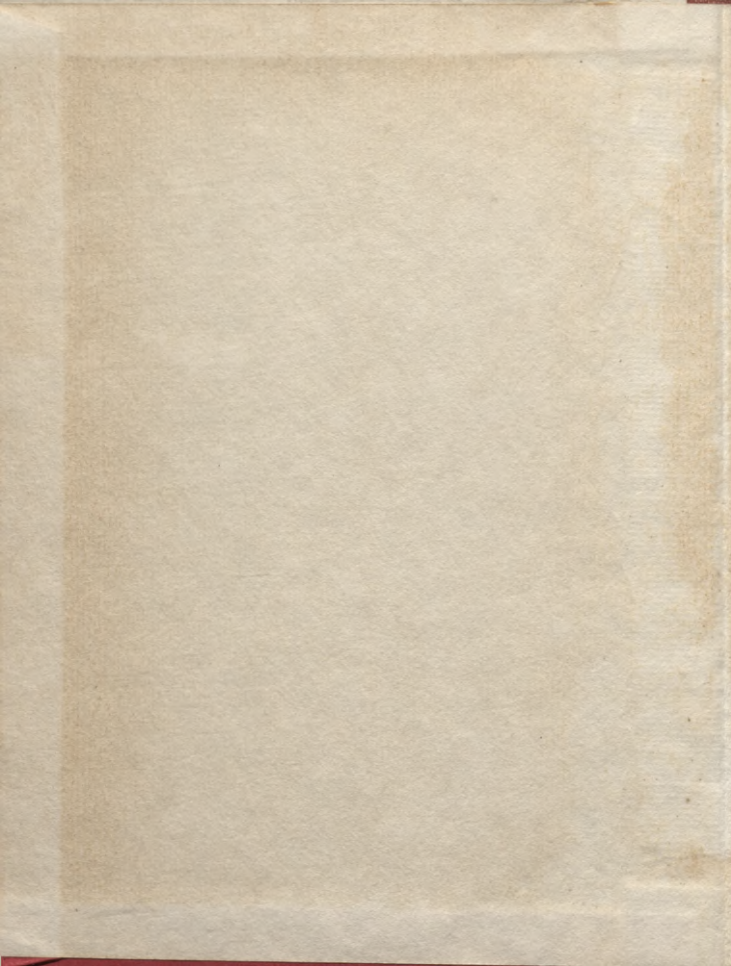

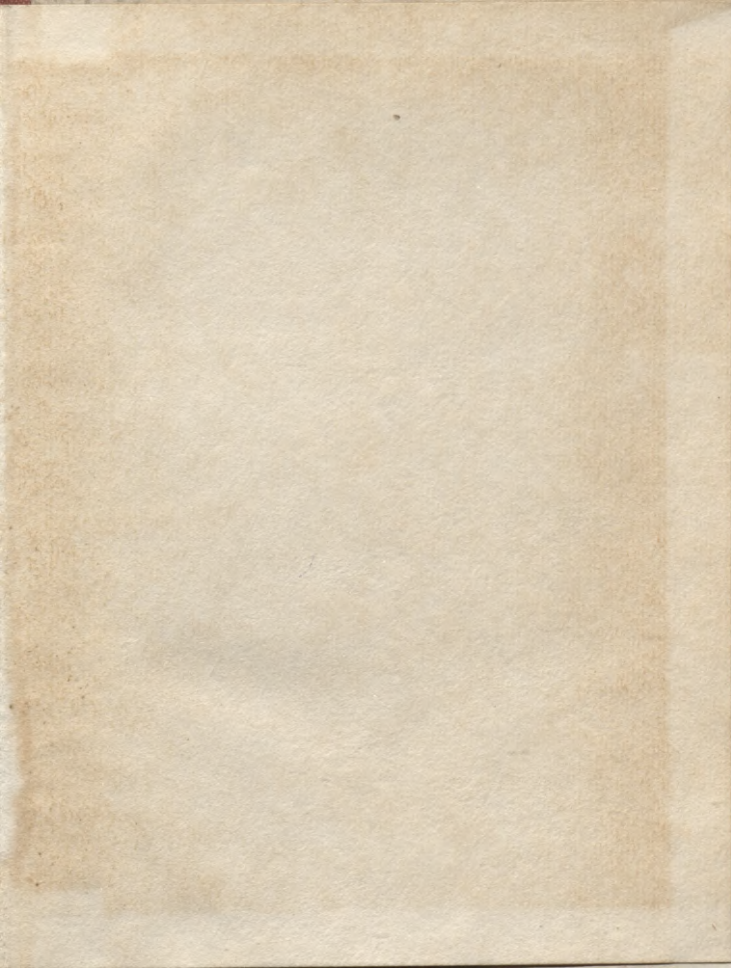
L 73-2
144

Varavīksne.

LITERĀRAIS MANTOJUMS

1979

1870

VARAVIKSNE

1979

1874

L 79-2
144

L
810.09

Varavīksne,

1979

Literārais mantojums

RĪGA «LIESMA» 1979

8L
83 3L
Va 649

Vija Lāča Latv. PSR
VALSTS BIBLIOTĒKA

~~79-52-864:40~~
030501798

Sastādījis I. Bērsons

Redakcijas kolēģija:

I. Kiršentāle, V. Labrence, J. Niedre,

L. Volkova, S. Ziemeļis

Mākslinieks J. Reinbergs

V 70202—606
M 801(11)—79 264.79.4603010202

© «Liesma», 1979

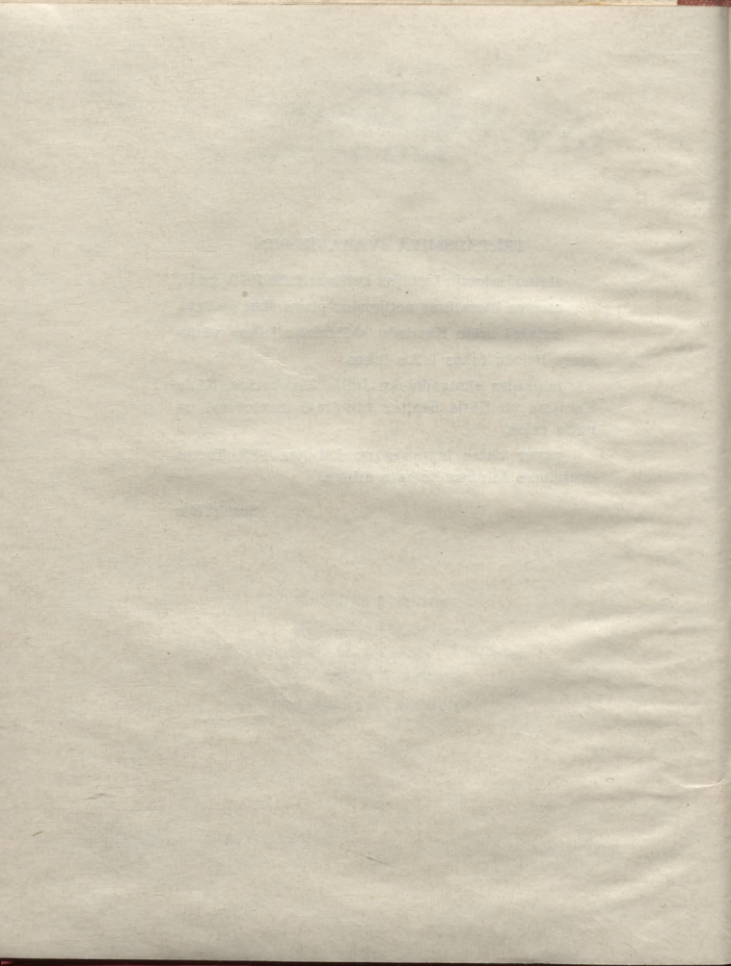
TRĪSPADSMITĀ «VARAVĪKSNE»

ataino Padomju Latvijas kultūras dzīvi 1919. gadā,
atceras literatūras notikumus pirms simt gadiem,
izstaigā brāļu Kaudzišu «Mērnieku laiku» vērtē-
šanas ličloču takas laiku lokos,

ielūkojas simtgadnieku Jūlija Dievkociņa, Kārļa
Kraujiņa un Kārļa Skalbes literārajā mantojumā un
mūža ceļos,

paver dažas lappuses no Latvijas PSR Tautas
dzejnieces Mirdzas Ķempes arhīva.

Sastādītājs

PIRMS SEŠDESMIT GADIEM

Ingrīda Kiršentāle

1919. GADS

Ir atkal pienākusi reize, kad dienu steidzīgajā skrejā, mūsu straujajā tagadnē valdonīgi ienāk pagātne. Ienāk vēsture, it kā uz brīdi apturēdama laika ritējumu, lai liktu atskatīties, no kurienes mēs nākam un kurp mēs dodamies. Aprit sešdesmit gadi kopš liesmainā tūkstoš deviņi simti deviņpadsmitā, kopš Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas īsā, bet tautas vēsturei tik nozīmīgā laikposma.

Tagad, kad gadi mierīgi rindojas aiz gadiem un laika straume plūst rāmā spēkā, grūti pat saprast, kā daži mēneši var tik pilnīgi pārvērst dzīvi, var tā pārradīt pasauli, turklāt mēneši, kad nerimst cīņas ar iekšējiem un ārējiem ienaidniekiem.

Lai tik drosmīgi un mērķtiecīgi ķertos pie visas dzīves pārveidošanas, vajadzīga stingri zinātniska marksistiska pārliecība par dzīves maiņas likumsakarībām, par proletariāta vēsturisko sūtību. No šīs apziņas tad arī izaug viss — pārliecības pilnais miers, ar kādu tiek laužta vecā kārtība visās dzīves nozarēs, aizrautība un pašaieliedzīgais darbs, kas piesātina stundas, dienas un mēnešus, tiem piešķirdami milzu svaru tautas dzīvē.

Ir 1918. gada 17. decembris, Latvija vēl vācu okupantu rokās, Rīgā, vācu un angļu atbalstīta, proklamēta buržuāziska republika, bet Pēteris Stučka, Jūlijs Daniševskis un Jānis Lencmanis paraksta un publicē Latvijas Strādnieku, bezzemnieku un strēlnieku padomju valdības manifestu. Stučka jau ir noteicis — 13. janvārī Rīgā

sanāks Latvijas Padomju kongress. Kas tas īsti ir — pār-
lieka pašapziņa, sava veida politisks azarts? Ne viens,
ne otrs — vienīgi pareizs starptautiskā stāvokļa no-
vērtējums, spēja paredzēt vēsturisko notikumu norisi.
3. janvārī Rīgā ienāca latviešu strēlnieki, pēc desmit
dienām te sanāca vēsturiskais kongress. Manifesta vārdi
cēla cīņā darbaļaudis visā Latvijā, tik vienkārši, skaidri,
droši un lepmi tie skan:

«Visu zemju proletāriešu apvienotājas un atsvabinātā-
jas — pasaules revolūcijas vārdā mēs, apakšā
parakstījušies, pasludinām, ka no šīs dienas valsts vara
Latvijā ir no jauna Padomju valdības rokās.» Un:
«Latvijas proletariāts, neraugoties uz visiem imperiā-
lisma draudiem, droši paceļ savu galvu, atjauno un di-
bina visā Latvijā savas padomes — kā pilsētās, tā arī uz
laukiem. Viņš atbīda vienu šķērsli pēc otra, pārvelk savā
pusē vienu no atlikušajiem baronu apmuļkotiem vācu
kareivju pulkiem un ar bruņotu dūri atbīda otru. Un,
saukdams talkā savus darba brāļus strēlnieku apgērbā un
viņa internacionālos cīņu biedrus iz Sarkanās Armijas,
viņš uzceļ Padomju valdību apvienotajā Lat-
vijā.» Padomju Latvija top kā proletariāta interna-
cionālās brālības konkrēta izpausme. «Aiz mums stāv pir-
mām kārtām Krievijas Sociālistiskā Federa-
tīvā Padomju Republika, ar kuru mēs jo-
projām būsīm uz ciešāko saistīti ne vien
ārējām saitēm.»

Proletariāta vara priekšplānā izvirza darbu kā vērtību
radītāju, kā tikumu, kā kolektīva veidotāju.

«Mēs zinām, ka vienīgi darbs ir Latvijas gods.
Jo viņai nav citādu — ne atklātu, nedz zemē slēptu ba-
gātību.

Viens priekš visiem un visi priekš
vienam!

Šis komunisma princips lai top likts Latvijas darba
tautas proletāriskās satversmes pamatos.»

Manifestā ietvertie principi joprojām ir dzīvi, vajadzīgi un nepieciešami. Uz mūsdienām aizstīdz arī citi pavedieni no tālajām dienām pirms sešiem gadu desmiem — politikā, ekonomikā, jurisprudencē, izglītības un kultūras jomā.

Jaunas izglītības sistēmas un jaunas — proletāriskas, sociālistiskas kultūras izveides darbs pirmajā padomju varas gadā ir šī raksta temats. Pirmkārt, Izglītības komisariāts pārzina visu kultūras lauku — komisariāta sistēmā ietilpst īpaša Mākslas nodaļa, kam uzdevums gādāt par «literatūras, drāmas, mūzikas un glezniecības u. c. mākslas nozaru attīstību un demokratizāciju Latvijā», kā arī pārzināt un vadīt «valsts teātrus, operu, mākslas muzeju un citas valsts mākslas iestādes» («Cīņa», 1919, 29. janv.). Komisariāts pārzina arī bibliotēkas un izdevniecības darbu. Tātad visa kultūras jauncelsme notiek Izglītības komisariāta tiešajā vadībā un pārraudzībā. Otrkārt, šīs iestādes priekšgalā ir izcilais revolucionārs un pazīstamais literāts Jānis Bērziņš (Ziemelis). Vēlāk komisariātu vada rakstnieks un sabiedriskais darbinieks Ernests Eferts (Klusais). Par Mākslas nodaļas vadītāju strādā Andrejs Upīts. Viņi ne tikai formāli strādā kopā, bet arī praktiski dara vienu darbu — ne velti A. Upīts 1919. gada periodikā publicē virkni rakstu par skolu jautājumiem, bet E. Eferts (Klusais) — gan par izglītību, gan ideoloģiju, gan mākslu. Tā ir šī laika iezīme — interešu plašums, vajadzība izteikt savus uzskatus, to, kas ilgi lolots, ietērt vārdos un darbos. Ir aprīnojama, piemēram, Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas valdības priekšsēdētāja Pētera Stučkas rosme publicistikā — «Cīņā» vai ik pārdienas parādās viņa raksti par aktuāliem politiskiem, juridiskiem, teorētiskiem un vēl citiem jautājumiem. Un tas notiek laikā, kad viņš nepārtrauktas kara darbības apstākļos vada pārkārtojumus visās dzīves nozarēs, uzstājas mītiņos, sanāksmēs, kongresos. Tā tolaik strādā viņi visi — šie cilvēki, kurus rūdījusi revolucio-

nārās strādniecības cīņas griba, kuriem proletariāta mērķi sen kļuvuši par dzīves piepildījumu.

Padomju Latvijas valdība skaidri apzinās, cik nozīmīgs darbs veicams ideoloģiskajā laukā — izglītības sistēmas pārkārtošanā un kultūras celtniecībā. Ne velti kara izpostītās un okupantu izlaupītās, no trim pusēm ienaidnieka ielenktās valsts budžetā ļoti liela summa paredzēta tieši šiem uzdevumiem. J. Bērziņš (Ziemeļis) rakstā «Strādnieku valsts kulturālie uzdevumi» («Izglītība», 1919, 1. nr.), nospraužot komisariāta programmu, saka: «Pirmā un galvenā uzdevums ir kultūras demokrātizācija šī vārda īstajā un pilnajā nozīmē (...). Visus vērtīgos kultūras ieguldījumus padarīt pieejamus visām darbaļaužu masām — tāds ir strādnieku valsts ideāls.» Un: «Pašas kultūras saturs mums jāpārveido, jāieved tanī jauns gars un jauni ideāli. Mums jādzenas pēc jaunas — proletāriskas kultūras radīšanas,»

Tiek lauza vecā skolu sistēma, pirmoreiz Latvijā izveidota vienota trīspakāpju skola, kur pirmoreiz visas mācības notiek dzimtajā latviešu valodā. Turklāt no pirmmācības skolas līdz augstskolai visas mācību iestādes pieejamas bez maksas. Arī tas ir pirmoreiz. Pamatos tā pati skolu sistēma vēl šobrīd pastāv mūsu valstī, izmaiņas ir otršķirīgos jautājumos (mācību priekšmeti, metodika u. tml.), ne pamatprincipos. Tolaik jauno skolu sauc par darba skolu. Kāpēc tā, to labi pasaka Andrejs Upīts: «Vispārējs, obligātorisks darbs ir komunistiskās pasaules pamata princips. Tāpēc šim principam jābūt arī komunistiskās skolas vadītājam principam. Tas arī tagadējo skolu — strādniecības skolu nostāda pilnīgi pretī bijušai — pilsoniskai (...). Jaunā skola sagatavos apzinīgus strādniekus vispārējam darbam vispārējā strādnieku pasaulē. Šajā pasaulē izglītība pati par sevi nebūs vairs privilēģija, ne līdzeklis nokļūt kaut kādā privileģētā stāvoklī un dzīvot uz cita rēķina un no cita darba.» (Pie-

zīmes par proletariāta izglītību. — «Ražotājs», 1919, 8.—9. nr.)

Sākas cīņa par revolucionāru apvērsumu skolu sistēmā; dekrēti paši par sevi neko nemaina, visur vajadzīgs mērķtiecīgs, principiāls, aizrautīgs darbs. Tā priekšgalā stājas Ernests Eferts (Klusais), lielu enerģiju ieguldīdams pašā būtiskākajā jautājumā — jauna tipa skolotāju audzināšanā un veidošanā. Vecie cara laika skolotāji nepavisam nebija jaunās skolas entuziasti, tos nācās meklēt un atrast gluži citās aprindās — darba jaunatnē. E. Eferts to prot un spēj, pamazām ap komisariātu apaug plašs pedagoģu aktīvs, kas ar aizrautību sāk iekšējo revolūciju skolās. Panākumi neizpaliek. P. Stučka, rezumējot te paveikto, raksta: «Protams, fronte atņēma mums visu dzīvo savām vajadzībām. Visus plašos pasākumus, bērnudārzus, jaunākā tipa audzināšanas namus utt., utt. nevarēja realizēt ar nelielu mums uzticīgo personālu. Bet es vienmēr ar prieku atceros skolotāju un audzinātāju auditoriju kursus, ko mēs atvērām īsi pirms Rīgas krišanas.» (P. Stučka. Par padomju varu Latvijā. R., 1958, 433. lpp.) E. Eferta principiālā prasība bija — lai skolu beigušie jaunieši būtu «nevis padevīgi darba vergi, bet aktīvi, domājoši proletārieši. Taisni te ir proletariāta skolas dzīvības nervs un dvēsele,» viņš saka rakstā «Švītras» («Darbs», 1919, 3./4. nr.) un piebilst: «(...) tāda jauna skola visā plašumā, tāpat kā proletariāta kultūra vispār, var izaugt pēc gadiem, lai neteiktu — pēc gadu desmitiem.» Bet pirmie soļi ir sperti un sekmīgi.

Tikpat sekmīgi tie ir mākslā. Andrejs Upīts par šo laiku atmiņās stāsta: «Mana nozare bij Padomju Latvijas māksla, nodota pilnīgi manā vadībā (...), nācās pārzināt un organizēt padomju gara dzīvi visas republikas mērogā. Izglītības komisārs ilgāku laiku slimoja un tā nepaguva uzņemties savu darbu. Komisariātu vadīja Eferts-Klusais, garā, darbā un dzīvē nelokāms komunistis un brīnišķīgs cilvēks — boļševiks, kādu man vēlāk tikai

reti izdevies sastapt. Vajadzības gadījumos, kādu bija ļoti daudz, viņš allaž nāca man talkā ar savu palīdzību un atbalstu.»

Principus, pēc kuriem risinājās pārveides un jaunrades darbs mākslas laukā, Andrejs Upīts ietvēris rakstā «Izglītības komisariāta Mākslas nodaļas darba programma» («Izglītība», 1919, 1 nr.). Viņš izvirza tēzi, ka mākslai jākļūst par revolucionārā proletariāta darba un cīņu līdzgaitnieci. Rakstnieks uzsver mākslas šķirisko satvaru, tās nepārvērtējamo nozīmi cilvēku ideoloģiskajā audzināšanā. «Latvijas māksla līdz šim ir bijusi buržuāzijas kalpone,» lasām programmā. «Viņai jāpaliek par strādniecības dziņu, tieksmju un nolūku izpaudēju, ierosinātāju un sekmētāju (...). Lai plašajās zālēs nesēdētu tie, kas mākslā meklē tikai izpriecu, atpūtu un baudu, bet tie, kam vajadzīgs dzīvinājuma un stiprinājuma lielajā pasaulī pārveidojošā cīņā. Lai patiesa idejiska māksla būtu strādnieku dzīvokļos, strādnieku sabiedriskās telpās, uz ielas — visur, kur dzīvo un staigā latviešu strādnieks. Demokratizācija visās mākslas nozarēs — tā īsumā varētu apzīmēt Mākslas nodaļas praktiskā darba programmu.»

Nodaļā izveidotas vairākas sekcijas, kuru priekšgalā ir talantīgi, demokrātiski mākslinieki. Tā, piemēram, mūzikas sekciju vada diriģents Teodors Reiters, glezniecības — dekorators Jānis Kuga, literatūras — Andrejs Upīts.

Pirmais komisariāta solis ir visu mākslas un kultūras iestāžu, to skaitā teātru un muzeju, bibliotēku un grāmatveikalu nacionalizācija. Pilsētas mākslas muzejs, kas līdz tam bija baltvācu glezniecības citadele, cietoksnis, kuru mēģināja iekarot Janis Rozentāls, Vilhelms Purvītis, Jūlijs Feders un citi izcilie latviešu mākslinieki, nonākams darba tautas rokās, pirmoreiz savās greznajās zālēs uzņem visu latviešu nacionālo mākslu. Tagadējais Latvijas PSR Valsts Mākslas muzejs V. Purviša vadībā

savu specifisko seju sāk veidot tieši 1919. gadā Padomju Latvijā. Tajā pašā laikā tiek noorganizētas Brīvās mākslas darbnīcas (tagadējās Mākslas akadēmijas sākums), izstrādāts plāns konservatorijai, izveidota Latvijas Centrālā bibliotēka un Centrālais arhīvs.

Tas ir milzīgs un sarežģīts darbs, ko veic komisariāta Mākslas nodaļa, — patiesībā visas šīs iestādes jārada tikpat kā no nekā, jārada, lai pirmām kārtām saglabātu agrākās kultūras vērtības, kas jāpadara par darba tautas dzīves neatņemamu sastāvdaļu. Daudzie komisariāta dekrēti, kas publicēti tālaika presē, pārsteidz ar apbrīnojamo mērķtiecību, vērienu smago kauju apstākļos. Turklāt jācīnās pret ekonomisko sabrukumu, pret visām tā sekām — badu, pauperizāciju un vēl citām nelaimēm. Komisariāta darbinieki pat pārņem savā ziņā baznīcas un lūgšanu namus, kam ir vēsturiska vai mākslinieciska, vai arheoloģiska vērtība, — tātad aizsākas valsts aizsardzība pār arhitektūras pieminekļiem. No visas Latvijas vāc kopā mākslas un vēstures priekšmetus, dabaszinātniskās kolekcijas, zinātniskās grāmatas. Ir īpašs Muzeju apakšnodaļas aizrādījums, kas datēts ar 2. aprīli un kur teikts, ka daudzās vietās, īpaši uz laukiem, šādi vērtīgi priekšmeti nezināšanas vai neapdomības dēļ tikuši iznīcināti. Turpmāk tas nav pieļaujams, jo var aiziet bojā priekšmeti ar ievērojamu zinātnisku vai vēsturisku vērtību. («Latvijas Sociālistiskās Padomju Valdības Ziņotājs», 1919, 35. nr.)

Lai darbaļaudīm darītu pieejamu arī augstāko izglītību, Padomju Latvijas valdība nolemj uz Rīgas Politehniskā institūta bāzes izveidot Latvijas Augstskolu. 1919. gada sākumā nodibinās īpaša komisija nepieciešamo priekšdarbu veikšanai, ko vada zemkopības komisārs Fricis Roziņš un Ernests Eferts. Komisijas locekļi ir ievērojami latviešu zinātnieki — A. Kirhenšteins, P. Nomalis, P. Lejiņš, A. Bergs, A. Lepiks u. c. 8. februārī «Cīņā» publicēts dekrēts par Latvijas Augstskolas dibināšanu. Tajā

pašā dienā publicēti Izglītības komisariāta noteikumi par Latvijas Augstskolu. Lai patiesi plašas darbaļaužu masas varētu iegūt augstāko izglītību, studenti Latvijas Augstskolā tiek uzņemti bez iestāju eksāmeni un bez atestātiem par iepriekšējo izglītību. Augstskolā uzņem ne jaunākus par sešpadsmit gadiem bez dzimumu atšķirības. Mācības ir bez maksas, pie augstskolas tiek atvērti vidēja tipa tehniski kursi un sagatavošanas klases. Lekcijas lasa latviešu un krievu valodā.

Abus šos svarīgos dokumentus parakstījuši P. Stučka un J. Bērziņš (Ziemeļis).

Nedaudz dienu pēc dekrēta «Cīņā» iespiests E. Eferta (Klusā) raksts «Latvijas Augstskola», kur aplūkota šī jautājuma vēsture, atsegta Latvijas Padomju valdības dekrētu nozīme. Raksts dod triecienu latviešu buržuāzijas centieniem pārvērst augstskolu par savas ietekmes sfēru, atstājot nemainītu tās reakcionāro būtību. E. Eferts, nostādamies partejiskās pozīcijās, uzsver Latvijas Augstskolas šķirisko raksturu: «Mēs varam runāt par Latvijas Augstskolu tikai kā par P a d o m j u Latvijas Augstskolu.» («Cīņa», 1919, 31. nr.)

Martā Izglītības komisariāta izdotajā žurnālā «Izglītība» (1. nr.) publicēts E. Eferta raksts «Augstskolas jautājums», kas izvērsē tēzi par augstskolu kā proletariāta diktatūras ieroci. Raksta autors norāda, ka zinātnes demokratizēšana ir paveikta. Proletariāta uzdevums tagad ir ņemt zinātni savās rokās, lai, «ienesot viņu pašā revolūcijas ugunī», izveidotu «par proletariāta rokai piemērotu cīņas ieroci, tāpat kā buržuāzija izdēdējušo, sholastisko viduslaiku zinātni savās uguns un asins bagātās revolūcijās izkausēja sev par stipru atspaidu». Ļoti asi E. Eferts izsakās par buržuāziskajām augstskolām, ko reakcija bija pārvērtusi «par vecu invalīdu, nosūnojušu profesoru pātversmi, bet zinātnisko darbu — par šīs saujiņas privilēģiju». Autonomija, ar kuru tā lepojās, bija tikai šķietama — no cara kalpu varmācībām augstskolas nebija

pasargātas, «bet viņas bij pasargātas no proletariāta varas». Šādu «autonomiju» un šādas «profesoru patveršmes» krasi noraida raksta autors, sargādams proletariāta intereses. «Latvijas proletariāta padomju iestādēm jābūt pilnīgām noteicējām arī savās augstskolās,» teikts rakstā. Nav vietas Padomju Latvijas augstskolā tādām mācību spēkam, kurš «nav spējīgs izpildīt proletariāta uzliktos pienākumus».

Raksts polemizē ar tiem, kas protestē pret plaši atvērtajām augstskolas durvīm. Ne skolas vien izšķir izglītību, saka E. Eferts. Grūtāks, sarežģītāks nekā buržuāzijas jaunatnei bijis strādnieku jauniešu ceļš. Taču bez visiem izglītības cenziem tā «tikusi pie tādas izglītības, kura pietiekoša arī priekš augstskolas darba, ja vien augstskolu skolotāji ir tiešām nopietni zinātnieki un pedagogi».

E. Eferta raksti ir vienīgi par šiem jautājumiem un pauž ne vien autora atziņas, bet arī LKP un Latvijas Padomju valdības nostāju augstskolas jautājumā. Principi, kas šie izvirzīti, ir pamatos pareizi un izturējuši laika pārbaudi. Izņēmums ir vienīgi uzņemšanas noteikumi, ko nosacījusi vēsturiskā situācija: padomju vara ir tikko nodibinājusies, nav iespējams prasīt vidusskolas gatavības apliecības un rīkot ekāmenus tiem, kas nāk uz augstskolu. Rīkoties citādi nozīmētu atstāt ārpus tās sienām vienīgo īsto augstskolas saimnieku — proletariāta jaunatni.

Latvijas Augstskola darbu sāk 1. martā. Tanī ir piecas fakultātes (nodaļas) — ķīmijas, lauksaimniecības, mehānikas, inženieru un būvniecības. Ar rudeni paredz atvērt ekonomisko zinātņu, medicīnas, pedagogisko fakultāti, bet lauksaimniecības fakultāti papildināt ar mežkopības un meliorācijas apakšnodaļām.

Ja vācu okupācijas laikā Rīgas Politehniskajā institūtā, ko pārdēvēja par Baltijas Tehnisko augstskolu

Rīgā, mācījās ap septiņsimt jauniešu, tad uz 1919. gada 1. martu Latvijas Augstskolā pieteikušies trīs tūkstoši klausītāju. Arī šie skaitļi runā par kultūras revolūcijas vērienu 1919. gada Padomju Latvijā.

Kopš 1918. gada beigām Rīgā bija atsākusi darbu Latviešu operas trupa, kas ar 1919. gada 23. janvāri pārgāja uz bijušā I Pilsētas teātra telpām. Operā strādāja divi diriģenti — Teodors Reiters un Pauls Jozuus. Pēc nacionalizācijas 23. janvārī teātri pārdēvēja par Padomju Latvijas operu.

Padomju Latvijas Strādnieku teātris bija jāorganizē no pašiem pamatiem: Rīgā nebija savas latviešu aktieru trupas, karš bija tos izkļiedējis pa dažādām Latvijas pilsētām, arī pa Krievzemi. Tagad daudzi atgriezās Rīgā, iesaistījās jaundibinātajā teātrī, kur apvienojās izcili skatuves mākslinieki — Alfrēds Amtmanis-Briedītis, Paula Baltābola, Aleksis Mierlauks, Jānis Osis, Berta Rūmniece, Jānis Simsons, Mirdza Šmithene, Alfrēds Zommers un daudzi citi. 23. februārī — gan operas telpās — ar Leona Paegles lugu «Augšāmcelšanās» svinīgi sāka savu ceļu mākslā tagadējais A. Upīša Akadēmiskais drāmas teātris. Turpmākās izrādes notika teātra pastāvīgajās telpās.

Luga tika iestudēta īsā laikā — divās nedēļās, bet trupa strādāja ar tādu aizrautību, ka pirmizrāde guva lielu skatītāju atsaucību. Alfrēds Amtmanis-Briedītis, lugas režisors, atceras: «Svētku jutoņa bija pārņēmusi arī publiku, kas uzņēma lugu jūsmīgi — tāpat kā mēs bijām pie tās strādājuši. Izsauca aktierus un autoru.» (A. Amtmanis-Briedītis. Pretim saulei. R., 1963, 124. lpp.) Sekoja A. Upīša lugu trilogijas — «Balss un atbalss», «Viens un daudzie», «Saule un tvaiks» — iestudējumi, tika izrādīts Raiņa «Ģirts Vilks», M. Gorkija «Ienaidnieki» un citas lugas. Tie bija dramatiski darbi ar sociālu problemātiku, šķiru konfliktiem, darbi, kas sasaucās ar revolucionārā proletariāta centieniem un ideāliem, ar tā cīņu vēsturi un vēl izkarojamo nākamību.

Nereti lugu izrādes vai literāri dramatiskus sarīkojumus ievadīja referāti. Bieži tos lasīja Andrejs Upīts. Uzsvērdams, ka buržuāziskā teātra vietā jāstājas jaunam — proletāriskam un sociālistiskam teātrim, rakstnieks pasvītroja, ka pagātnē radītās vērtības arī teātrī nav atmestas, noliedzamas, bet uz tām jābalstās, ejot tālāk. Tieši šis ļēniniskais princips kultūras mantojuma izpratnē, kas izpaudās visā Izglītības komisariāta darbībā kopumā, arī topošo latviešu padomju teātra mākslu pasargāja no proletkulta nihilistiskajām tendencēm, to cieši iesakņodams reālistiskajās, demokrātiskajās skatuves mākslas tradīcijās. Bija atrasts drošs pamats, no kā iet tālāk.

Daudzās pirmizrādes — lugu atjaunojumi, pārstudējumi — tas nebija parastais teātra dzīves ritms, tie bija paātrināti tempi agrīnajā Padomju Latvijas pavasarī. Bet citādi strādāt tolaik neviens negribēja — tā spārnoja šo dienu lielie mērķi un ideāli. «Nekad vēl nebiju redzējusi tādu darba un dzīvot prieku, kāds izpaudās mūsu toreizējā kolektīvā.» atceras Padomju Latvijas Strādnieku teātra trupas locekle aktrise Tija Banga.

«Repertuārs bija plašs un daudzveidīgs. Režisori Mierlauks un Amtmanis-Briedītis rāvās vaiga sviedros. Viņus neredzēja ne nogurušus, ne sapikušus. Aktieru kolektīvs, guvis pieredzi Krievijas lielo teātru izrādēs, jutās daudz pilnīgāks un darbaspējīgāks. Tas tagad dzimtenē varēja likt lietā savus ieguvumus. Arī es jutos pārbagāta ar redzēto, pārdzīvoto un pārciesto.

Un man šķiet — nekad arī tik bagāti netēloju. Uzveidām progresīvāko repertuāru, kādu vien tanī laikā varējām sadabūt. Cilvēki bija izslāpuši pēc nopietnām izrādēm. Mēs taču cēlām jaunu dzīvi, tādām arī vajadzēja būt izrādēm...» (T. Banga. Mana dzīve. R., 1957, 280., 281. lpp.)

Abu valsts teātru izrādes pulcināja pilnas zāles, guva nedalītu atzinību — teātris kļuva par darba tautas dzīves daļu. P. Stučka vēlāk, 20. gados, to vairākkārt piemin

savos rakstos, pretstatīdams tukšajām teātru zālēm buržuāziskajā Latvijā.

Rīgā 1919. gadā vēl darbojas divi latviešu un divi krievu dramatiskie teātri, divas vācu skatuves, krievu operas trupa un ebreju operete — teātra dzīve patiesi kūst kūst.

Bet tas nebūt nav viss, kas padomju Rīgā notiek kultūras laukā, — plaši izvēršas arī klubu un citu demokrātisku kultūras organizāciju darbs. To visādi stimulē un veicina Izglītības komisariāts, pamatoti saskatīdams te formu, ar kuras palīdzību mākslai aizsniegties līdz visplašākajām darbaļaužu masām Latvijas laukos un pilsētās. Ernests Eferts (Klusais) šai sakarā publicē rakstu «Laukstrādnieku kulturālās organizācijas» («Cīņa», 1919, 51. nr.), kas lielā mērā uzskatāms par programmatisku. «Nevar būt šaubu, ka ārpusskolas izglītības iestādēm, klubiem, bibliotēkām utt. jāieslēdz Latvija tādā pat tīklā, kā tas ir ar skolu tīklu. Un nevar būt šaubu, ka šīm iestādēm jābūt tādām pat valsts iestādēm kā skolas,» lasām izglītības komisāra vietnieka rakstā. Tā ir viena no ideoloģiskā darba formām, un tāpēc tā jāvada vietējām partijas organizācijām. E. Eferts atgādina, ka Latvijā pirms Oktobra revolūcijas nelegālā Sociāldemokrātija tieši strādnieku kulturālās biedrības vienmēr izmantojusi plašu masu politiskai ietekmēšanai. Bijā izveidojusies savdabīga likumsakarība — tur, kur «bij paspējusi attīstīt daudz maz možāku darbību ilegālā sociāldemokrātiskā organizācija, arī legālā kulturālā darbība ir jo dzīva un noteikta». Šīs tradīcijas ir jāpārņem un jāturpina padomju varas apstākļos. Partijas organizācijām, teikts rakstā, «būtu jāspēr tikpat enerģiski soļi pie strādnieku kulturālo biedrību, piem., klubu, bibliotēku u. c. organizēšanas, cik enerģiskus soļus spēra vietējās partijas organizācijas ilegālos laikos». Un nav svarīgi te statūti, biedrošanās ārējais veids, galvenais — lai brīvi varētu attīstīties strādnieku pašdarbība kultūras laukā. «Laukstrādnieku

kulturālām organizācijām būtu jāietver strādnieku kultūrālā dzīve visā viņas dažādībā un spilgtumā. Saistoties caur Izglītības komisariāta ārpuskolas, mākslas, augstskolas, kinematogrāfa u. c. nodaļām ar Rīgas teātriem, augstskolām u. c., pievelkot viņu darbiniekus vienā otrā reizē arī savām vajadzībām, tas būtu labāk panākams,» lasām raksta nobeigumā.

Citur E. Eferts (Klusais) norāda, ka mākslā īstais pārveidošanas darbs patiesībā ir sākams šais strādnieciskajos klubos — «ar pašaurām, bet īsti strādnieciskām studijām» («Darbs», 1919, 3./4. nr.).

Ārpuskolas izglītības tīkla veidošana arī aizsākas. Visā Latvijā veidojas klubi, bibliotēkas, lasītavas, kas ap sevi pulcē pirmām kārtām proletārisko jaunatni.

Īsti aktīvi ir sarkano latviešu strēlnieku pulki, kas dislocēti Rīgā un tās apkārtnē. 24. februārī Rīgā tiek atklāts Centrālais latviešu strēlnieku klubs «Sarkanais strēlnieks». Notiek plašs koncerts, kurā piedalās strēlnieku simfoniskais orķestris (diriģents Jānis Reinholds), vairāki dziedātāji. Savs simfoniskais orķestris, kā arī dramatiskā kopā ir Astotajam padomju strēlnieku pulkam, kas vairākkārt rīko muzikāli dramatiskus vakarus, kur izrāda, piemēram, J. Jaunsudrabiņa viencēlienu «Dzīvās un nedzīvās puķes», atskaņo simfonisko un vokālo mūziku. Ar plašu koncertu, kurā piedalās operas koris, izcilākie tālaika latviešu operdziedātāji Rūdolfs Bērziņš, Ādolfs Kaktiņš, aktrises Irma Vēsmaņa-Kokale un Biruta Skujeniece, pianists Pauls Šūberts, 14. aprīlī Rīgā tiek atklāts Rozas Luksemburgas Strādnieku klubs. Vakarū ievada revolucionārā rakstnieka Sīmaņa Berga (romāna «Ziemeļu pionieri» autors) referāts par strādnieku klubu nozīmi un uzdevumiem. Klubā izveidojas arī savs literārais pulciņš.

Vēlāk, jau pēc Rīgas krišanas 22. maijā, kad Padomju valdība apmetas Rēzeknē un te līdz 1920. gada sākumam turpinās jaunās dzīves celtniecība, E. Eferts (Klusais) rakstā «Švītras» tieši šo klubu un tanī paveikto atzinīgi pret-

stata pārējām kultūras dzīves norisēm. «Kultūras dzīvē Oktobra revolūcija vēl nav notikusi, un proletariāts vēl neķeras pie savas — proletāriskās mākslas veidošanas,» pareizi saka izglītības komisāra biedrs. «Spīdošās teātra un operas zālēs, kuras bij atvērtas jo plaši strādniekiem, māksla tika rādīta priekš strādniekiem, un viņi te varēja iepazīties ar buržuāzisko mākslu (patiesībā — ar revolucionāro, progresīvo mākslu, kas tapusi buržuāzijas kundzības apstākļos. — I. K.). Bet proletariāts te vēl neveidoja pats savu mākslu, nerādīja vecā teātra vietā savu īpatnēju organizāciju (...). Nebij studijas, pārplūdinātas ar aktīvu proletariāta jaunatni.» — «Ja mākslas demokrātizēšana vajadzīga, tad tomēr jaunradīšanas darbam jāpiegriež galvenā vērība...» skan E. Eferta tēze. Šai kultūras dzīves jomai tiešām bija likti tikai pamati, tomēr tie bija likti. «Bij jau manāma proletariāta piegriešanās no buržuāzijas mākslas vērošanas un apbrīnošanas aktīvam darbam, kaut arī pašauram darbam — studijās. Pie Rīgas partijas organizācijas I rajona strādnieku kluba «Roza Luksemburga» nodibinājās jau viena otra studija (piem., literāriskā u. c.). Kaut gan darbs vēl bij mazs un vēl tikai pašā sākumā, viņā tomēr bij proletariāta jaunatnes možums un pārlicība, ka te sākas jaunās mākslas ceļš.»

Šai pretstatījumā ir savs racionāls kodols un arī sava veida pārspilējums, ko nosaka pats laikmets ar pārlieku steigu jaunās — sociālistiskās kultūras veidošanā.

Nobeigumā autors secina, ka piecos padomju varas mēnešos Latvijas proletariāts «arī kultūras dzīvē jau vēra vārtus proletāriskai revolūcijai un savai proletāriskās kultūras pasaulei, lai pēc laika, atjaunojis atkal savu varu, tiešām dzīvotu šai pasaulē».

Plaši iecerēts ir arī izdevniecības darbs. Ieplānoti Kopoti raksti diviem marksistiskiem kritiķiem un teorētiķiem — Jānim Asaram un Janim Jansonam (Braunam), kā arī pirmajam latviešu revolucionārajam dzejniekam

Eduardam Veidenbaumam. No pasaules proletāriskās daiļliteratūras paredzēts tulkot un izdot virkni romānu — M. Andersena-Nekses «Pelle Iekarotājs», H. Manna «Nabagie», A. Barbisa «Ugunī», M. Gorkija «Ļaudīs», L. Skota «Strādnieku savienības sekretārs», M. Margerita «Komūna» u. c. No lugām — O. Mirbo «Saucēja balss» un Betherā drāmu «Pirmie viņi». Plānos ir A. Upīša romāni «Zelts» un «Renegāti», strādniecībai domāta dzejoļu antoloģija. Nav aizmirsta arī mākslas un estētikas vēsture, tai skaitā G. Brandesa darbs «Galvenie virzieni 19. gs. literatūrā» un A. Upīša «Latviešu jaunākās rakstniecības vēsture». Komisariāts grib izdot arī divus žurnālus — vienu komunistiskai kultūrai, mākslai un kritikai ar nosaukumu «Vārds», otru teātra mākslas jautājumiem — «Sociālā Drāma» («Izglītība», 1919, 1. nr.). Tāpat kā lielā tiesa no grāmatām, arī žurnāli paliek tikai iecerēti — pārāk īss un pārlietu skarbs ir pirmais Padomju Latvijas laiks.

Milzu organizatoriskais darbs, mākslas dzīves un izglītības darba pārkārtošana, rosīga, spirta teātru un koncertu dzīve, tālejoši plāni... Liekas — kas tad vēl vairāk ir iespējams dažos mierīgas dzīves mēnešos? Bet tas nepavisam nav viss. Spēka un gribas pietiek visam, arī teorētisku jautājumu risināšanai, tai skaitā proletāriskās mākslas jomā.

«Māksla ir cieši saistīta ar darba procesu; viņa ir tā, kas ienes zināmu sistēmu, organizējošu principu darbā. Mūsu senās darba dziesmas te labs piemērs. Tomēr šis mākslas organizējošais elements tiek maz uzsvērts. Neievērojot viņu, mēs tomēr nevaram iegūt noteiktu jēdzienu par proletariāta mākslu, par šķiras mākslu vispār. Mēs bieži runājam par buržuāzijas mākslu un tātad it kā atzīstam šķiru mākslu, bet, ja runā par proletariāta mākslu, jau rodas šaubas, vai tāda māksla maz iespējama. Dažreiz atkal tipisku buržuāzijas individuālistiskās mākslas darbu grib uzskatīt jau tādēļ vien par proletāriskās]

mākslas darbu, ja viņa saturs ņemts no proletariāta dzīves. Apskatīdami mākslas darbu, mēs uzskatām bieži vien vai vienīgi pie viņa satura, it kā viss smaguma punkts būtu tikai te,» — šīs domas izsaka E. Eferts (Klusais) jau citētajā rakstā «Švītras».

Jautājums par proletāriskās mākslas iespējamību kapitālisma apstākļos jau sen tiek diskutēts krievu un latviešu presē, arī Rietumeiropā un Amerikas Savienotajās Valstīs, visur tur, kur pirms Oktobra revolūcijas kapitālisma apstākļos bija sākusi veidoties sociālistiska, proletāriskā literatūra un arī tēlotāja māksla. Latvijā par to dedzīgi iestājas J. Jansons (Brauns) grāmatā «Vai gaidāma mums proletāriskā māksla» (1913), par to rakstījuši R. Peļše, A. Upīts, J. Bērziņš (Ziemeļis) un vēl citi progresīvie literāti, pret viņiem nikni cīnījusies reakcijas noņemne. Pēc Oktobra revolūcijas, 1919. gadā, patiesībā nav vairs pamata apšaubīt proletāriskās mākslas rašanās iespējamību — sociālā, ekonomiskā bāze tai tiek radīta pēc varas pāriešanas proletariāta rokās. Tomēr diskusijas turpinās vēl ilgi, divdesmitajos gados pat Padomju Krievijā, nemaz nerunājot par pārējām valstīm, kur māksla un literatūra turpināja attīstīties buržuāziskās iekārtas apstākļos. Arī šis apstākļis liek ieklausīties E. Eferta (Klusā) vārdos. Bet ne tas vien.

Citētajās rindās ietverta kāda ļoti interesanta doma, ko ne tik bieži gadās lasīt rakstos (un ne tikai tālaika rakstos) par proletāriskās mākslas problēmām, jautājumiem. Ernests Eferts (Klusais) ir uzsvēris — māksla ir organizējošs process, kas ietekmē cilvēka apziņu un līdz ar to netieši arī darba procesu. Ne māksla kā vajadzība un iespēja cilvēkam sevi radoši izpaust šoreiz saistījusi viņa domu, bet gan mākslas estētiskās un ētiskās vērtības kā garīgi organizējoša sistēma, kas nav atrauta no cilvēka darba dzīves, bet gan ietekmē, veido to. Šai rakstā E. Eferts (Klusais) runā arī par mākslu kā cilvēka garīgo un fizisko spēku raisītāju, kas spēj un arī var panākt,

lai «vēl jo vairāk izveidotos un norūditos proletariāta dvēseles spēki turpmākām sivākām ciņām».

Vairākus rakstus par proletārisko mākslu publicē Andrejs Upīts — «Piezīmes par proletārisko kultūru» («Arodnieks», 1919, 6. nr.), «Proletariāts un māksla» («Darbs», 1919, 3./4. nr.), «Revolūcija un māksla» («Darbs», 1919, 5. nr.); abi pēdējie, kas vēlāk izvērsti plašāk grāmatā «Proletāriskā māksla», parakstīti ar pseidonīmu K. Strauts, respektīvi, ar šifru K. St. Arī vēl citur viņa publicējumos risināti šie jautājumi.

Andreja Upīša nostāja pamatos tuva E. Efertam (Klusašajam), ne velti viņi strādā plecu pie pleca. Ļeņinisko domu par proletariātu kā visa demokrātiskā, klasiskā kultūras mantojuma pārņēmēju viņš izvērs un sīkāk pamato, tāpat kā E. Eferts uzsvērdams mākslas šķirisko raksturu un mākslu kā savdabīgu garīgu bagātību, cilvēka spēku raisītāju. Atgādinājis, ka buržuāziskie nacionālisti, atstājot Rīgu 1919. gada janvārī, aizdedzināja vācu teātri (vēlāko operu) un mēģināja nodedzināt arī krievu teātri (vēlāko Padomju Latvijas Strādnieku teātri), A. Upīts ar rūgtu ironiju saka: «Ienācējam, uzvarētājam «barbaram» vispirmais darbs bij — glābt to, kas vēl glābjams, lai par tautas naudu celtās kultūras un mākslas iestādes neaizietu bojā. Kā jau dažu labu reizi vēsturē, buržuāzija un proletariāts atkal uzstājās mainītās lomās. Izkliegtie barbari izrādījās par lielākiem kultūras un dailes cienītājiem nekā viņās līdzšinējie īpašnieki.» — «Proletariāts nenoposta, bet pārveido un piemēro savām vajadzībām,» turpina rakstnieks. «Viņš nav nācis kultūru atņemt un sabradāt, bet pacelt, paplašināt un padziļināt. Demokratizēt kultūru vispār un mākslu sevišķi — tā viņa cenšanās. Iznest mākslu uz ielas, ievirzīt viņu sabiedriskās ēkās, sabiedriskos laukumos, strādnieku dzīvokļos (...) — tāda ir proletariāta cenšanās. Spēkam ar daili jāapvienojas proletariāta dzīvē un darbā. Jo arī daile ir spēks — ierosinātājs, virzītājs un vadītājs spēks.»

Izvēršot šo domu par mākslu kā cilvēka apziņas veidotāju, par tās savdabīgi organizējošo ietekmi uz mūsu garīgo satvaru, Andrejs Upīts raksta: «Arī diezgan plašās proletariāta masu nošķirās vēl nav nodibinājusies noteikta komunistiska apziņa. (...) Tur proletāriskai kultūrai un mākslai jābūt tieši veidotājai, virzītājai un vadītājai — kur viņai pašai pirmajā veidošanās stadijā vajadzēs jo spēcīgāka rosinājuma un atbalsta proletariāta visplašākajās masās. (...) Proletariāta mākslai jau pēc savas dziļākās būtības jābūt strādniecības līdzcīnītājai. Tā proletariāts un viņa māksla roku rokās iet kopējo cīņas un uzvaras gaitu. Kopā attīstās un veidojas par vienotu spēku, kuram līdzīga «acs vēl nav redzējusi.» («Arodnieks», 1919, 6. nr.)

Pie raksta «Piezīmes par proletārisku kultūru» pakavējāmies aiz tā iemesla, ka te vienviet ir visas pamattēzes kultūras jautājumos, kuras Upīts izvērš vēlākajos rakstos un vēl jo vairāk grāmatā «Proletāriskā māksla», kas sarakstīta 1919. gadā un publicēta 1920. gadā Izglītības komisariāta izdevumā Veļikije Lukos. Tās analīze paliek ārpus šī raksta ietvariem; grāmata ir tik plaša, ka prasa īpašu apcerējumu, jo līdz šim nav vispusīgi izvērtēta.

Andreja Upīša rakstos risināti arī vēl citi jautājumi, kas rakstnieku nodarbinājuši ne šai laikā vien. Te jāmin viņa «Piezīmes par proletariāta izglītību» («Arodnieks», 1919, 8.—9. nr.). Tajā viņš runā par nepieciešamību radīt jaunajām darba skolām citas — patiesākas, zinātniski augstvērtīgākas mācību grāmatas, jo vairāk divos ideoloģiskajos priekšmetos — vēsturē un literatūrā. Vēstures mācīšana, saka rakstnieks, «visos laikos kalpojusi buržuāzijai kā agitācijas un varas stiprināšanas līdzeklis. Vēsture ir bijusi varoņu un karaļu vēsture, karu, kongresu un deklarāciju, ne tautu vēsture. Darba tauta, revolucionārais proletariāts nav atradis ne mazākās ievēribas pilsonisko vēsturnieku acīs.» Šo tēzi vēlāk buržuā-

ziskajā Latvijā viņš izvērs rakstā «Masu tēlojuma problēma literatūrā» (1924) un citur.

Noraidot līdzšinējās literatūrvēstures, A. Upīts savukārt formulē marksistiskās literatūrzinātnes pamatprasības. Jātop grāmatai, kur «rakstniecības darbi netiek aplūkoti vienīgi tikai kā rakstnieka dievišķīgas iedvesmas produkts, bez jebkāda mērķa un nolūka, bet kā sociālas apkārtnes, laikmeta un rakstnieka šķiras apziņas, instinktu un interešu izpaudums — rakstnieka sociālo simpātiju un antipātiju ievaidojums». Tas nav nekas īpaši jauns, latviešu progresīvā kritika jau sen bija pārvarējusi buržuāziskās estētikas šauru, abstrakto mākslas parādību tvērumu. Bet atgādināt šo patiesību tolaik — 1919. gada Padomju Latvijā bija vietā un vajadzīgs — visur, arī literatūrkritikā ieklūda jauni spēki, kurus vairāk vadīja entuziasms nekā stingri marksistisks pasaules uzskats, mākslas izpratne.

Interesantu, lai gan apstrīdamu domu A. Upīts izsaka par skolu lasāmajām grāmatām. «Lasāmai grāmatai,» viņš raksta, «jābūt valodas mācības piepalīgam, dzejas un vispāri mākslas sapratas un gaumes attīstītajai. Un tai nekā nesniedz no neskaitāmiem daiļliteratūras darbiem izrakstīti sīki gabaliņi, kuriem trūkst vienojošas pamatidejas un kopējas estētiskas formas nokrāsas un noskaņas. Strādnieku skolas un mājas lasāmai grāmatai vajadzētu būt viena autora rakstītam, strādnieka darba dzīvei un ideju pasaulei pieskaņotam daiļliteratūras darbam, kura sīkāks raksturojums iespējams tikai atsevišķā, plašākā apcerējumā.» Tādu A. Upīts neuzraksta, tomēr ne jau tas ir svarīgi. Svarīgs ir kas cits — šī prasība veidot lasāmgrāmatu kā idejiski estētiskā ziņā vienotu pasauli, kas tuva, vajadzīga un nepieciešama strādnieku bērniem kā savas šķiras locekļiem. Vēlāk — buržuāziskajā Latvijā pēc šī principa savu lasāmgrāmatu pirmajām četrām pamatskolas klasēm ar nosaukumu «Vālodzes šūpulis» (I—III, 1922—1923) kopā ar L. Laicenu veidoja L. Paegle,

viens no tiem skolotājiem un rakstniekiem, kas bija cieši jo cieši saistīti ar Izglītības komisariātu Padomju Latvijā. A. Upīša izvirzītais princips izrādījās dzīvesspējīgs.

Andrejs Upīts atkārtoti pievērsās jautājumam par mākslu kā sabiedriskās apziņas formu. Nepieciešamību veidot cilvēka apziņu viņš uzlūko par vienu no vissvarīgākajiem, aktuālākajiem jautājumiem. «Vajadzīgs liels un ilgstošs, plaši aptverošs un dziļi sniedzošs proletāriskās audzināšanas un izglītības, arī pašaudzināšanas un pašizglītības darbs, līdz kamēr proletariāta atziņas, apziņas un jūtu pasaule būs pilnīgi pieskaņota viņa politiskās, saimnieciskās un sabiedriskās varas veidam.» Tātad cilvēka paša aktivitātei sevis veidošanā, savas apziņas, savas jūtu dzīves attīstīšanā un pilnveidošanā jāiet roku rokā ar izglītības, mākslas, kultūras apguvi vispār.

Ar šifru K. St. parakstītais A. Upīša raksts «Revolūcija un māksla» jāpiemin aiz tā iemesla, ka tas ir viens no pirmajiem, kur risināts jautājums par mākslinieka, respektīvi, rakstnieka radošo brīvību kapitālisma apstākļos un Padomju valstī. Kā zināms, vēl joprojām par to daudz kļaidīgā mūsu nedraugi imperiālistiskajās valstīs. A. Upīts jau 1919. gadā saskatījis šī jautājuma aktualitāti un argumentēti, skaidri, ar faktiem pierāda radošā darbinieka atkarību no valdošās šķiras buržuāziskajā sabiedrībā. «Zelts necieš nekādas citas varas sev blakus,» saka A. Upīts. «Ko nevar veikt rupjš spēks, dzelzs un tērauds, un nāvējoši ieroči, tas zeltam vēl vienmēr pieejams un pērkams. Visa kapitālistiskās pasaules māksla bij pērkama un tika pirka — kā kura katra cita prece. Un mākslinieks bij algādzis blakus citiem kapitāla diendeļiem, lai arī viņš tik ļoti labprāt iedomājās sevi brīvu un neatkarīgu.» Šai ārējai verdzībai pievienojas vēl iekšējā atkarība — ideoloģiskā paverdzināšana, ko veica skola, baznīca, tradīcijas un prese. Tāpēc gluži instinktīvi jūtīgākie mākslinieki līdz ar proletariāta uznākšanu uz vēstures skatuves tiecās pie tā. «Līdz ar proletariāta atsvabi-

nāšanās kustības pirmajiem soļiem arī mākslai atausa sen ilgotās brīvības cerības.» Patiesi brīvi kļūs mākslinieki tikai sociālistiskajā sabiedrībā, saka A. Upīts. «Kur nebūs pirkšanas un pārdošanas, un peļņas kāres, tur arī mākslas darbs zaudēs savu tirgus preces raksturu. (...) proletariāta līdzšinējā mākslas cieņa ir labākā garantija mākslinieka eksistences un darba brīvības nodrošināšanai. (...)

Lai kam, bet mākslai nav iemesla nosodīt Oktobra revolūciju un padomju varu. Lai kam, bet māksliniekam nav ne mazākā pamata žēloties par proletariāta diktatūras varmācību un spaidiem. Proletariāts atsvabinādamies atsvabina visu nopiesto un vergoto. Un māksla kapitālisma iekārtā ir tā visciešāk saistītā. Mēs redzējam — jau tagad viņa izvirzās plašos, saulainos darba brīves klajumos. Un tas ir vēl tikai pats sākums.» Tā izskan šis raksts, kura tēzu patiesīgumu pierādījuši seši gadu desmiti, kas pagājuši pēc Oktobra revolūcijas un pirmā padomju pavasara Latvijā. Tieši iekšējā brīvība, kādu jūt mākslinieks, jebkurš radošs cilvēks sociālisma apstākļos, ir pamatā vērienīgajam visu kultūras veidu un formu uzplaukumam Padomju zemē, arī Latvijā — uzplaukumam, kas pārsteidz visu pasauli.

Interesanti, ka šai laikposmā latviešu marksistu uzmanības lokā visu laiku paliek jautājums par mākslu kā cilvēka apziņas veidotāju. Tieši apziņas loma sabiedrības revolucionārajā pārveidē ir viena no tām teorētiskajām problēmām, kas vairākkārt risinātas rakstos, kuri tieši nerunā par kultūras revolūcijas jautājumiem un problēmām. Liela vieta tai, piemēram, Paula Dages — Raiņa jaunības drauga priekšlasījumos par dialektisko materiālismu, kas nolasīti latviešu strēlniekiem Maskavā un publicēti žurnāla «Darba Rīts» 1. un 2./3. numurā. Dialektiskā materiālisma pamatjautājumi te aplūkoti un risināti skaidri, tēlaini, zinātniski precīzi, tos nevienkāršoti, bet cieši saistot ar konkrēto vēsturisko situāciju — Padomju valsts nodibināšanos un izveidēšanos. «Lielā Krievijas

sociālistiskā revolūcija ir lielākais kaislēciens brīvības valstī, kādu pasaule jebkad ir redzējusi,» uzsver P. Dauge. «Viņa ir lielākais aktīvais piemērs, kad cilvēce apzinīgi, pēc plāna, ar gaišām izredzēm uz nākotni veido savu vēsturi.» Izvērsot jautājumu par apziņas lomu sabiedriskajos procesos, P. Dauge saka, ka svarīga, noteicoša te ir masas, revolucionārās šķiras apziņa, jo tā ietekmē vēsturi. «Individuālā apziņa (revolūcijas apstākļos. — I. K.) saplūst ar masu apziņu un padodas pēdējās noteicošam iespaidam. Bet šinī masu psiholoģijā, masu apziņā slēpjas jauni, agrāk nezināmi spēki, kuri mūsu dienās spēlē ārkārtēju lomu. (...) viņa var pārvērsties par varenu sabiedrisku spēku, var iegūt nepārvaramu revolucionāru nozīmi un pārvērsties par galveno vēstures faktoru. (...) Viss ir atkarīgs no apstākļiem, viss ir relatīvs, viss grozās un kustas,» uzsver referents. Un piebilst — tieši te ir marksisma spēks un stiprums, ka tas atzīst nemitīgu attīstību kā ārējā dzīvē, tā cilvēka apziņā. Dzīve pierāda, ka «pasaulē nav absolūti pareizas, nemaldīgas apziņas, bet ka ir apziņa, kas spējīga attīstīties un pārlaboties, apziņa, kas mācās pati pie savām kļūdām, bet kura kļūst arvien pilnīgāka un pilnīgāka». Un šinī sevis pilnveidošanas spējā ir cilvēces nākamības ķīla.

Ar šo P. Dauges rakstu sasaucas F. Roziņa — viena no spēcīgākajiem latviešu marksistiem — publikācija žurnāla «Sarkanā Zvaigzne» 1. numurā — «Revolucionārās masu darbības psihiskie elementi». Arī tas ir referāts, lasīts Maskavas Latviešu teātrī 1919. gada 22. janvārī. Te arī ir runa par cilvēka psihi, viņa apziņu, tās milzu spēku un nozīmi it īpaši revolucionāro notikumu laikmetos, kad atsevišķa cilvēka apziņa saplūst ar masas izjūtām un atziņām un daudzkārt kļūst par izšķirošo posmu vēsturiskajos notikumos. Ne prāts, ne vēsi apsvērumi, bet zemapziņā snaudošais dvēseles spēks kopā ar revolucionāro apziņu ir tas, kas dara brīnumus, saka F. Roziņš. Tas ir

garīgais pacēlums, kas rada izcilus mākslas darbus, zinātniskus atklājumus, ir ar cilvēku kopā ārkārtējos, izšķirošos dzīves brīžos, ļauj viņam uzvarēt nāves briesmas, veikt ikdienā šķietami neiespējamo. Būtībā tas ir raksts par objektīvo un subjektīvo faktoru dialektisko mijiedarbi atsevišķa cilvēka un šķiriski vienotas masas psihē, apziņā un zemapziņā, domu bagāts, interesants arī mūsdienu lasītājam.

Fricis Roziņš te runā arī par to, kādas ir masu un vadoņu attieksmes revolūcijā — kad masas iet ar tiem, kad ne, kas nosaka daudzkārt vēsturē fiksētās pretišķības, sadursmes starp masām un to vadoņiem revolūcijas notikumos. Arī tāpēc šis raksts ir nozīmīgs mūsu kultūrai — te ir teorētiski izvirzītas un risinātas problēmas, ko mākslas valodā savā vēsturisko traģēdiju triloģijā — «Mirabo» (1926), «Žanna d'Arka» (1930), «Spartaks» (1943) — vēlāk ietvēris un parādījis Andrejs Upīts. Viņa raksts «Reālistiskā traģēdija» (1926) pamatos (tikai citā — literārā materiālā) risina tos pašus jautājumus, kurus aplūkojis Fricis Roziņš savā 1919. gada 22. janvāra referātā. Liekas, var droši teikt, ka A. Upīts šo rakstu ir lasījis un tas ir viens no tiem avotiem, kas rosinājis viņu pievērsties vadoņa un masas attieksmēm traģēdijās.

1919. gadā Padomju Latvijas presē tiek risināti arī gluži konkrēti literārie jautājumi.

Viens no svarīgākajiem — par Raini. Te lielā mērā ietveras problēma par literāro tradīciju vietu un lomu topošajā padomju literatūrā, arī atsevišķa rakstnieka marksistisks novērtējums sarežģītā vēstures situācijā. Jāmin divi P. Stučkas raksti, kas tapuši pēc Rīgas atstāšanas, bet izauguši no vēl Rīgā pieredzētā un pārdomātā. Tie saucas: «Rainis kā proletariāta dzejnieks» un «Tomēr — proletariāta dzejnieks». Abi publicēti Veļikije Lukos izdotajā LKP CK žurnālā «Cīņas Biedrs» — pirmais 10. numurā (1919. gada 1. decembrī), otrs no 36. līdz 38. numuram (1920. gada janvārī).

Abi raksti, kas bieži tiek paplaši citēti, visvairāk, runājot par Raiņa attieksmi pret Oktobra revolūciju un 1919. gada Padomju Latviju, šie pieminami aiz tā iemesla, ka ir paraugs un piemērs tam, kā marksistiski, īsti principiāli novērtēt lielu dzejnieku — kopumā, pēc visa viņa mūža un daiļrades devuma, pēc ideoloģiskās ievirzes.

Pirmo Pētera Stučkas publikāciju izraisa raksti šai pašā «Cīņas Biedrā» par Raiņa piekrišanu atgriezties buržuāziskajā Latvijā. «Iesāpējās sirds par to toni, kādā tie rakstīts (...) par Raini. Un man nepārvarama vara iespieša rokā spalvu, lai uzrakstītu tanī pašā vietā lieliem burtiem: «Un tomēr! Rainis ir Latvijas proletariāta dzejnieks!»»

P. Stučka šie pasaka arī to patiesību, ka Rainis nav tikai nacionāla parādība, bet ir pasaules mēroga dzejnieks.

Raiņa atgriešanos buržuāziskajā Latvijā P. Stučka skaidro arī ar to, ka ataicināt viņu uz Padomju Latviju nepaguva. Šķēršļi bija ārēji — pārtrauktie diplomātiskie sakari ar Šveici, kā arī iekšēji — «mūsu ļaužu prāti nebija vienoti šinī jautājumā», bet — «Atklāta diskusija tanī laikā un tik delikātā jautājumā man šķita neiespējama, un es uz laiku jautājumu noņēmu no dienas kārtības. Bet mēs to neaizmirsām, un (...) kad jautājums šķita pārdzīvots — tas bija neilgi priekš Rīgas krišanas —, tika CK un Padomju valdības kopējā sēdē spriests godināt mūsu dzejniekus Raini un Aspaziju ar Padomju valdības mūža pensiju visaugstākajā apmērā, skaitot no 1918. gada 17. decembra. Mēs to līdz šim fiziski nesam spējuši izpildīt sakaru trūkuma dēļ, bet lēmums paliek spēkā, kamēr būs spēkā Padomju valdība.»

«Mums jāatrod būt maziskiem lielos jautājumos, un Raiņa jautājums ir liels jautājums,» saka P. Stučka un piebilst, ka Raiņa karogs vienmēr ir bijis revolūcijas karogs — «sarkans, asinssarkans».

Viss šis raksts ir principālītātes paraugs, godīgs visdziļākajā būtībā, godīgs pret Raini kā cilvēku un māksli-

nieku. Pēteris Stučka, Raiņa jaunības gadu draugs un trimdas biedrs, iejūtīgi, godprātīgi un patiesi marksistiski te vērtē Raiņa atgriešanos dzimtenē, viņa daiļrades vietu proletariāta dzīvē un cīņā.

Raini kā proletariāta dzejnieku aplūko arī E. Eferts (Klusais) Latvijas Komunistiskās partijas piecpadsmit gadu jubilejas rakstā «1904.—1919. g.», kas publicēts «Padomju Latvijas kalendārā 1920. gadam».

«...runājot par LK partiju, mums jārunā par veselu jaunu pasauli, kas reaģējusi jo plaši uz dzīves parādībām un ieslēgusi sevī cilvēku pilnīgi — ar visām viņa dvēseles vibrācijām.» Tāpat kā zinātnē, kur izcilus darbus sarakstījuši partijas darbinieki trimdā vai emigrācijā, arī mākslā viss vērtīgākais radies LKP tiešā vai netiešā ietekmē. «Spilgtākais piemērs te senējais Rainis, uzaudzis marksistu pulcīnā un vēlāk partijā,» saka E. Eferts, atgādinādams J. Jansona (Brauna) tēlaino izteikumu, ka Raiņa dzeja ir sarkans magoņu zieds latviešu dzejas kāpostdārzā. Viņu un citus 1905. gada revolūcijas jundītājus audzējis tuvums strādniecībai, diendienas saskare ar tās dzīvi. «(...) vērodami, kā uzplūst un uzkrājas masu revolucionārais cīņas spars, kurš tikko vēl valdās, visu veco pasauli drupās nesagrāvis, smeldami arī sev no šī neuzvaramā kolektīva spēka, šie dzejnieki te, šaurā apakšzemē (domāta revolucionārā pagrīde. — I. K.), ne tikai varēja justies brīvi un atsvabināti no buržuāzijas kultūras, bet savā dzejnieka intuīcijā jau varēja pravieša acīm skatīt to laikmetu, kad visa vara būs proletariāta rokās, — kā to, piem., skata Rainis savā dzejojumā «Karā kauta dvēselīte». Tādos momentos varēja rasties dzeja, kura ne tikai jauna pēc sava satura, idejām un formas, ko tiešām novērojam it sevišķi pie Raiņa; tad varēja rasties dzeja, kurā dzejnieks uztver pasauli (...) kā zemes valdnieks, brīvs darba strādnieks — jaunradītājs, kurš patstāvīgi un oriģināli, no sava viedokļa uztver parādības un tās izskaidro.»

Tas, ka Raiņa dzeju bez jebkādām šaubām izcilākie marksistiskie teorētiķi Latvijā uzskatīja par proletāriskās kultūras daļu, par tās virsotni, nenoliedzami sekmēja pareizu attieksmi pret kultūras mantojumu, sargāja latviešu padomju literatūru no nihilisma šai jautājumā, virzīja tās attīstību revolucionāro tradīciju gultnē.

Par topošās, jaunās literatūras tribīni 1919. gadā kļuva ļoti sazarotā periodika — Rīgā vien iznāca vairāk nekā desmit periodiskie izdevumi, krietna tiesa no tiem pāvēra savas slejas arī dzejoļiem un prozas darbiem.

Viskuplāk tie sastopami LKP centrālorgānā «Cīņa», izdevumā, kurš šai laikā ir saturiski ļoti bagāts un daudzpusīgs. Te publicējas valdības locekļi — P. Stučka, J. Daniševskis, D. Beika, K. Pētersons un citi, daudz te lasām V. I. Leņina un A. Lunačarska rakstus, kā arī F. Mēringa, K. Libknehta u. c. ārzemju proletariāta vadoņu darbus. Arī daiļliteratūras klāsts te ir patiesi internacionāls — M. Gorkijs, D. Bednijs, G. Hervēgs un vēl citi cittautu autori lasāmi blakus A. Upīša, L. Paegles, A. Kurcija, A. Arāja (Bērces), E. Šmita (Biroja), K. Jokuma, kā arī vēl citu latviešu rakstnieku dzejoļiem un īsprozai. Tā arī ir galvenā tālaika oriģinālliteratūras raža — abi šie veidi pierāda savu operatīvo raksturu, spēju visātrāk atsaukties uz laikmeta notikumiem. Optimisms, paties savilņojums nes dzejoļu rindas, ko caurstrāvo dziļš prieks par jauno dzīvi, ticība revolūcijas uzvarai, proletariāta cīņu varonībai. Kā vienmēr šādos masu revolucionārā pacēluma brīžos — arī tā ir likumsakarība, ko apliecina 1905. un 1917. gads, arī 1940. gada periodika —, dzejai pievēršas arī prozaīki. Tā, piemēram, Andrejs Upīts tieši šai laikā daudz atdzejo cittautu revolucionāros dzejniekus, pats arī saraksta virkni dzejoļu. Tie palikuši ārpus viņa grāmatām, arī pēdējiem Kopotiem rakstiem. Šiem darbiem («Strādnieka mīla» — «Cīņa», 62. (370.) nr., «Pirmais Maijs» — «Cīņa», 95. (403.) nr., u. c.), tāpat kā pārējai tai laikā tapušajai oriģinālliteratūrai, ir tikai

№ 1
1919

SARKANĀ ZVAIGSNE

Latv. strēln. Padom. Pulku
Kom. Org. Komit. izdevums

Zurnāla «Sarkanā Zvaigzne» vāks.

Jūlijs Dievkociņš.

literatūrvēsturiska nozīme: laiks bija pārāk īss un trauksmais, lai taptu īsti paliekošas vērtības daiļliteratūrā. Tāpat kā visās citās kultūras jomās, šē tikai aizsākas, dzimst, uzkrājas jaunais, kas gūst tālāku attīstību vēlāk — gan Padomju Savienībā, gan buržuāziskajā Latvijā.

Te jāpiemin vēl viena 1919. gada posma īpatnība — ārpus Latvijas šai laikā turpina attīstīties latviešu padomju kultūras atzars, kas sācis veidoties lielajos Krievzemes centros Maskavā un Petrogradā pirmā pasaules kara gados, arī vēl citās vietās, kurp aizklīda bēgļu vilnis no Latvijas. Arī sarkanie latviešu strēlnieku pulki ir vieta, kur top jaunā literatūra, jo to rindās ilgāku vai īsāku laiku cīnās un strādā talantīgi rakstnieki, kuri izveido latviešu padomju literatūru 20.—30. gados Padomju Savienībā. Tā Krievijā iznākošajā 1919. gada presē lasām Alvila Cepļa, Kārļa Pelēkā un citu vārdus, kam vēlāk pievienojās R. Eidemanis, J. Eiduks un vēl citi.

1919. gada literārās un kritiskās domas raža paliek ārpus šī raksta ietvariem.

Spriegā darbā aiziet Padomju Latvijas mēneši. 1920. gada sākumā padomju vara spiesta atstāt arī Latgali. Beidzas rosīgais Padomju Latvijas laiks, īss, trauksmais, spriegs, darbā un kaujās pavadītās dienas un naktis. Šis laiks ir atstājis neizdzēšamas pēdas latviešu tautas kultūrā un apziņā. Atstājis ar padomju varas organizatoriskajiem pasākumiem mākslā, ar teorētiskajiem principiem, kas izstrādāti un iemiesoti dzīvē, ar tālejošiem plāniem un patiesi apbrīnojamo vērienīgumu, ar kuru Izglītības komisariāts, Padomju valdības atbalstīts, sāka visas kultūras dzīves demokratizēšanu, tuvināja to darbaļaužu dzīvei un cīņai. Arī buržuāziskās Latvijas kultūras dzīvi nenoliedzami ietekmēja 1919. gada notikumi, šai rakstā aplūkotās teorijas un tendences mākslā un literatūrā. Latvijas Sociālistiskās Padomju Republikas laiks briedināja daudz dzīvespējīgu asnu mūsu kultūrā.

PROLETARIĀTA AUGSTSKOLA

PAMATKURSA PROGRAMMAS PROJEKTS

Publicēts žurnālā «Izglītība» 1919. gada 2. numurā

I. Sabiedriskās zinātnes.

1. Sociālās tehnikas vēsture (sakarā ar matemātikas, dabas zinību vēsturi), Darbaļaužu vēsture (kultūras vēsture).
2. Vēsturisks politiskās ekonomijas kurss.

Sevišķi tiek izdalīts:

- a) kapitālisma attīstības vēsture,
- b) jaunlaiku kapitālisms (militārisms un imperiālisms),
- c) agrārā evolūcija, agrārjautājums tagadnē un nākotnē,
- d) vispārīgas nodokļu un finanšu teorijas un sistēmas.

Atsevišķā ciklā:

- a) Krievijas tagadējais ekonomiskais stāvoklis,
- b) Padomju valdības finanšu politika (banku nacionalizācija, valsts kredīts utt.),
- c) rūpniecības nacionalizēšana,
- d) zemes nacionalizēšana,
- e) pārtikas jautājums, šķiru ēdināšana,
- f) tirdzniecības nacionalizēšana.

Visi šai ciklā minētie programmas punkti atsevišķi iztīrājami un sīki apskatāmi, zīmējoties arī uz Latviju.

3. Pasaules uzskatu vēsture:
 - a) ekonomisko uzskatu vēsture,
 - b) filozofijas sistēmas (vēsturiski),
 - c) vispārīga literatūras un mākslas vēsture,
 - d) Latvijas literatūras un mākslas vēsture.

4. Tiesību un valsts vēsture:
 - a) valsts varas būtība un attīstība,
 - b) valstu konstitūcijas,
 - c) Padomju valsts Konstitūcija (arī Latvijas Konst.),
 - d) proletariāta diktatūra,
 - e) nacionālais jautājums.

5. Sociālisma mācības attīstība un vēsture, sociālistiskās kustības vēsture:
 - a) strādnieku saimnieciskās kustības vēsture, organizācijas, formas un veidi,
 - b) arodnieciskās biedrības, sociālā likumdošana, darba laiks un algas un tās naturalizācija: darba kļaušas utt.,
 - c) sociālistisko partiju vēsture (visās zemēs) pirms pasaules kara un kara laikā,
 - d) Internacionāle,
 - e) revolucionārā kustība un revolūcijas Vakareipā (atsevišķi: Vakareiropa sociālistiskās revolūcijas priekšvakarā),
 - f) revolucionārā kustība un revolūcijas Krievijā (1905., 1917. g.), atsevišķi: 1917. gada revolūcijas attīstības posmi; revolūcijas starptautiskā nozīme un attīstības posmi; politiskās partijas Krievijas revolūcijā,
 - g) krievu soc[iāl]dem[okrātiskās] partijas un marksisma vēsture Krievijā,
 - h) soc[iāl]rev[olucionārās] partijas vēsture,
 - i) revolucionārā kustība Latvijā,

- j) Latvijas Soc[iāl]dem[okrātija] un proletariāts,
 - k) sociālistiskā kultūra (izglītības jautājums, māksla, sociālistiskā prese utt.),
 - l) sociālistiskais ideāls.
6. Vēsturiskais materiālisms (kā apvienojošais kurss).
Sevišķi:
Revolucionārais marksisms, oportūnisms, pāreja no kapitālisma uz sociālismu.

II. Dabas zinātnes (arī matemātika).

1. Dabas zinātņu metodoloģija: novērošana, eksperiments, darba hipotēze, attiecības ar tehniskām zinātnēm; galvenie instrumenti: pulkstens, teleskops, fotogrāfija, spēku mērotāji, pašrakstošie un pašatzīmējošie instrumenti utt.
2. Galvenās evolūcijas teorijas:
 - a) kosmogoniskās,
 - b) ģeoloģiskās,
 - c) bioloģiskās.
3. Vispārējās (abstraktās) teorijas:
 - a) enerģijas,
 - b) gribas,
 - c) atomu un elektronu,
 - d) matērijas būtības teorijas.
4. Galvenie bioloģijas slēdzieni un metodes par darbspēku:
 - a) fizioloģija,
 - b) vispārējā patoloģija,
 - c) psihofizioloģija sakarā ar higiēnu.

III. Valodas (filol. fak.).

REVOLUCIONĀRĀS MASU DARBĪBAS PSIHISKIE ELEMENTI¹

Fricis Roziņš (1870—1919), viens no LKP dibinātājiem, izcils revolucionārās kustības un Padomju valsts darbinieks, 1919. gadā ir zemkopības tautas komisārs Padomju Latvijā, LKP CK loceklis.

Fricis Roziņš bija cilvēks ar plašu redzesloku, daudzpusīgām zināšanām un interesēm, labi pazina un izprata mākslu un literatūru. Eruģcijas plašums un dziļums, analītiski teorētiskās domas spēks, stila vienkāršība, precizitāte un plastiskums — šis viņa talanta īpašības īpaši skaidri redzamas rakstā «Revolucionārās masu darbības psihiskie elementi», ko še publicējam.

Tas ir pēdējais darbs, ko uzraksta Fricis Roziņš. Cietumos, katrogā un trimdā sabeigtā sirds neiztur saslīmšanu ar plaušu karsoni. 1919. gada maijā savu komisāru uz Brāļu kapiem pēdējā gaitā pavada visa strādnieciskā Rīga.

Heinrihs Heine rakstīja 1840. g. par gaidāmās franču revolūcijas izredzēm:

«Franču tautai būtu sliktas izredzes, ja cīņas iznākums atkarātos no štiku pārākuma. Bet neba tērauds nokauj pretiniekus. To dara cilvēku roka, un šī paklausa dvēselei. Tāpēc iznākums atkarāsies no tam, cik daudz dvēseles enerģijas atradīsies katrā svara kausā.»

Šinīs vārdos lielais dzejnieks un domātājs ar ģēnija intuīciju apgaismo vienu no vissvarīgākajiem punktiem, kur mūslaiku revolucionārais marksisms jeb komunisms izšķiras no Otrās Internacionāles sociālisma. Proti — jautājumu par cilvēku psihes lomu revolucionārā

¹ Šis raksts ir gandrīz pilnīgs atstāstījums no janvāra svētku runas, kuru turēju Maskavas Latviešu teātrī 1919. g. janv. 22. d. vakarā un kuru uz vairāk klausītāju vēlēšanos nododu drukā. — Fr. R.

masu darbībā. Biedre H. Rolande-Holsta¹, rakstīdama savas jaunākās grāmatas, ievadā par revolucionāro komunismu un veco sociālismu aprāda šo starpību pašā pirmā vietā. Viņa saka: « (...) laikmetā, kurš nobeidzās, pasaules karam izceļoties, marksistu zinātne bij maz pamazām izvirtusi tikai par sabiedrības attiecību un parādību izskaidrotāju un neko vairāk. Viņas izskaidrojums beidzās fatālistiskā, mehāniskā ticībā, ka šīs attiecības un parādības (militārisms, kapitālisms) pašas no sevis pārvērtīsies savā pretstatā, tiklīdz viņas būs sasniegušas zināmu attīstības pakāpi. Nupat pārdzīvotā laikmeta ievērojamākie teorētiķi attīstīja marksismu galvenā kārtā un gandrīz vienīgi uz pasīvo pusi, t. i., viņi pētīja tikai tehnikas un ražojamo attiecību pārmaiņas iespaidu uz cilvēku domām un darbiem. Viņi uzskatīja cilvēkus tikai par sabiedriskās attīstības produktiem un nevis par aktīviem spēkiem, kas paši bīda attīstību uz priekšu. (...) Pret to uzstājas revolucionārie marksisti (komunisti), kuri uzsver cilvēka paša aktivitāti, viņa tikumisko sajūtu, viņa prātu, gribu un mīlestību kā reālus spēkus, kam jādarbojas līdz pie sabiedrības pārbūves un pacelšanas augstākā pakāpē. Revolucionārie marksisti (komunisti) liek ekonomiskā determinisma pamatā Dīcgena atziņas teoriju, kura uzskata arī cilvēku garu par daļiņu no Visuma mūžīgās, bezgalīgās dzīvības straumes. (...)

Atbalstīdamies uz šo zinātņu panākumiem un uz Dīcgena dialektiku, komunisti piešķir lielu svaru cilvēku tiešai, aktīvai lomai pie sabiedrības izbūves un pārbūves. Pēc viņu atzinuma, cilvēku pašdarbība, kura izpaužas pa daļai kā apzināta griba un tieksme, pa daļai kā neapzināta, zemapziņas sliekšņa norisinošās dziņa, spēlē sabiedrības attīstībā ļoti svarīgu lomu.»

¹ Domāta Henrietas Rolandes-Holstas grāmata «Proletariāta šķiru cīņas vēsture», kas latviski Friča Rozīņa tulkojumā no holandiešu valodas izdota divreiz — 1916. gadā Bostonā (ASV) un 1918. gadā Maskavā.

Es izrakstīju šo pagaro citātu tāpēc, ka tas ļoti īsi un skaidri pasaka, kāpēc es turu par vajadzīgu un nepieciešamu pie pirmās izdevības arī latviešu komunistiskā presē apgaismot garīgo jeb psihisko faktoru lomu sabiedrības attīstībā, it sevišķi šīs attīstības visstraujākos un vislielākos brīžos — revolucionārā masu darbībā.

Visa jaunākā vēsture ir pilna piemēru, kuri rāda, ka ik laiku pa laikam zināmos apstākļos ieronaš revolucionāra masu darbība. Neskaitāmi indivīdi, pa lielākai daļai piederoši pie apspiestām un izsūktām sabiedrības šķirām, kuri līdz tam paklausīgi un padevēīgi nesuši katrs savu jūgu un vilkuši savu bezprieķa dzīvi, piepeši sakūst kopā, apvienojas jaunā sociālā vienībā, kuras apziņa, spēks, griba un darbība neizsakāmi daudzkārtīgā mērā pārspēj to atsevišķo cilvēku apziņu, gribu un darbību, no kuriem šī vienība sastāv. Šī parādība nevienam nav sveša. Jau birģeliskie zinātnieki uz to aizrādījuši un sarakstījuši biezu biežās grāmatas par masu psiholoģiju, kur rauga no sava burģujiski kontrrevolucionārā viedokļa apgaismot un iztīrāt šo burģuju šķirai bīstamo un tāpēc burģujiskiem zinātniekiem tik nepatīkamo parādību (sk. burģujisko sociālpsihologu Sigheles un Le Bona pētījumus). Bet sociālisma teorētiķi revolucionārās masu darbības psiholoģiskai pusei sāka piegriezt vērību tikai pēc 1905. g. revolūcijas. Līdz tam viņi apmierinājās ar to, ka atraidīja birģelisko zinātnieku nedibinātos vai pārspīlētos nomelnojumus un aprādīja tautas masu revolucionāro tieksmju objektīvos, saimnieciskos cēloņus.

Iekš kam pastāv revolucionārās masu darbības daba? Uz kādām psiholoģiskām spējām un likumiem viņa dibinās?

Birģeliskiem sociālpsihologiem ir atbilde gatava: «Revolucionārā masu darbība dibinās uz visiem cilvēkiem piemītošām tieksmēm un spējām, starp kurām pirmo vietu ieņem tieksme darīt to pašu, ko redz citus darām, un

spēja pārraidīt savu garastāvokli (prieku, bēdas, sašutumu, bailes) arī uz citiem cilvēkiem.» Te pretī runāt nevar. Tās ir tādas tieksmes un spējas, no kurām atkarājas katra sabiedriska kopdarbība. Bet, kas ar šīm tieksmēm un spējām vien grib izskaidrot revolucionāro masu darbību, tas atstāj neizskaidrotu taisni to, ko mēs vēlamies zināt, protiet: kādā ziņā šī revolucionārā masu darbība atšķiras no citiem cilvēku kopdarbības veidiem?

Aplūkojot revolucionāro masu darbību, vispirmā kārtā mēs ievērojam faktu, ka visur un vienmēr, kur lielāks cilvēku skaits apvienojas vienā psihiskā vienībā, t. i., jūt vienas jūtas, domā vienu domu, grib vienu gribu, šīs vienības spēks un spars ir daudz, daudz lielāks nekā apvienoto indivīdu psihisko spēku summa. Katras emocijas intensitāte pieaug tai pašā mērā, kādā pieaug cilvēku skaits, kuru starpā viņa izplatīta. Masa pārspēj indivīdu ne vien absolūti, bet arī relatīvi, t. i., katra masas locekļa griba, enerģija un pārliecība ir daudz intensīvāka nekā tā paša cilvēka griba, enerģija un pārliecība, kad tas stāv nošķirts viens pats par sevi.

Bet, ja sajūsmas un gribas spējas masu kopdvēselē lieliski pieaug, tad tīrās prāta spējas — kritika, apdomība, apstākļu novērtēšana un vispusīga apsvērsana — tādā pašā mērā mazinās. Tas pamudina apdomīgos reālpolitiķus pretoties masu pašdarbībai. Bet priekš revolūcijas tas taisni labi. Jo tāda masa, kurā šīs tīrās prāta spējas nebūtu mazinājušās, tiktu šaubu sagrauzta un nebūtu spējīga izdarīt īstus varoņdarbus. No revolucionārās sajūsmas pilnīgi aizrauties var tikai tādi ļaudis, kuri nepiedomā pie savām personām un loģiski neapsver savu darbu iespējamās sekas. Prātīgas pārdomāšanas ceļā masas nekad nevar sajūsmināties līdz īstiem varoņdarbiem. Tos var izdarīt tikai tāda masa, kura aizmirst katru apdomību, neskaita, cik ienaidnieku daudz, un neprasa, kādas briesmas viņai draud, bet met pār žogu visas dziļi

iekaltās un gadu simteņiem ieaudzinātās mācības un prātīgo rīcību, uz kuru atbalstās visa kundzība un verdzība un kuru jau Rainis tik ģeniāli graizījis savā satīrā.

Kā čūska ar savu stivo, auksti mirdzošo skatu apbur putniņu, kuram tā taisās uzbrukt, tā gadu simteņus vecā, nosirmojusī sugestija par kungu dievišķo neaizskaramību apbur tautas masas. Šo sugestiju vajag izgaisināt; un tam nolūkam — vismaz uz laiciņu — vajadzīga cita sugestija. Masām vajag kaut acumirkli pazībošas vēsturiskas intuīcijas gaismā nojaust, ka zem sabiedriskām konvencijām un sugestijām, uz kurām dibinās valdošo šķiru vara, slēpjas cita — potenciāla pasaule, kuru pašas masas var un kuru viņām vajag celt dienas gaismā, pārvērst īstenībā. Revolucionārām masām vajag ar savu uzstāšanos izgaisināt sociālās sugestijas, pateicoties kurām valdošo šķiru autoritāte pastāv vēl ilgi pēc tam, kad viņas ekonomiski sociālais pamats jau izdrupis. Tikai kolektīva masu darbība pēc ilgas sagatavošanās un piemērošanās domās un ierašanās, pēc daudzām priekšpulku kaujām, «pārsteigtiem soļiem» var dot pēdējo triecienu, kurš sagrauj saķirmējušo verdzības kūti.

Paļāvība uz šo revolucionārās masu darbības radošo spēku nevarēja būt liela tādā laikmetā, kurš uzskatīja mehāniski metodisko ceļu par vienīgi pareizo strādnieku šķiras novedei pie mērķa, cildināja pašsavaldīšanos kā vislielāko kolektīvo tikumu un nosodīja katru spontānu, iekaisumā, uzbudinājumā vai sajūsmā izdarītu masu darbību.

Kamēr par garīgo vienību runāja ar nicināšanu un izsmieklu un uzskatīja strādnieku šķiras politisko un ekonomisko organizāciju ārējās formālās saites par galveno un pat vienīgo masu apvienības būtību (...), tikmēr revolucionārajai masu darbībai jāpaliek novārtā. Jo tā pēc savas dabas ir pa lielum lielai daļai spontāna un tāpēc bieži vien grūti savienojama ar organizācijas metodēm.

Taisni no savas spontānās, intuitīvās dabas revolucionārā masu darbība smel savu ārkārtējo, nekādām varām nesalauzamo spēku. Pateicoties šai intuīcijai, revolucionārā masu darbība izsauc savos dalībniekos ārkārtēju, gandrīz varētu sacīt — pārdabisku enerģijas paaugstinājumu, kaut ko radniecisku tam enerģijas paaugstinājumam, kuru mēs bieži novērojam pie cilvēkiem, kas atrodas dzīvības briesmās. Tādos gadījumos cilvēkam rodas tāda enerģija, tāds spēks, ka viņš izdara darbus, par kuriem tam vēlāk pašam jābrīnās. Tāds enerģijas paaugstinājums pavada arī pamostošos mīlestību un jauneklū sirdis draudzību. Tas padara kautrīgo par dūšīgu, kluso par daiļrunīgu, apātisko par karstasinīgu. Tas izlej pār pelēko ikdienas dzīvi burvīgi rožainu gaismu un pārvērš visu apkārtni par skaistu sapni. Tas dod arī dzejniekam un māksliniekam spēju radīt īstus un paliekamus mākslas darbus. Bez tādas spontānas aizrautības radīta apkārtējā enerģijas paaugstinājuma nevar rasties neviens mākslas darbs, bet tikai uz rutīnu un tehniku dibināts amatnieka ražojums. Tāpat zinātnieki, pētnieki un izgudrotāji un pat karavadoņi un politiķi savas darbības vissvarīgākos brīžos tiek vadīti no šī intuitīvā enerģijas paaugstinājuma. Tātad šis pēdējais var izpausties neizsakāmi daudzējādā veidā. Bet bez viņa nevar notikt nekas liels un dziens. Bez viņa cilvēku dzīve un darbība aizrit pelēkā ikdienas vienmuļībā.

Kad masu intuitīvā enerģija sasniegusi zināmu augstumu, tad viņas var lieliskā kopdarbībā pacelties līdz šķiru cīņas visaugstākai pakāpei. Šis enerģijas paaugstinājums dod masām iespēju bez jebkāda ārēja spaida panest slāpes un izsalkumu, salu un saules karstumu, pārvarēt miesas vājības, paciest sāpes un gavilējoši iet pretī vislielākām briesmām. Ko karaspēka organizācijā panāk ar iedīdīšanu, spaidiem un bailēm, to revolucionārās masās izdara paaugstinātā griba, sajūsma un līdzjūtība. Psihisko spēku un enerģiju paaugstinājums dod revolucio-

nārām masām pārsvaru pat pār skaita, organizācijas un ieroču ziņā daudzkārt pārāku karaspēku.

Masa uzvar tad, kad viņā uzkrājies vislielākais daudzums paaugstinātas dvēseles enerģijas. Kad tas acumirklis būs pienācis, to nosacīt nav iespējams. Tāpat kā nav iespējams nosacīt, kāds notikums novedīs pie sacelšanās. Dvēseles spēku paaugstinājumu nav iespējams izsaukt pēc patikas. Praktiskā tas nozīmē, ka revolucionāru uzstāšanos nevar iepriekš nolikt uz zināmu dienu un stundu. Masu sapulces un demonstrācijas gan var organizēt tad un tur, kur organizācijas vadība atzīst par vajadzīgu. Bet tas garastāvoklis, tas psihiskās enerģijas paaugstinājums, tā sajūsma, kas liek masām ar kaujas saucieniem uz lūpām mesties pretī valdošo šķiru lodēm un štikiem, — tas garastāvoklis attīstās dziļi zem masu kolektīvās apziņas sliekšņa. Revolūciju vēsture ir pilna piemēriem, kur revolucionāra sacelšanās nepieciešama, apstākļi izdevīgi un vadoņi saukti uz masu darbību, bet masas nekustas. Otrup, tikpat bieži redzam piemērus, ka masas piepeši sacēlas tādā brīdī, kad vadoņi to nemaz negaidīja vai arī raudzījās no tam atrunāt.

Nupat sacīto ievērojot, mēs viegli sapratīsim, ka bieži vajag iznākt konfliktam starp strādnieku oficiāliem vadoņiem un organizācijām vienā pusē un starp revolucionāro masu darbību otrā pusē. Jo auksti un prātīgi apsverot revolucionārās kustības izredzes un pie tam neievērojot revolucionāro masu dvēseles enerģijas paaugstinājumu, kurš ir īstais izšķirošais faktors, revolucionārās cīņas izredzes arvien būs tik sliktas, ka vadoņi nevar nemēģināt atturēt masas no izšķirošām sadursmēm. Kaujas organizācija un slepkavības mašīnas arvien bijušas un būs kontrrevolūcijas pusē pārākas. Tikai revolucionārās masas aktīva uzstāšanās pierāda, cik izkurtējuši valdošo šķiru varas līdzekļi īstenībā bij. Tikai atklātā cīņā pārbaudot tos cilvēkus, uz kuriem dibinās valdošo šķiru vara, notiek tas, ka šie cilvēki (zaldāti) sāk piepeši

apzināties, ka arī viņu vieta ir revolucionāro masu un nevis izvirtušo un ienīsto liekēžu pusē.

Tātad cilvēku spēja spontāni aizrauties uz sparīgu uzstāšanos un šīs spontānās aizrautības radītais ārkārtējais enerģijas paaugstinājums ir revolucionārās masu kustības subjektīvie, psihiskie elementi. Bet šo spēju izpaušanās revolucionārā masu darbībā ir saistīta pie zināmiem sociāliem un sociālpsiholoģiskiem nosacījumiem — kā jau katra sabiedriska darbība. Tikai tāda šķira, kura jūt tuvojamies savas sociālās atsvabināšanas stundiņu, var sacelt revolucionārās kustības vētru. Priekš tam vajag šķiru pretišķībām būt ļoti asām un no apspiestām masām dziļi sajūstām.

«Sarkanā Zvaigzne», 1919, 1. nr., 14.—19. lpp.

PIRMS SIMT GADIEM

Saulceīte Viese

1879. GADS

Tas ir šķirtnes gads latviešu literatūrā. Vienā pusē atmiņās pārvēršas Ausekļa īsais, kā trohaja četrindē saliktais mūzs un līdz ar viņu — tautiskā romantisma slavas laiks, lai pēc gadiem desmit vēlreiz piedzīvotu renesansi Pumpura eposā. Otrā pusē tiek iezīmēts ceļš latviešu reālisma — patiesi tautiska reālisma attīstībai. 1879. gadā mirst Auseklis un iznāk brāļu Kaudzīšu «Mērnieku laiki».

Ausekļa nāve Pēterpilī 6. februārī (pēc vecā stila — 25. janvārī) ir smagākais un pēkšņākais akords veselas kultūras darbinieku plejādes aiziešanā. Dažus mēnešus vēlāk Vecpiebalgas Vidus kapos blakus Kronvalda Atim tiek paglabāts pagasta ilggadējais skolotājs, slavenā kora vadonis un dzejnieks Jēkabs Pilsātnieks (dz. 1838. g.). Turpat netālu rok Piebalgas ārstu Jāni Andžu Jurjānu (dz. 1830. g.), Krišjāņa Valdemāra līdzgaitnieku, Ķirpja vakaru dvēseli, zemnieku sūdzību rakstu sastādītāju.

Ausekļa radošais mūzs aptver tikai septiņus gadus. Cik dziļš bijis viņa darbošanās iespaids laikabiedros, vislabāk raksturo bērnu ziņojumi un nekrologi latviešu laikrakstos.

«Rīga dabūja redzēt bēres, kādas viņa savās ielās gan vēl nebūs redzējuse (...). Bēres, kur nepārskaitāms liels pulks ļaužu no dažādām kārtām — gan smalkos, gan prastos uzvalkos, gan vīri, gan sievas, gan sirmi veči, gan skolas gados stāvoši bērni — vienīgi tik iz nelaiķa īstas cienišanas vairāk kā trīs verstes kājām nepiekusdami

liķim pakaļ iet, — tādas bēres būs pārāk rets vai varbūt pavisam neredzēts skats Rīgā,» raksta anonīms «Baltijas Vēstneša» korespondents laikraksta 6. numurā (7. februārī).

Lai Ausekļa mirstīgās atliekas varētu pārvest dzimtenē, Pēterburgas latvieši — tādi paši trūcīgi jauni cilvēki kā ar tīfu mirušais dzejnieks — samet tiem laikiem visai prāvu naudas summu — pāri par trīs simti astoņdesmit rubļu. Rīgas stacijā vilcienu sagaida nepārskatāms ļaužu pūlis, kas soli pa solim pavada nelaiķi līdz piemiņas vietai Latviešu biedrības nama priekšā un tālāk līdz pat Aleksandra vārtiem, kur zārku no bērū ratiem pārceļ uz ragavām, lai vestu uz Aloju.

Atvadu vārdi skan īstam tautas interešu aizstāvim, tautas skolotājam un tautas dziesminiekam. Ir, protams, grūti novērtēt dzejnieku laikabiedriem, kad trūkst distances, kad nav izkristalizējušās mākslas procesa dzīvotspējīgās līnijas un paša radītāja darbs turklāt bijis īslaicīgs, sa-raustīts, ieskicēts ar nelieliem stipri dažāda rakstura izdevumiem — ar divām «Dzeiju» burtnīciņām, «Ozolu vaiņakiem» un «Līdumnieku» sākot, ar «Paidagoģiskās gada grāmatas», «Baltijas gruntnieku, saimnieku, pag. valdību u. c. kalendāru» un «Dunduru» almanahu sastādīšanu beidzot. Ausekļa personības diženumu, patiesi demokrātisko tautas mīlestību, taisnīguma principu, dzīvespriecīgo cīņas garu, nesamāksloto skaistuma izpratni, viņa gājienu (Andreja Pumpura vārdiem runājot) «no tautības uz cilvēcību» laikabiedri vairāk izjūt nekā māk formulēt vārdos. Tuvākie dzejnieka līdzgaitnieki spēcīgi uztver divas būtiskas iezīmes viņa radošajā personībā: tās ciešo sakņojumu tautas daiļradē (un folklorā Ausekļa laikmetā ir pati patiesākā, godīgākā māksla) un ciešo sakņojumu dzimtenes dabā, kas reizē ir vārti no vācu mācītāju uzspiestās literārās skolas uz neviltotu, tiešu dzīves izjūtu, tās likumību un ritmu izpratni. Kažoku Dāvis, pirmais Ausekļa biogrāfs, piemēram, dod mazliet panaivu,

taču mākslinieka tapšanā visai zīmīgu skici no bērnu dienām:

«Sīpolu māja stāv pie mazas upītes, kura tek caur zāļainiem ličiem un treknām druvām. Aiz druvām nāk skaistas birztaļiņas un diženi skuju meži. Še mūsu dzejnieks nodzīvoja savus pirmos dzīves gadus — vairāk vienatnē nekā ar citiem, vairāk rotājās ar dabas tēliem, tautas dziesmām un teikām nekā ar citiem bērniem. Pats viņš nesen vēl runāja par tiem divainiem stāstiem, ko viņam bērnu dienās meža šņākšana, lapu drebēšana un putnu dziedāšana bija ausīs skandinājušas (retinājums mans. — S. V.), kad viņš pa stundām meža malā mauriņā sēdēja.» («Balss», 17. febr.)

Gan Andrejs Pumpurs, gan Kažoku Dāvis uzsver, ka Auseklis pirmais latviešu rakstītājā dzejā konsekventi pievērsās «tautas dziesmu garam», to ritmus un valodu «par priekšzīmi ņemdams». Līdz ar to no viņa daiļrades zūd stereotips izskaistinājums un jau noklabinātais skaniskums, saturs netiek pakļauts tiši uztiptām formas prasībām. Kažoku Dāvis turpina:

«Viņa dzejas ārīgās savādības ir šīs: viss, kas tautas dziesmām ir svešs, to viņš arī iz saviem dzejoļiem prom raidīja. Īstām tautas dziesmām atskaņu (rīmju) nav, un redzi — viņš pēdējā laikā vienīgi bez atskaņām dzejoja. Nēgrību teikt, ka atskaņas dzeju maitā, bet varu teikt, ka lielākā daļa no latviešu dzejoļiem ar atskaņām man ir tikpat riebīgi, kā tie bija Auseklim. Atskaņas ir tik šķidrš auts, aiz kura labprāt slēpjas dzejas vārdi. Kam ir dzejas gars, tā dzejoļi bez atskaņām būs ne mazāk skanīgi, bet tāpēc jo spēcīgi nekā ar tām. Cik daudzreiz nenākas atskaņu dzejniekiem galvu lauzīt, kamēr atrod pieredzīgu atskaņu, cik daudz lieku vārdu un domu dzejoļi ievest, kam tiešām tur nebija vietas.» (Turpat, 21. febr.)

Ausekļa atstātajos papīros palicis liels tautas dziesmu krājums — gan paša, gan draugu un skolēnu savākts.

Kažoku Dāvis un Stērstu Andrejs stāsta arī par Ausekļa ieceri «lielisku varoņu dziedi (eposu) izstrādāt, lai tas būtu visiem viņa dzejoļiem par kroni» (Kažoku Dāvis, turpat, 21. febr.). Sižetu veidotu vēstījums par Induli — varoni, kas latviešu ciltis «izvedis iz Indijas un atvedis Dzintaru zemē» (A. Stērste, «Baltijas Vēstnesis», 21. febr.).

Kā Auseklim būtu izdevies liels darbs, kur sižeta pamatā nav konkrēta folkloras materiāla un, kā redzams šodien, nav arī vēstures faktu (indoeiropiešu gājiens noticis citādi), var tikai minēt. Ausekļa spārnotā, tīri zēniskā sajūsma spēja ļoti daudz.

Taču 1879. gads dod darbu, kas savā ārējā izteiksmē ir pilnīgs pretstats Ausekļa un tautiskā romantisma krāšņajai dzejas pasaulei. Dod ļoti konkrētās situācijās un ļoti konkrētā vidē izaugušos «Mērnieku laikus».

Par brāļu Kaudzišu grāmatu ir rakstīts daudz, un tā papildnam pelnījusi vēl jaunus pētījumus gan mākslinieciskajā, gan filozofiskajā aspektā. Dzīves uzvara mākslā — arī tā varētu nosaukt šo sacerējumu. Īpaši spilgti to jūt, ja blakus noliek otru tajā pašā gadā iznākušū romānu — Māteru Jura «Sadzīves vilņus».

Kaudzišu iecere veidojas garākā laikposmā un ne tikai kolekcionējot anekdotes un vērojumus par dažādām sadzīves nebūšanām Piebalgā. Jau ilgi pirms «Mērnieku laiku» parādīšanās Kaudzītes Matīss, analizēdams latviešu literatūras virzību vairākos kritiskos rakstos (īpaši par Juri Neikenu 1875. gadā), uzsver, ka rakstnieka darbam vielu dod «ikkatrs tautas sirds pukstējieni», ka mākslai piemīt «dzīvas, redzošas acis», ka īstā grāmatā lasītājs redz ne tikai notēlotus citus cilvēkus, bet ierauga pats sevi. «Mērnieku laiki» ir rakstīti par tautu un tautai, ar šo jēdzienu saprotot milzīgos, jau diferencētos zemnieku slāņus un no tiem izejošos atzarus, kas 70. gados pārdzīvo sarežģītu attīstības procesu.

Zemnieku sēta, krogs, skola, nabagmāja, pagastnams, cietums un visi šajā panorāmā esošie ļaudis — saimnieki

un kalpi, skolotāji un tirgotāji, skroderi un mērnieku jaunskungi — brāļiem Kaudzītēm ir vērtība par sevi, dzīves centri un dzīves avoti, no kuriem smelt vielu gan traģiskām, gan komiskām daiļdarba lappusēm. «Mērnieku laiki» uztver cilvēku «sirds pukstējienus», jūtas, domas, analizē visdažādāko sociālo noslāņojumu ideālus, sabiedrisko virzību, ētiku. Laiku pa laikam autori «sprediķo, lūkodami noformulēt personības morālos principus, taču arī šī sprediķošana (reizēm pakļaudamās, reizēm oponenta vispārpieņemtajām reliģijas dogmām) notiek grāmatas varoņu interesēs, redzot viņos saudzējamas cilvēciskas vērtības un apkarojamas vājības. Patiesa cieņa un mīlestība pret vienkāršo tautu, pret cilvēku veido grāmatas dziļākos slāņus un tuvina Kaudzīšu darbu Ausekļa lirikai, kaut, kā minēts iepriekš, ārējā atšķirība ir milzīga.

«Sadzīves viņu» autors izmantojis diezgan līdzīgu zemnieku dzīves materiālu, īpaši runādams par negatīvajām parādībām muižas kalpu, dažādu amatvīru, saimnieku vidū. Taču te centrā ir nevis lauku sēta ar patiesajiem likteņiem, bet gan muižas lielkungu istabas, un uz šīm istabām, kur dzīvo labais, humānais muižnieks un viņa daiļā meita, tiecas galvenā varoņa un arī autora domas un jūtas. Visdažādākās situācijas romānā kalpo pierādījumam: jaunajam, izglītotajam latviešu puisim, kura ģimene kopš neatminamiem laikiem bijusi uzticīga savam kungam, ir tiesības sēdēt ar muižnieku pie viena galda un ieņemt vietu viņa ģimenē. Sadzīves sasāpējušās problēmas var atrisināt tikai šis labais vācu barons vai grāfs un viņam līdzās nostāties latviešu izglītotais darbonis.

«Bērnī, te ir jūsu jaunais dzimtskungs!» romāna noslēgumā vecais muižnieks iepazīstina uzticamo saimi ar nākamo znotu un mantinieku, kad Māteru Juris lappušu lappusēm ir centīgo varoni drošinājis, ka viņš to drīkst, ka atšķirībā no daudziem citiem zemniekiem

viņā plūst dižciltīgāku latviešu asinis, ka viņa senči kopš laikiem bijuši tikpat kā muižnieki un brīvi ļaudis... Savādi to visu lasīt — vēl jo vairāk tāpēc, ka Māteru Juris 70. un pat 80. gados ir populārs tieši ar savu kaismīgo vērsanos pret daudzām laikmeta negatīvajām īpašībām, ar latviešu buržuāzijas un baltvācu muižniecības kritiku. «Sadzīves vilņos», vai nu to autors apzinājies vai ne, cilvēks sākas tikai no muižnieka. Acīmredzot spožs stāvoklis sabiedrībā un mirdzums, ko dod veca bagātība, fascinē rakstnieka talantu Māterā un pārvērš visu grāmatu pamācību krājumā, kā kļūt par muižnieka mantinieku. Un ne tikai tas — veselas lappuses, gluži kā «Baltijas Zemkopī», veltītas padomiem, kā kopt laukus un pārlūkot mežus, kā apieties ar kalpiem utt. Varmācīgi uzspiesta merkantilisma ideja nokauj mākslu pašā dīglī, kā jau tas daudzkārt noticis literatūras vēsturē.

Pārējā literatūrā vērojama nožēlojama pelēcība. Arvien skaļāks kļūst tautiskais epigonisms. It kā Ausekli aizvietot cenzdamies, nepārtraukti dažādus teiku apdzējumus un tēvu zemes cildinājumus publicē J. Lautenbahs-Jūsmitšs. Liela daļa no sarakstītā ir skaidri zagta manta, piemēram, dzejolis «Ilgule»:

Vai zināma tev dzintar-zemīte,
Kur ievas zied gan dažā pakalnē,
Aiz lēna vēja apšu lapas trīc,
Pār pilsdrupiem tur atspīd saules rīts?...

(«Baltijas Vēstnesis», 22. aug.)

Arvien biežāk laikrakstos sāk parādīties Vensku Edvarda un Pērsieša vārdi, taču galvenokārt zem jūsmīgām un ilgu pilnām mīlestības dziesmām. Pat labākajā lirikas daļā var just to vienīgo dzejas izpratni, ko Vensku Edvarts kā savēju noformulējis Ausekļa piemiņas brīdī:

«Dzeja mums dāvā to, ko mums daba aizliedz: mūžīgu pavasari, nevīstošas puķes, netraucējamu laimi; viņa mūs paceļ iz zemes putekļiem, iz zemes raizēm mūžīgi jaukajās fantāziju debesīs un palīdz mums aizmirst dzīves

nepārvaramos trūkumus, kādēļ tad arī dzejnieks katru-reiz ir cilvēku iepriecinātājs, bet tikai tad, kad debess to par īstu dzejnieku izredzējuse, kad dievība tam savu zieģeli uz pieri uzspieduse.» («Baltijas Zemkopis», 28. febr.)

Vēriģi ieklausoties, šī dzejas izpratne dzirdama gadu desmitiem cauri, reizēm gan izsaukdama asus kritikas uzbrukumus, tad brīdi pieklusdama un atkal iznirdama jaunā veidā un formulējumos.

1879. gada kritikas apjoms ir visai minimāls. Nozīmīgākais vārds te pieder pašiem rakstniekiem, kas, intensīvi domājot par savu darbu, skaidrāk un būtiskāk redz arī literatūras trūkumus. Asāk nekā agrāk izskan uzbrukumī diletantismam. Ādolfs Alunāns (Dobelnieks) ievieto «Baltijas Vēstneša» 21. un 28. novembra numuros plašāku apskatu «Mūsu kalendāri uz 1880. gadu», pamatoti protestēdams pret to literāro daļu. Kalendārs lielum lielai lasītāju daļai ir vienīgā laicīgā grāmata, «pamācītājs sadzīves vajadzībās», bet tieši kalendārā tiek savāktas kopā visas garīgās barības pabiras un «tādas rīmes, kuras katrs gara ubags vār sacerēt». Piemēri, ko sniedz Ādolfs Alunāns, ir visai kuriozi. Taču autors aprobežojas vienīgi ar dažādu aplamību uzrādīšanu, par mākslinieciskumu nopietnāk nerunādams. Šinī ziņā dziļākus rakstus dod Kaudzītes Matīss, pieprasīdams, lai dažu labu rīmju kalēju taisnā ceļā nestu slīcināt «ar visām dziesmām uz Betezdas suņķi (dīķi)» («Balss», 17. martā). Darbs pie «Mērnīeku iaiķiem» saasinājis viņa uzmanību pret vārdu literatūrā, mācījis to lietderīgi izmantot, mācījis rakstniekam nepieciešamo prasmi — valdīt pār vārdu. Mērķniecību valodas izmantošanā Kaudzītes Matīss prasa arī no citiem autoriem (raksts «Uz mata»):

«Daudziem rakstniekiem un rakstītājiem ir tas ieradums ar vārdiem mētāties, tā ka tie sāk īpašības, laika jeb vietas vārdus lietāt, tad dod bez taupīšanas. Tas ceļas, pirmām kārtām, no tam, ka rakstītājs, no jūsmām

sagrābts, vairs nav pats savs kungs un tā prāts vairs neiespēj pārkūsdamas jūsmas atgaiņāt un domas ar vārdiem saskaņā turēt, otrām kārtām, tas ceļas no tam, ka rakstītājs nepūlējas vārda īsteno nozīmējumu atgīst.» («Balss», 31. martā.)

Rakstā «Kāds nopietns vārds par jauna gada dziesmām» («Balss», 17. un 24. martā) kritikas smagums vērst pret «rīmēšanas un dziesminiekošanas slimību», kas ļaunāka par delamo kaiti un garo karsuli. Visasāk šī sērga izpaužas dažādās svētku reizēs, kad dažs pantu fabrikants gatavs ar saviem sacerējumiem apgādāt visas avīzes pēc kārtas. Kāda tad nu ir šī dzejas mašīna? Ar astoņiem piemēriem — vienas «veca gada dziesmas» un vienas «jauna gada dziesmas» variantiem — rakstnieks uzskatāmi un komiski parāda «dzejas lauka» apstrādāšanas paņēmienus, ko veic centīgie dziesminieki jeb, Kaudzītes Matīsa vārdiem runājot, Apollona nodzītie kleperi.

- Pirmajā avīzē: Urrā! Jauns gads jau klāt!
Kas zina gan viņa prāt'?! . . .
- Otrajā avīzē: Jauns gads klāt! Urrā!
Kas zin to prātu tā? . . .
- Trešajā avīzē: Urrā! Jauns gads — urrā!
Ko gaidām mēs no tā?!
- Ceturtajā avīzē: Urrā! Nu klāt tas jaunais gads,
Vai tu būsi šāds jeb tāds? . . .

Tā pati doma, tā pati izteiksme (ja par tām vispār var runāt), tās pašas pieturas zīmes, kas Kaudzītes Matīsu uzjautrina visvairāk.

«Tās izsaukuma zīmes viņi tad raksta, kad Apollons (dziesminieku dievs) tiem ar kulaku dod mugurā, uzsaukdams: «Uz vagas!» Vagu uzsākdami un nobeiddami, tie mēdz iesprauslāties: «Urrā!» Pie izsaukšanas zīmes pieliek vēl klāt«?», kad nezina, uz kuru pusi tiem Apollons liek uz vagas iet — vai uz labo jeb kreiso roku.»

Pret dzeju, kas «rupji grēko pret valodas un dzejas likumiem un īpašībām», uzstājas arī Andreja Pumpura raksts «Nedziediet blēņu dziesmas!» — nozīmīgākais kritiskais apcerējums 1879. gadā («Baltijas Vēstnesis», 13. un 20. jūn.). Dzejas uzdevuma izpratne Pumpuram stipri atšķiras no Vensku Edvarta jūsmām par «iepriecinājumu» un «netraucējamu laimi» dodošu mākslu. «Jaunāko dziesmiņu», resp., Andreja Pumpura laika modernās lirikas mērķis ir aktīvs un karojošs — «paskubināt uz tautas un tēvzemes mīlestību, uz cenšanos pēc gaismas, izglītības un brīvības», un tikai šāda rakstura māksla var aizstāvēt «cilvēcības augstākos tikumus». Andrejs Pumpurs aizrāda arī uz dzejas satura nemitīgu paplašināšanos un izvirza satura un formas vienības jautājumu. Daļa raksta veltīta kuriozajam Siliņa dzejolim sakarā ar Ausekļa nāvi — «Lielais dziesmu eņģelis miris, / Norīb visa Latvija», asi kritizējot dzejiskās izjūtas trūkumu, aizmaldīšanos tukšvārdībā, pseidotautiskumu. Ir sācies periods, kad dzejnieki, «dzīdamies saviem sacerējumiem piedot lielāku dzejas vērtību jeb arī tuvāku līdzību ar tautas dziesmām, tanīs čupu čupām sakrauj visādus dievus un garus, kā Dievu-dēlus, Saules-meitas, Pērkonu, Laimu, Līgu u. t. jpr., arī bez tam vēl pastarpām eņģeļus». Andrejs Pumpurs apkaro šādu ārēju atgriešanos pie folkloras, taču tautas dziesmas un teiku tēli viņa izpratnē ir un paliks augstākā mākslas meistarības skola. Folklorā ik vārds, ik teiciens «izpilda savu vietu tā, itin kā būtu jādomā, ka visā valodā nav vairs citu vārdu, kuri varētu viņu vietu ieņemt». Jaunas dziesmas sacerētājam reti kad izdodas savas jūtas atklāt tik vienkārši un tēlaini, tādēļ tas ķeras «pie mākslīgiem vārdiem». «Bet šos atkal ir grūti tik smalki un pilnīgi nosvērt, kā tas tautas dziesmās ir sajūtams, tie izsaka viens par daudz, otris atkal par maz, trešais ir pavisam nevietā» — kā, piemēram, bēdīgais rīmējums «norīb visa Latvija».

Kādreiz vācu mācītāji tautas dziesmas saukuši par blēņu dziesmām. Andrejs Pumpurs par blēņu dziesmām rakstā nosauc gan Siliņa un viņam līdzīgu rakstītāju literāros nedarbus, gan netieši — pašas baznīcas dziesmas, pretstatīdams tās latviešu jaunākajai, respektīvi, Ausekļa lirikai, kur dievi un senatnes varoņi darbojas, jūt, mīl un cieš kā cilvēki, līdz ar to kļūdami lasītājiem tuvi un saprotami.

«Gluzī otrādi ir pie kristīgās ticības. Viņas dzeja ir tikpat klaja, nepieietama un neizprotama kā tās debesis, kur viņas ideāli dzīvo. Mums gan ir teikts, ka eņģeļi debēs mīlē viens otru, bet tāda mīlestība bez miesīga skaituma, bez vīrišķas un sievišķas kārtas dziesminieka krūtis nejausmina, tā paliek priekš viņa auksta, nesajūtama un nedzīva...»

Folklorā un Ausekļa lirikā parādās mākslas tēlu ciešā tuvība dzīviem cilvēkiem. Cilvēku un cilvēcību meklē arī Andrejs Pumpurs, iedams pretī sava «Lāčplēša» atri-sinājumam.

«MĒRNIĒKU LAIKI»

Elza Knope

«MĒRNIĒKU LAIKI» UN LITERATŪRAS KRITIKA

Par brāļu (Reiņa un Matīsa) Kaudzišu romānu «Mērnieku laiki» apritējušos simt gados publicēta diezgan plaša literatūra. Romānam ierādīta noteikta un izcila vieta latviešu literatūras vēsturē. Par romānu teikti daudzi atzinīgi vārdi, bet autori saņēmuši arī ne mazums pārmetumu; publicētajos rakstos nereti pausti dažādi viedokļi, izteikti pretēji vērtējumi. Literatūrzinātnieks J. A. Jansons apcerē ««Mērnieku laiki» literatūrvēsturiskā skatījumā» (1939) norādīja: «Neviens daiļdarbs latviešu literatūrā nav izskaidrots, bet galvenā kārtā — vērtēts tik dažādi kā «Mērnieku laiki». Tā tas bija toreiz, kad tie iznāca, un tā tas ir vēl tagad — mūsu dienās. Šie dažādo kritiķu spriedumi, bet dažreiz arī viena un tā paša kritiķa dažādie spriedumi ir tik diametrāli pretēji, ka pilnīgi noliedz un izslēdz viens otru.» (Brāļu Kaudzišu Raksti, 1. sēj. R., 1939, 73. lpp.)

Šie vārdi, kas teikti pirms četrdesmit gadiem, raksturo ceļu, kāds bija noiets «Mērnieku laiku» vērtēšanā pirmspadomju laikā. Padomju laikā brāļu Kaudzišu romāns apcerēts galvenokārt literatūras vēsturēs, izceļot tā paliekamā un nozīmīgo vietu latviešu literatūras, it īpaši reālisma un prozas attīstībā.

Aplūkojot šajā apskatā galvenokārt literatūras kritiku un noskaidrojot kritērijus, kas bijuši pamatā «Mērnieku laiku» vērtējumiem, nebūs tomēr iespējams gluži norobežoties no literatūras vēstures grāmatām, jo kritika un vēsture nepavisam nav tik strikti nošķiramas. Vēl jo vairāk

tas sakāms par latviešu literatūras vēstures grāmatām, kurās daudzkārt izmanāms, ka autors pirmām kārtām ir kritiķis un tikai tad vēsturnieks. Tāpēc, risinot jautājumus, kas saistīti ar «Mērnieku laiku» vērtējumu literatūras kritikā, dažreiz nāksies atsaukties arī uz literatūras vēstures grāmatām un rakstiem, tomēr nebūt neizvirzot uzdevumu sniegt to pilnīgāku aplūkojumu.

Tikko nāk klajā «Mērnieku laiku» pirmās divi daļas, tā tūlīt par tām, informējot lasītājus, «Baltijas Vēstnesī» (1879, 25. jūl.) parādās īsa anotācija — «Divi jaunas grāmatas». (Otrā grāmata ir K. Kundziņa monogrāfija «Veicais Stenders savā dzīvē un darbā».) Par «Mērnieku laikiem» minētajā anotācijā teikts, ka «šis stāsts ir interesants gabals iz mūsu pašu dzīves, kur mūsu vājības atspoguļojas tik skaidri un gaiši kā spogulī, tā ka dažam labam, to lasot, būs reizu reizēm jānosarkst. Pietuku Krustiņu, Švauksu u. c. skraida labs pulks starp latviešiem apkārt, īpaši pa dzīrēm.» Popularizējot jauniznākušo grāmatu, norādīts arī, ka fragmenti, kas agrāk publicēti, it īpaši «Bēres» («Baltijas Vēstnesis», 1878, 32.—39. nr.), esot iemantojuši lasītāju vidū lielu ievēribu, tā ka bieži jautāts, kad visu darbu varēšot lasīt.

Jau šajā īsajā anotācijā — pirmajā atsauksmē par «Mērnieku laikiem» — minēts pats svarīgākais — kurā virzienā rodama romāna idejiski mākslinieciskās vērtības, arī konstatēts, ka «Mērnieku laiki» ir jauna kvalitāte latviešu literatūrā. Tomēr plašākos apcerējumos arvien nepārprotamāk atklājas, ka tālaika latviešu kritika nespēj novērtēt jauno romānu: recenzenti nonāk pie pretunīgiem secinājumiem, un autoriem nākas saņemt nepelnītus pārmetumus. Tieši Pietuka Krustiņa un Švauksa dēļ romāns kļūst par cietu riekstu literatūras kritiķiem un vēlāk arī vēsturniekiem.

Nākamais romāna vērtētājs ir «Balss» redaktors —

pārlatviskojies vācietis Aleksandrs Vēbers (pseidonīms Varaidošu Sanders). Viņa recenzija «Mērnieku laiki». Romāns no Kaudzītes Reiņa un Matīsa» («Balss», 1879, 29. dec.) zīmīga arī tajā ziņā, ka autors nav spējis izvairīties no pretrunām, jo, no vienas puses, viņš atzīst romānā vērtības kā satura, tā mākslinieciskā ziņā, bet, no otras puses, par tām izsaka rakstniekiem pārmetumus. Recenzents atzīst, ka romāna sarakstītāji latviešu dzīvi labi pazīst un prot to «jo smalkām krāsām mākslīgi zīmēt». Atzinīgi kritiķis vērtē rakstnieku veiksmi spilgto un dzīvo raksturu radīšanā, jo «Annužas, Oļinietes, Prātnieka, Pietuka Krustiņa, Oļiņa u. c. karakteri te ir ar tādu apdomu zīmēti, ka tie var svešu tautu meisteru darbiem blakus stāties». Īpaši augstu A. Vēbers vērtē «Mērnieku laiku» bagāto un kuplo valodu. Arī par romāna satura sabiedrisko nozīmi recenzentam ir savdabīgs spriedums, jo romāns, parādīdams dzīves nelādžības, it kā biedina no tām, tāpēc, «pēc mūsu pārliecināšanās, no tā laika, kur šis stāsts būs tautās izgājis, arī mērnieku laiku vājības ļaudīm tikpat maz skādēs kā ligas, kuras katrs prot dziedēt».

Šajā diezgan panaivajā spriedumā neapšaubāmi izpaužas pozitīva attieksme pret dzīves negatīvo faktu un arī cilvēka rakstura ļauno īpašību attēlojumu literatūrā, kā arī pieņēmums, ka literatūrā izvirzīto problēmu atrisinājums meklējams dzīvē. Protams, šī literatūras saikne ar dzīvi gan tverta vienkāršoti, uzskatot: ja parādīs negatīvo, cilvēki tūlīt no tā novērsīsies. Šajā sakarā jau savā laikā krievu revolucionārais demokrāts, izcilais literatūras kritiķis un N. Gogoļa darbu dziļais izpratējs V. Beļinskis rakstīja: «Protams, smieklīgi būtu domāt, ka satīra, komēdija, stāsts vai romāns varētu labot nētikumisku cilvēku, taču nav šaubu, ka tie, parādīdami sabiedrībai pašai sevi, veicinādami tās pašapziņas atmodu, netikumisko klāj ar nicināšanu un kaunu.» (Filozofisko rakstu izlase, 2. sēj. R., 1955, 194. lpp.)

A. Vēbers pirmais aizrāda, ka rakstnieki nepamatoti savu darbu nosaukuši par romānu, jo tajā neesot viena galvenā varoņa, kura liktenis un persona tad būtu visu notikumu sasaistītājs. Toreizējie romāna vērtētāji šim jautājumam pievērsa samērā lielu uzmanību. Tāpēc paši rakstnieki uzskatīja par nepieciešamu sniegt paskaidrojumu, ka «grāmata par romānu nosaukta tik caur pārskatīšanos» un tā, pēc autoru domām, uzlūkojama «par stāstu, kas salikts no dzīves bildēm» («Balss», 1880, 2. jūl.).

Romāns vai stāsts? Jautājums, kā to liecina «Mērnieku laiku» vērtējums, literatūras kritikā gan izvirzīts, bet būtiski svarīgas nozīmes tam nav, jo romāna un garā stāsta robežas ir stipri plūstošas. Tāpat sen jau esam atteikušies no uzskatiem, ka romānā vajag būt vienam centrālajam varonim; ar tradicionālajiem atziniem par «mākslas stingrajiem likumiem» karā iet patiess novatorisms.

Vērtējot «Mērnieku laiku» kompozīciju, A. Vēbers izsaka arī interesantas domas, proti, ka mērniekam Feldhauzenam, Raņķim un arī Šrekhuberam ierādīta pārāk liela vieta. Citiem vārdiem — visai tai romāna daļai, kurā autori aiziet prom no latviešu zemnieku dzīves un cenšas meklēt izskaidrojumu tām dzīves norisēm, kuras paši notēlojuši.

Bet tālākajos secinājumos, uzskaitot romāna trūkumus, recenzents nonāk pretrunā ar paša iepriekš teikto. Citiem vārdiem — viņam nav pieņemami tie vispārinājumi, kas par tālaika sabiedrību var rasties pēc romāna izlasīšanas. Recenzentam vairs nav pieņemams, ka rakstnieki ir dzīves ļaunās puses priekšā cēlušī, lai gan iepriekš viņš bija atzinis, ka pēc romāna izlasīšanas ikviens varēs no tām izvairīties. Pietuka Krustiņš nosaukts par «tautisko centienu ērmu», lai gan pirms tam atzīts, ka tas «var svešu meistarū darbiem blakus stāties». Un pats lielākais pārmetums autoriem: «Neviens prātīga cilvēka viņi mums priekšā neved, kas ļaunus centienus būtu pārspējis, vis-

mazāk kavējis, tik blēži un ļaundari — tie ir uzvarētāji. Še ir zīmēta ļauna daba par uzvarētāju, it kā kad ļaunums pasauli valdītu.»

Līdzīgus uzskatus par romānu pauž Jēkabs Dravnieks, tolaik jauns skolotājs, kas vēlāk pievērsies valodniecībai.

Recenzijā «Drusiņa par mūsu slavēto romānu «Mērnīeku laiki»» («Baltijas Zemkopis», 1880, 5. martā) viņš sevišķi izceļ romāna valodas bagātību: daudz tādu vārdu, kas tālaika vārdnīcās vispār nav atrodamī. Turpretī, runājot par romāna saturu, viņš vēl vairāk nekā A. Vēbers pārmet autoriem, ka personas romānā — «pa lielākai daļai nelāgi cilvēki», bet labu cilvēku ļoti maz. Un tiem pašiem «arī visiem slikti vien iet, daudz sliktāk nekā ļauniem». Visvairāk recenzents neapmierināts, ka ļaunie nesņem sodu, tāpēc «Oļiniete, šī ļaunā asaka, dzīvo, rasi, šo balto dienu abju Irbēnu mājās». Bez tam romāns var negatīvi ietekmēt dzīvi arī tādējādi, ka ļauno uzvara varētu pamudināt lasītājus uz līdzīgu rīcību. Recenzents gan atzīst, ka dzīvē tā varētu notikt, bet literatūrā vieta tikai tam, kas apliecina labā uzvaru pār ļauno, kā tas arī sastopams daudzās grāmatās, kuras viņš lasījis. Acīmredzot J. Dravnieka kritērija pamats ir pieredze, ko viņš guvis no tolaik plaši izplatītās vācu literatūras, kuru varētu nosaukt par lasāmvielu. Tā ar tulkojumu palīdzību kļuva pazīstama latviešu lasītājiem. Arī pats J. Dravnieks bija pārtulkojis no vācu valodas līdzīgu stāstu — «Mīlestības alga» (1876). Šajos stāstos tēlotie cilvēki pailikam gan sastopas ar dažādiem šķēršļiem, arī labiem nākas ciest, bet galu galā labais saņem gandarījumu un ļaunais — sodu. Arī latviešu tālaika oriģinālstāstos šīs vācu sentimentālās lasāmvielas ietekme stipri izmanāma, piemēram, Medinsku Marijas stāstā «Zemnieks un muižnieks» (1877), Vensku Edvarta (īstajā vārdā Edvards Skujenieks) stāstā «Kapā savienoti» (1872) u. c. Tādējādi latviešu literatūrā radās vesela virkne prozas darbu, kuros vairāk vai mazāk dominēja šabloniski sižeta meti un

tēlošanas paņēmieni. Bija sastopami arī latviešu oriģināl-stāstu vidū tādi, kur tēlota latviešu zemnieku jaunekļa mīlestība pret vācu muižnieku atvasi. Un šī mīlestība galu galā pārvar visus šķēršļus un kārtu aizspriedumus. Pro-tams, dzīves īstenību un māksliniecisku tēlojumu šajos stāstos velti meklēt.

Pa A. Vēbera un J. Dravnieka sāktu ceļu «Mērnīeku laiku» vērtēšanā tālāk iet Vensku Edvarts, kas ar pseido-nīmu Haralds publicē rakstu «Mērnīeku laiki». Romāns no Kaudzītes Matīsa un Reiņa un «Sadzīves vilņi». Ori-ģinālromāns iz Baltijas sadzīves. Divās daļās no Teodora Rolanda («Balss», 1880, 5. un 12. nov.). Raksts nozīmīgs tajā ziņā, ka kritiķis salīdzina J. Mātera (Teodors Ro-lands ir J. Mātera pseidonīms, ar ko viņš paraksta savus literāros darbus) romānu «Sadzīves vilņi» ar «Mērnīeku laikiem». Kritiķis gan nav spējis izvairoties no nekonsek-vencēm, tomēr viņš atzinību pelnījis tāpēc, ka galu galā nonāk pie nepārprotama atzinuma par «Mērnīeku laiku» pārākumu un sniedz arī visai kritiskus atzinumus par ro-mānu «Sadzīves vilņi». To viņš it pareizi uzskata par radniecīgu vācu sentimentālo t. s. ģimenes romānu rakst-nieces Marlītas sacerējumiem, tikai «Sadzīves vilņi» atro-das uz zemāka līmeņa. «Marlītai par godu jāsaka,» rak-sta kritiķis, «ka retumis taču kāds cilvēks gadās, kādus dzīvē redzam, bet pie Rolanda tādu nemaz nav; viņa ro-mānā ir eņģeļi un velni.» («Balss», 1880, 12. nov.) Tas gan nekavē Vensku Edvartu izteikt virkni pārmetumu ro-māna autoriem. Tie lielā mērā līdzīgi tiem, ko jau minē-juši A. Vēbers un J. Dravnieks; arī to pamatā ir līdzīgi kritēriji. Vensku Edvarts daudz uzmanības veltī romāna kā žanra raksturošanai, lai vēlreiz pierādītu, ka «Mēr-nīeku laiki» nav romāns, turpretim «Sadzīves vilņi» at-bilst visām romāna žanriskajām pamatprasībām. Taču tā ir zināmā mērā laušanās vaļējās durvīs, jo paši «Mēr-nīeku laiku» autori tikko bija publiski paziņojuši, ka viņu darbs nebūt nepretendē uz romāna nosaukumu. Tur-

klāt šim jautājumam par žanru nav kopsakara ar tālākajiem secinājumiem. «Mērnieku laiku» vērtējumā dominē pārmetums: «Tā lielākā vaina «Mērnieku laikos» ir tā, ka sacerētāji par daudz atstāta tik riebīgas, rupji komiskas scēnas; vilšana, muļķība, krogs un plītēšana — tie ir elementi, kurus tie ar sevišķu labpatikšanu apraksta. Allaž dabūn ļauns pār labu virsroku, un, ja tas arī vēlāk panāk savu sodu, labs savas algas nekad.» Pats kritiķis it kā nepamana, ka šie pārmetumi balstās uz literāri neizkoptas gaumes un vienpusīgas pieredzes pamatiem. Tajā pašā laikā Vensku Edvarts it pareizi norāda, kur atrodas rakstnieku spēka avots, jo viņš atzīst: «Es nezīnu neviena cita rakstiena, kurā būtu latviešu zemnieku dzīve tik izveicīgi aprakstīta kā «Mērnieku laikos». Personas — bez vien Pietuka Krustiņa un Švaukstē — tēlotas patiesi pēc dzīves; priekos un bēdās, domās un darbos un sevišķi valodā viņas ir tiešām tādas, kādas dzīvē ik dienas redzam.»

Kritiķim nav pieņemami Pietuka Krustiņš un Švauksts tāpēc, ka tie «abi ir pārspilēti, abi pārāk aplami un gaisli, dzīvē tādu neatradīs».

Jau iepriekš minēts sakarā ar J. Dravnieka teikto par Pietuka Krustiņu, ka šis Kaudzīšu radītais literārais tēls kļuvis par «grūti risināmu problēmu». Tajā pašā laikā dzīvē viņš kļuva plaši pazīstams kā «pazīstams nepazīstamais», V. Beļinska vārdiem runājot. Un Vensku Edvarts rīkojas tā, kā to darījuši daudzi jo daudzi kritiķi līdzīgos gadījumos: viņš autoritāri paziņo, ka «dzīvē tādu neatradīs». Šajā gadījumā, protams, varam konstatēt kā dzīves, tā literatūras, it īpaši to attieksmju neizpratni. Literatūra un māksla taču pieļauj pārspilējumus, un reālistiskajā mākslā tie dod iespēju ielūkoties kā dzīves notikumu, tā cilvēku raksturu būtībā.

«Mērnieku laiku» vērtētāji nesaskata to, ka no dzīves vērojumiem rakstnieks var radīt t. s. tipisko tēlu, kurā sintezē vienā cilvēkā to, kas dzīvē daudzos sastopams.

Šajā sakarā V. Beļinskis raksta: «Tiešām ikviens no mums, lai arī cik labs cilvēks tas būtu, iedziļinoties sevī tikpat objektīvi kā citos, katrā ziņā atradīs sevī lielākā vai mazākā mērā daudzus elementus no daudziem Gogoļa varoņiem. Un kam gan nav gadījies sastapt cilvēkus, kuri mazliet skopi, kā saka — siksti, bet visādā ziņā lieliski cilvēki... Tāds cilvēks, protams, nav Pļuškins, bet par viņu var kļūt...» (Filozofisko rakstu izlase, 2. sēj. R., 1955, 295., 296. lpp.)

Pietuka Krustiņš un Švauksts kļuva par raksturvārdiem tāpēc, ka rakstnieki viņos, kuri ir vienreizēji individuāli spilgti, tipizējuši īpašības, kas tolaik piemita daudziem cilvēkiem.

Kopumā Vensku Edvarta sniegtais «Mērnieku laiku» vērtējums atrodas uz tā paša līmeņa kā citu kritiķu atzinumi. Tomēr viņa kritiskie spriedumi par «Sadzīves viļņiem» un pretmetā tiem atzinīgie vārdi par «Mērnieku laikiem» liecina, ka kritiķis spēj saskatīt vainas arī tādos prozas darbos, kuriem līdzīgus pats sarakstījis; viņš vairs neapmierinās ar lasāmvielu, bet netieši izvirza prasību pēc mākslinieciski vērtīgas latviešu prozas. Tomēr viņš nepamana, ka tāda jau radusies un ar «Mērnieku laikiem» tās pastāvēšana pārliecinoši apliecināta.

Brencēnu Matīss (īstajā vārdā Āronu Matīss) «Mērnieku laikus» savukārt salīdzina ar M. Medinskas stāstu «Zemnieks un muižnieks». Tā arī raksts nosaukts: «Medinski kundzes «Zemnieks un muižnieks» pret Kaudzišu kungu «Mērnieku laikiem»» («Baltijas Vēstnesis», 1881, 20. febr.). Vēlāk pazīstamais žurnālists tolaik ir tikai jauns iesācējs, kuram nav pat tādas literatūras pazīšanas, kāda bija iepriekš minētajiem recenzentiem. Tāpēc arī nav brīnums, ka viņš pat nepamana, ka šie apspriežamie darbi ir pilnīgi dažādi. M. Medinska, kuras labos nodomus nebūt nenoliegsim, tomēr nespēj radīt īstu, patiesu literāru darbu, turpretim brāļu Kaudzišu romāns ievada jaunu laikmetu latviešu prozas attīstībā. Bet Āronu Ma-

tīss nonāk pie secinājuma: «Tādēļ teiksim, ka abi oriģinālraksti — kā Kaudzišu kungu «Mērnieku laiki», tā arī Medinska kundzes «Zemnieks un muižnieks» — ir jo ievērojami un teicami. Pirmais jo vairāk tādēļ, ka viņā bagāti kuplā valodā apraksta latviešu senejis ļaužu dzīvi un ieradumus, un otrais tādēļ, ka viņā pukst jo karsti mūsu ļoti cienījamās tautietes sirds, ka viņā dveš jo silta tautiska mīlestība, ticība un griba.»

Daudz līdzīgu spriedumu par «Mērnieku laikiem» atrodam arī Vaidelaiša (īstajā vārdā Jānis Straume) apcerē «Literāriskas vēstules» («Rota», 1885, 29. un 30. nr.). Viņš, tāpat kā citi romāna vērtētāji, pārmet, ka autori neesot ievērojuši «tikumības likumu», ka labajam taču beidzot jāpārvar ļaunais, jo tikai tad raksti panākot īsto mērķi. J. Straume līdzīgi citiem nepamana, ka rakstnieki ļaunos cilvēkus, divkošus un meļus nosoda gan, bet ētiski estētiskā ziņā, turpretim recenzentu pārmetumu pamatā ir prasība: rakstniekiem vajadzēja parādīt, ka visi šie ļauna darītāji saņem tiešu sodu un nonāk cietumā. Tāda prasība neapšaubāmi liecina par vulgarizāciju jautājumā par literatūras un dzīves attieksmēm un literatūras savdabības ignorēšanu. J. Straume savā apcerē aizskar arī tajos gados populāro jautājumu par t. s. tautiskās literatūras nodibināšanu. Viņš atzīst, ka «Mērnieku laikos» gan ir tēlojumi «iz tautas sadzīves», bet tie ir vienpusīgi, jo ļaunumam nav pretstatīts labais; citādi varētu uzskatīt, ka «Mērnieku laiki» pieder tautiskai literatūrai.

Turpretī «Sadzīves viņos» velti meklēt pēc «īsta tautas elementa», tomēr romāna galvenais varonis savos cīņos ejot ar «tautības karogu». Kā «Sadzīves viņiem» stipri līdzīgu J. Straume piemin arī stāstu «Ozolkalniešu mācītājs», kura galvenais varonis tāpat esot cīnītājs ar tautības karogu. Pieminētā stāsta autors ir K. Kalniņš, kas astoņdesmitajos gados publicējis vairākus prozas darbus; pazīstamākais — «Ozolkalniešu mācītājs» (1883). Arī viņa stāsti ir tikai lasāmviela, nevis īsta literatūra.

Ar J. Straumes apceri par «Mērnieku laikiem» un sakarā ar tiem pieminētajiem citiem prozas darbiem arī noslēdzas brāļu Kaudzišu romāna vērtēšanas sākuma posms, ko varētu nosaukt — ««Mērnieku laiku» vērtējums sava laika kritikā». Ko varam konstatēt? Romāns neieguva literatūras kritikā tādu ievērību, kādu tas būtu pelnījis. Kritiķi nespēja saskatīt tā vērtības kā idejiskā, tā arī literārā ziņā. Viņi nespēja izdarīt plašākus un nozīmīgākus secinājumus par to kvalitatīvi jauno, kas latviešu prozā ienāca ar «Mērnieku laikiem», jo romāns ar savu dzīves īstenības skarbo balsi un satīru, kas izauga no mākslinieciska pārspilējuma, bija tiem laikiem neparasta parādība latviešu literatūrā. Turklāt kritika tajos gados tikai sāk pievērsties jautājumiem, kas būtiski svarīgi, risinot problēmas, kā mākslā attēlot dzīvi un pēc kādiem kritērijiem to savukārt vērtēt. Pats rosīgākais kritiķis, kura rakstos atrodam paliekošas vērtības, septiņdesmitajos gados ir romāna līdzautors Kaudzītes Matīss. Viņam pieder pazīstamais teiciens: «Dzīve negrozās vis pēc rakstiem, bet rakstiem jāgrozās pēc dzīves.» Tāpat Kaudzītes Matīss izvirza prasību, ka kritiķiem vajag respektēt apspriežamā darba autoru nolūkus, — pretējā gadījumā saprašanos neatrast.

Kaudzītes Matīsa literāri kritiskie uzskati palīdz izprast arī to, kā autoriem izdevās uzrakstīt tik nozīmīgu darbu. Arī šajā gadījumā tiek apliecināta patiesība, ka nekas nērodas tukšā vietā. Tātad bija priekšnoteikumi, lai brāļi Kaudzītes uzrakstītu romānu, bet tādu nebija, lai kritika to tikpat kvalitatīvi novērtētu. Literatūras kritika sagatavo ceļu literatūras vēsturei, bet attiecībā uz «Mērnieku laikiem» tā šo ceļu atstāja gaužām nelīdzenu.

Kritikas vispārējais līmenis tajos gados bija visai pieticīgs. Kas tad bija romāna vērtētāji? Jauni ļaudis, kas uzstājās recenzentu lomā tikai gadījuma dēļ vai arī vēl meklēja ceļu uz dziļāku mākslas un literatūras izpratni. Tomēr simptomātiski, ka šajos vērtējumos jau pavisam

Jūlija Dievkociņa sarakstītas un sakārtotas grāmatas.

Kārlis Skalbe.

skaidri iezīmējās tās problēmas, kas arī turpmāk ne reizi vien radušās no jauna. Arī tas ir likumsakarīgi, jo «Mērnieku laiki», tāpat kā ikviens nozīmīgs literārs darbs, saglabā aktualitāti arī citos laikos un citos apstākļos.

Turpmākajos gados «Mērnieku laiki» kļūst arī par vērtību mēru literatūras kritikai, risinot sava laika aktuālās problēmas.

T. Zeiferts 80. gadu beigās, izvirzot atziņas par laikmetīgas literatūras nepieciešamību iepretim t. s. tautiski stilizētai, nedzīvai un no laikmeta aktualitātēm tālu stāvošai literatūrai, ko tik sparīgi aizstāv šīs literatūras visvairāk pārliecinātais veidotājs J. Lautenbahs, atsaucas uz «Mērnieku laikiem». Jaunais kritiķis norāda, ka to autori nebaidījās atklāt dzīves pretrīšības un piedalīties sava laika cīņās. Un tā jārikojas ikvienam rakstniekam, kam patiesi rūp savas tautas liktenis un tās literatūra.

Tajā pašā laikā jaunajā laikrakstā «Dienas Lapa» parādās arvien vairāk rakstu, kuros izteiktas domas par nepieciešamību tālāk nostiprināt un attīstīt reālismu kā perspektīvāko literatūras virzienu. Šādu rakstu autori nereti veltī «Mērnieku laikiem» atzinīgus vārdus. Tā, piemēram, rakstā «Latviešu rakstniecības jaunākais virziens» («Dienas Lapa», 1889, 17. apr.) norādīts, ka latviešu rakstnieki sāk veidoties par reālistiem, kas prot jau patiesi notēlot dzīves faktus, bet vēl daudz jādara, lai rakstniecību paceltu līdz mākslas līmenim. Kā labāko un augstāko latviešu prozas darbu autors atzīst «Mērnieku laikus», «kura atsevišķas skices ir tik spilgtas, ka tās var salīdzināt ar angļu rakstnieka Č. Dikensa «Pikviķiešu klubu»».

Protams, gadās arī tā, ka «Mērnieku laiki» tiek izmantoti tādu uzskatu pamatošanai, kas nebūt nesaskan ar romāna patieso būtību. Tā, piemēram, Andrievs Niedra, latviešu buržuāzijas idejisko centienu spilgtākais aplie-

cinātājs literatūrā, rakstīdams par «Mērnieku laiku» trešo izdevumu 1903. gadā, saskata romānā tādas iezīmes, kas to tuvina Vācijā popularizētajai «dzimtenes mākslai». Šo mākslu A. Niedra centās tieši pārnest uz Latviju, bet tās principi ir gluži pretēji «Mērnieku laikiem», jo pamatojas nevis uz dzīves patiesu notēlošanu, bet gan uz tautas dzīves izskaistināšanu un pretrunu nogludināšanu.

«Mērnieku laiku» detalizētai analīzei un plašākai apcerei pievērsies literāts Roberts Klaustiņš. Viņa raksti par romānu parādās kopš 1906. gada. Plaša monogrāfija ««Mērnieku laiki»» nākusi klajā 1909. gadā. Šajā laikā aktuāls kļuvis jautājums par «Mērnieku laiku» autoru, jo radušās šaubas, vai tie patiešām ir brāļi Kaudzītes. Un, ja nu tie ir viņi, ko tad katrs no brāļiem paveicis kopīgajā darbā. Abi brāļi paraksta atbildi uz minētajiem jautājumiem. Tajā viņi sniedz paskaidrojumus par romāna tapšanu un uzsver, ka romānu sarakstījuši bez citu palīdzības, aizrādījuma, pamudinājuma un padoma. Par kopīgi veikto darbu viņi saka: «Kāds tur nopelns vienam, kāds otram? Tur nevar nekā šķirt, nedz dalīt. Nopelns (ja tur tāds atrodams) vai pārmetumi (kad tie pelnīti) pieder mums abiem vienlīdzīgi... Paši mēs tur nekā nevaram izdalīt un neizdalīs cits arī neviens!» (R. Klaustiņš. «Mērnieku laiki». R., 1909, 112., 113. lpp.)

A. Upīts «Latviešu jaunākās rakstniecības vēsturē» (1911) gan aplūko literatūru no 1885. gada, tomēr ievadā, kuram ir vairākas nodaļas, skartas daudzas 19. gs. otrās puses latviešu literārās dzīves parādības. Autors, protams, nevar paiet garām «Mērnieku laikiem». Viņš izceļ to nozīmi un atzīst, ka «ar visām nepilnībām «Mērnieku laiki» jāsauc par lielu rakstniecības darbu» (17. lpp.). Rakstniekiem izdevies radīt spilgtus, plastiskus un dzīvus tēlus. (A. Upīts gan norāda, ka tas pirmām kārtām ir Reiņa nopelns.) Viens no visraksturīgākajiem — Pietuka Krustiņš. A. Upīts raksta: «Tā dzīvē pašai dziedīgais tautiskais cīnītājs pamazām izvīrtā goda mielastu un kapa runu

tautietī, lai tad kā dzīvs un plastisks tēls izceltos rakstniecībā. Pietuka Krustiņš viņam vārds. Kā mākslas tēls, kā vesela kultūras izvirtības laikmeta simbols Pietuka Krustiņš ir nemirstīgs.» (14. lpp.)

Pāris gadu vēlāk A. Upīts publicē plašu rakstu «Gogoļa «Revidents» un «Mirusās dvēseles»» («Jaunā Dienas Lapa», 1913, 7.—15. maijs). Autors norāda gan Gogoļa darbu tiešo ietekmi, kas vērojama «Mērnieku laikos», gan arī mākslinieciskās izteiksmes radniecību — īpaši literāras karikatūras veidošanā, kurai «mākslā piekrit un vēl ilgi piekritīs ārkārtīgi svarīga loma». No A. Upīša konstatējumiem izriet, ka «Mērnieku laiku» autori tiešu ietekmi visvairāk guvuši no «Revidenta». Kā zināms, šo Gogoļa darbu brāļi Kaudzītes labi pazina, jo Matiss arī piedalījās lugas izradē, kas notika Vecpiebalgā 1874. gadā.

Un J. Jansons (Brauns), raksturojot latviešu literatūras attīstības ceļu apskatā «Latviešu sabiedriski kulturālā attīstība un latviešu literatūra», kas publicēts M. Gorkija ierosinātajā krājumā «Сборник латышской литературы» (1917), pamatoti secina: ««Mērnieku laiki» radīja veselu laikmetu nabadzīgajā latviešu literatūrā un ieņēma viņā gandrīz tādu pašu vietu kā Gogoļa «Mirusās dvēseles» krievu literatūras vēsturē.» (Latviešu literatūras kritika, 3. sēj. R., 1958, 827. lpp.)

Literatūrvēsturiskajos rakstos un it īpaši grāmatās «Mērnieku laikiem» tiek ierādīta pienācīga vieta. To vērtētāji un apcerētāji palaikam plaši pakavējas pie tālaika sociālajiem un sadzīves apstākļiem, kas pamudināja brāļus Kaudzītes pievērsties romāna sarakstīšanai. Arī «Mērnieku laiku» aplūkojumā savukārt raksturoti laikmeta notikumi, kas no dzīves ienāk romānā. Vienmēr liela vieta ierādīta spilgtajiem raksturiem. Tomēr daudzi jautājumi, kas vairāk saistīti ar literatūras teorētisku apzināšanu (reālisms, ietekmes, tradīcijas un novatorisms u. tml.), nebūt netiek plašāk aplūkoti. T. Zeiferts gan vēl izvirza

jautājumu: romāns vai stāsts? Viņš atzīst, ka «Mērnieku laikus» pilnā mērā var uzskatīt par romānu. Pirmie tā vērtētāji neesot ar šo jautājumu tikuši galā tāpēc, ka pārāk cieši respektējuši vācu romāna tradīcijas. Tādas gan esot arī «Mērnieku laikos», bet tās nebūt nepiederot pie romāna labākās daļas. (Sk. T. Zeiferts. Latviešu rakstniecības vēsture, 2. sēj. R., 1923, 267. lpp.)

20. gados buržuāziskās Latvijas apstākļos vairāku iemeslu dēļ «Mērnieku laiki» un ar romānu saistītie jautājumi kļūst īpaši aktuāli. 1923. gadā Matisam Kaudzītem apriet 75. dzīves gadskārta. Un rakstos, kas viņam veltīti, atrodam arī cildinošus vārdus par «Mērnieku laikiem». Šajos gados (1924—1927) tiek publicēti M. Kaudzītes viena paša sarakstītie «Jaunie mērnieku laiki» un R. Kaudzītes jau astoņdesmitajos gados sarakstītais, bet agrāk npublicētais romāns «Izjurieši» (1929). No jauna izvirzās jautājums par to, kāda daļa no «Mērnieku laikiem» pieder katram brālim, jo, to risinot, tagad var balstīties uz vērojumiem, kas rodas no katra brāļa atsevišķi veiktajiem darbiem. Tomēr pie skaidrības nevar tikt, lai gan neveiksmīgie «Jaunie mērnieku laiki» rada ievirzi, ka viss vērtīgais «Mērnieku laikos» pirmām kārtām saistīts ar R. Kaudzītes līdzdalību. Šāda nosliece manāma arī A. Upīša rakstos, tomēr tieši A. Upīts, recenzējot «Jaunos mērnieku laikus», labi parāda, ka šīs neveiksmes pamatā ir M. Kaudzītes novecošanās, kas novedusi rakstnieku līdz galējam konservatīvismam, ka viņš, nespēdams dzīvot līdzī laikmeta jaunajiem notikumiem, zaudējis arī spēju tos attēlot. Šajā sakarā A. Upīts raksta: «Vislielākā dzīves gudrība rakstniekam ir — laikā apklust.» Mēģinājumi nošķirt katra brāļa veikumu un daļu «Mērnieku laikos» joprojām nesekmējas, un taisnība paliek rakstnieku pašu teiktajiem vārdiem, ka ne viņi paši, nedz arī citi to nošķirt nevarēs.

Tad buržuāzisko rakstnieku un literatūrvēsturnieku vidū rodas darboņi, kas, izjuzdami nepieciešamību nostiprināt buržuāzijas varu un ideoloģiju, sāk pamatīgi pārveidot priekšstatus un vērtējumus par latviešu sabiedriskās domas un literatūras vēsturi. Literatūrvēsturnieks A. Goba sparīgi sāk ārdīt, viņa vārdiem runājot, leģendas, kas radušās par nozīmīgām sabiedriskām kustībām un literatūru. Istenībā gan viņš pats kļūst par legendu taisītāju. Vesela pārmetumu lavīna nolist ne vien pār 90. gadu jaunstrāvnikiem, bet arī pār jaunlatviešiem: lūk, viņi nav mīlējuši savu tautu, tāpēc sludinājuši tai svešas un attīstību nāvējošas idejas. Viens no šādas rīcības mērķiem ir atbalstīt tāda veida literatūru, kas būtu nevis tautas dzīves patiesa attēlotāja un sirdsapziņas izteicēja, bet gan tautas pakļāvēja valdošajai šķirai. Tāpēc izrādās, ka «Mērnieku laikiem» nav vietas latviešu literatūras vērtību krātuvē; skarbās patiesības balss literatūras tradīcijas iznīdējamas uz laiku laikiem.

A. Goba publicē rakstu «Poruks debesīs, bet Kaudzītes Matīss ellē», kurā pārmet «Mērnieku laiku» autoriem farizejismu, savu brāļu — zemnieku izsmiešanu u. tml. It īpaši Matīss Kaudzīte nīstot visu patiesi cēlo un skaisto tautas, sabiedrības un cilvēku dzīvē.

Vēl krasāk šāda attieksme pret «Mērnieku laikiem» un to autoriem izpaužas buržuāziskā rakstnieka Edvarda Virzas apskatā «Jauniznākušas grāmatas». Tā ir it kā recenzija par R. Kaudzītes romānu «Izjurieši», bet būtībā tādas literatūras, kas veido kritizētāju reālismu, apmelošana un šī virziena rakstnieku nomelnošana. Kādu pārkāpumu tad brāļi Kaudzītes izdarījuši? «Viņi iemeta veselu sauju netīrumu mūsu atdzimšanas laikmeta dzejas spogulī, kurš atstaroja tikai cēlas lietas. Pietuka Krustiņa personā šī kustība ir šo abu veču uz nebēdu izkariķēta. Kas ir viņu reālisms jeb, labāk sakot, naturālisms?» Un buržuāzijas ideologs atbild, ka rakstnieki nīst un pazemina cilvēku, jo viņiem patīkot, lai visi cilvēki

būtu savā nelietībā vienlīdzīgi. Bet pats lielākais ļaunums gan tas, ka Kaudzišu sētais šaubu un kriticisma gars esot laidis plašas saknes mūsu literatūrā.

Sajos rakstos, kas gan skaidri liecina par jau iepriekš minētajiem politiskajiem mērķiem, līdz galējībai novesti uzskati, kuri pamanāmi jau pirmajās recenzijās par «Mērnieku laikiem». Tie sintezējas jautājumā: vai Kaudzītes nīda vai mīlēja savu tautu, vai viņi tic cilvēka gara dzižumam vai varbūt, gluži otrādi, to neatzīst un tāpēc nicina un nīst pašu cilvēku? Kādi tad ir rakstnieku smiekli? Vai tajos skan nicinājums un pārākums vai varbūt dziļa līdzjūtība? Atbildes uz šiem un līdzīgiem jautājumiem rodamas pasaules literatūras pieredzē un tradīcijās. Vispirms gan jāatzīmē, ka smieklīgais rodas kā dzīves redzējums un literārās izteiksmes veids, kas kalpo patiesības atklāšanai. Tie nebūt nav nicinājuma un pārākuma smiekli, bet «smiekli caur asarām», kā V. Beļinskis raksturojis N. Gogoļa smieklus. Un tādi var rasties tikai tiem, kas dziļi mīl savu tautu. Vēl vairāk — rakstniekiem nebūt nav sveša nacionālā pašapziņa, jo, tikai apzinoties sevi kā tautas locekli, var tik dziļi atklāt patiesību par tautas dzīvi un var arī teikt par to asus un skarbus vārdus. Šajā sakarā gribas citēt V. I. Leņina atgādinājumu, kuru viņš izteicis par krievu revolucionāro demokrātu N. Černiševski: «Mēs atceramies, ka pirms pusgadsimta lielkrievu demokrāts Černiševskis, atdodams savu dzīvi revolūcijas lietai, teica: «Nožēlojama nācija, vergu nācija, no augšas līdz apakšai — visi ir vergi.» Atklātie un slēptie vergi lielkrievi (vergi attiecībā pret cara monarhiju) nemīl atminēties šos vārdus. Bet, pēc mūsu domām, tie bija vārdi, kas pauda īstu mīlestību pret dzimteni, mīlestību, kura sēroja tāpēc, ka lielkrievu iedzīvotāju masās nebija revolucionārisma.» (V. I. Leņins. Raksti, 21. sēj. R., 1950, 81. lpp.) Nenoliedzami, ka «smiekli caur asarām» skan arī «Mērnieku laikos» un brāļu Kaudzišu negatīvā redzējums dzīvē un cilvēkā daudz vairāk

liecina par tautas mīlestību un rūpēm par tās likteni nekā par tautas un cilvēka nievāšanu un nicināšanu.

Klaži reakcionāros uzbrukumus, kas 20. gados tik barbariski tika vērsti pret latviešu pirmo romānu, viskonsekventāk noraidīja un uzbrukumu politiski ideoloģiskos pamatus parādīja latviešu marksistiskie kritiķi ar A. Upīti priekšgalā. Reizē ar to tika aizstāvētas «Mērnieku laiku» vērtības un to veidotās tradīcijas.

A. Upīts rakstā «E. Virza kā «bilderstirmers»» (Kopoti raksti, 17. sēj. R., 1951, 173.—177. lpp.) nebūt nenoklusē «Mērnieku laiku» vājās vietas, tomēr secina, ka, no literatūrvēsturiskā un kritiskā viedokļa raugoties, romānā ir tādas vērtības, kuru dēļ tas ir «ieguvums latviešu stāsta mākslas attīstībā, kuram tuvu netiek desmit Virzas ar savām patriotiskajām poēmām un pielāgošanos kungu partijas politikai».

Jāatzīmē gan arī, ka demokrātiski noskaņotie buržuāziskās Latvijas laika literatūrvēsturnieki nebūt nepakļāvās tādai «Mērnieku laiku» un to autoru apvainošanai, lai gan mūsu dienās var likties, ka viņu uzstāšanās varēja būt daudz karojošāka. Viņi reakcijas uzbrukumus ne tik daudz apkaroja kā noklusēja un turpināja ierādīt «Mērnieku laikiem» jo izcilu vietu latviešu literatūrā. Tādu pieeju redzam gan Pētera Ērmaņa rakstā «Latviešu romāna piecdesmit gadi», gan trīsdesmito gadu populārā un perspektīvā literatūrzinātnieka J. A. Jansona rakstos un plašajās apcerēs.

Padomju laikā, it īpaši pēckara gados, kad viens no neatliekamiem uzdevumiem bija arī latviešu literatūras mantojuma jauna pārlūkošana un izvērtēšana, balstoties uz marksistiski leņiniskajiem kultūras mantojuma principiem, «Mērnieku laikiem» tikusi ierādīta paliekošajā latviešu literatūras mantojumā izcila vieta.

Tādu brāļu Kaudzišu romānam literatūras vēsturē ierāda J. Niedre, rakstīdams, ka «ar «Mērnieku laikiem» brāļi Kaudzītes lielā mērā pārvarēja tai laikā valdošo latviešu literatūras šaurību» (Latviešu literatūra, 2. sēj. R., 1953, 284. lpp.).

Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta darbinieku kolektīva sarakstītajā «Latviešu literatūras vēsturē» brāļiem Kaudzītēm un «Mērnieku laikiem» veltīta plaša I. Kiršentāles apcere (Latviešu literatūras vēsture, 2. sēj. R., 1963, 632.—701. lpp.); iznākusi O. Čakara grāmata «Brāļu Kaudzišu «Mērnieku laiki» — pirmais reālistiskais romāns latviešu literatūrā» (R., 1968).

Mūsu dienās «Mērnieku laiku» kā literāri mākslinieciski nozīmīga darba problēmas pirmām kārtām ir risināmas literatūras vēstures pētniekiem. To risinājums lielā mērā nosaka visas 19. gadsimta otrās puses literatūras attīstības skatījumu un teorētiskos vispārinājumus (kā zinām, literatūras vēsture nevar būt bez teorijas). Varbūt galu galā pilnīgi nostiprināsies uzskati, ka «Mērnieku laiku» reālisms ir kritizētājs un šajā virzienā arī ietilpst romāns.

O. Čakars gan atzīst, ka romāna idejiskās un mākslinieciskās vērtības, respektīvi, tā daļa, ko viņš nosauc par racionāli kritisko, «atbilst kritizētāja reālisma koncepcijai» (sk. iepriekš minēto monogrāfiju, 131. lpp.). Tā kā turpmāk sarakstāmajās latviešu literatūras vēsturēs (kopsakarā ar padomju literatūrzinātnes attīstību) daudz lielāka uzmanība būs veltījama literatūras virzienu, metožu un stilu pētīšanai, tad arī «Mērnieku laiku» vērtējums būs iespējams un pat nepieciešams atklāt jaunas vērtības.

Izsekojot pirmā ievērojamā, idejiski un mākslinieciski nozīmīgā latviešu romāna «Mērnieku laiki» liktenim literatūras kritikas skatījumā, nepārprotami varam teikt, ka šis liktenis nav no laimīgajiem. Sākumā kritika, atrazdamās uz samērā elementāra līmeņa, nespēja kaut cik vērie-

nīgāk novērtēt romānu. Kritiķu vidū neatradās neviens progresīvs plašāka diapazona domātājs, kas tuvotos V. Beļinskim, kurš tik talantīgi spēja novērtēt N. Gogoļa darbus un parādīt kā to idejiski māksliniecisko ieguldījumu krievu literatūrā, tā arī to sociālo rezonansi.

Tomēr neapstrīdami, ka romāns līdz mūsu dienām ir saglabājis savu nozīmi gan kā ievērojams kultūras piemineklis, gan arī kā aktīvs līdzdalībnieks mūsu dzīves, literatūras un visas garīgās kultūras attīstībā. Tāpēc ar dziļu pārlicību varam teikt, ka arī turpmāk aizvien atradīsies kāds, kas pratīs no šī darba pasmelt (kā no avota spirdzinošu ūdens malku) idejiski mākslinieciskās vērtības, kuras izturējušas laika pārbaudi un sniedz bagātīgu pieredzi, var labvēlīgi ietekmēt mūsdienu sabiedrības, kultūras un literatūras problēmu risināšanu.

JŪLIJS DIEVKOCIŅŠ

Lūcija Ķuzāne

JŪLIJS DIEVKOCIŅŠ AUGŠZEMĒ

Ir septembra vidus. Jauks, saulains rudens, vēl dzīvības spirtuma pilns. Tikai bērzos vienā un otrā pavīd dažā dzeltēt pasākusi, it kā nelaikā sirmot sākusi šķipsna. Visā Latvijā svin Dzejas dienas — manā Augšzemes novadā arī. No galvaspilsētas ieradušies dzejnieki, un ir daudz skaistu brīžu Raiņa Tadenavā, Jāņa Jaunsudrabiņa Neretā un Biržu ciemā, kur atklāj piemiņas akmeni nošautajiem 1905. gada revolūcijas dalībniekiem. Lai nokļūtu tajā vietā — Viesītes silā, no Jēkabpils—Neretas šosejas pagriežamies uz ezera pusi un braucam diezgan ilgi caur skaistu priežu mežu. Viesītes ezera viņā galā, ļoti nomaļā vietā, no celmiem un ciņiem attīrītā klajumiņā atvests nedaudz aptēsts laukakmens. Tajā iecirstais uzraksts vēstī, ka šeit 1906. gada 21. janvārī nošauti revolucionāri Jūlijs Dievkociņš, Jurgis Brunovskis, Pēteris Balodis. Starp Dzejas dienu dalībniekiem daudz jauniešu — apkārtējo mācību iestāžu audzēkņi, bezbēdīgi un dzīvības pārpilni. Šoreiz viņi stāv ļoti klusu, turēdami rokās gladiolu pušķus. Uzmaniģi klausās, ko stāsta runātāji, ko lasa dzejnieki. Daudzi pirmoreiz dzird tos vārdus, kas lasāmi akmenī. Kāda Viesītes vidusskolniece deklamē dzejoli, sacerētu divu paaudžu mūzus atpakaļ.

Es ziedoņa pļavas redzēju,
Ar puķēm visskaistākām postas,
Bet nejaukā pasaulē dzīvoju,
Kur puķes no salnām tiek kostas.

Domāju: cik sirsnības pilns brīdis! Un tomēr — tragēdijas lielumam, par ko vēstī akmens, mēs vēl īsti tuvu nepieejam klāt. Kaut godbijīgi noliecamies, tomēr līdz pilnībai neizzināta paliek šo cilvēku liesmošana, jo — tas laiks ir aizgājis...

Es ziedoņa sauli redzēju,
Bet tāļu no dzimtenes loga,
Jo aukstā pasaulē dzīvoju
Un salstu zem apgērba sloga.

Šajā gadsimtā pārāk daudz nelaikā izraktu kapu, tāpēc esam pieraduši dzirdēt un izsacīt «nošauts», necenšoties šā vārda sāpju smagumu izmērīt sevī.

Es zelstošas druvas redzēju
Un strādnieka laimīgos smaidus,
Bet tukšā pasaulē dzīvoju
Un dzirdu tik trūkuma vaidus.

Bet vai vajag senās cilvēku ciešanas vākt vienkopus un ņemt ikdienā līdzī? Jaunajiem šie notikumi tik ļoti tāli — tie rādās kā vēsturiska ūdensšķirtne, kur viņā pusē palikuši šautie, nomocītie, karos kritušie. Paši šajā krastā jūtamies stipri un drošībā, tāpēc varbūt pietiek, ka piemiņas brīdī aizgājušiem tikai noliecamies.

Ak, dibināsim sev dzimteni,
Kur nava ne salnas, ne naida,
Pār ziedoņa pļavām mīlīgi
Visspulgākā saulīte smaida!
Tur bagātas druvas vilņojot
Dveš mieru strādnieku krūtīs...

Patiesi, stāvot zem šīm atvasaras debesīm, katrs izbauda dzīvības pārpilnību sevī. Kā man te trūkst — sāls, maizes, mīlestības? Visa it kā būtu diezgan.

Ak, jūtu, ka, projām ceļojot,
Jau stāvu ceļa jūtīs.

Tas — Jūlija Dievkociņa dzejolis — vairāk nekā pirms septiņdesmit gadiem uzrakstīts. Praviētisks! Un tieši tādēļ... vai nevajadzētu viņa dzīvei un piemiņai iet daudz tuvāk klāt? Tās dzimtenes dēļ, par kuru dzejolī sacīts.

Drīz pēc Dzejas dienas esmu Zalves kapos, ko visgārām rotā simtgadīgas priedes. Gar valni aug tik līdzinā rindā, ka gribot negribot rodas jautājums: kā tās te nokļuvušas? Iestādītas? Bet pusaugu priedīte taču necieš pārdēstīšanu — vārgst, nikuļo, līdz beidzot nokalst pavisam. Iesētas? Tad — kur radies tāds sējējs, kam pieticis ticības gaidīt, kamērniecīga čiekura sēkliņa izaugs par koku, kas greznoz kapukalnu, kad paša vairs nebūs? Dienvidpusē, celiņa malā, aug milzīga egle. Kad pieskauros ar delnu tās zvīņainajam stumbram, apjaušu cilvēka mūža niecību. Tikai pusgadsimtu ilgst mana līdzšinējā dzīve, bet viss, kas pirms tās, šķiet tāla vēsture. Kaut gan mans tēvs savos jauneklā gados pie Zalves pagastmājas vēl klausījies Jūliju Dievkociņu, tagad tikai lielās pūlēs izdosies savākt sīkas drumstalas no tā, kas toreiz notika. Un jaunatnei, ko šodien skolā mācu, ar ko diendienā kopā stāvu darba ierindā, mana vēsture jau ir nepārskatāmi tāla aizvēsture. Vienīgi dziļie koki — kapukalna priedes un lielā egle pretī Skolotāju kalniņam — šalc zinoši, jo atradās šeit, kad nenovēršamais nebija noticis. Vēl nebija atskanējis dragūna šāviens Viesītes silā. Sešas meitenes nebija nesušas melno šķirstu uz sasalušā zemē izrakto kapu Skolotāju kalniņā. Vecākie skolas zēni, rokās sadevušies, nebija apsolījuši, ka — lai tur vai kas — aizies uz tālo dzimteni. Un Blūma kundze nebija raudājusi, atbalstoties pret šīs egles sveķoto stumbru...

Nu iedrošinos mest tiltu pār tāliem gadiem. Eju pretī darba biedram — skolotājam. Un dzejniekam arī. Starp mani un viņu tikai viens mūžs. Taču attālums strauji palielinās, jo liecinieki izmirst un pat koki noveco. Notikumu kontūras arvien vairāk izbāl, tāpēc jāsteidzas. Jaunatne reti dzirdējusi viņa vārdu (neizliksimies gudrāki un bagātāki, nekā patiesībā esam). Bet sirmgalvjī to vēl atceras. Augšzemē vairāk nekā citur, jo Zalve bija dzejniekam pēdējā dzīves vieta. Šeit atrodas viņa kaps. Tā-

pat Vidzemē, Gaiziņkalna apvidū, kur reiz sakuploja Dievkociņu dzimta, ir pēdas. Jāsaredz — jāatrod! Viņš bija tāds cilvēks, kas nedrīkst piederēt savam laikmetam vien. Un visa Latvija lai ir viņa dzimtene!

Bet kāda šaubu balss vairās... Vai tagadējie cilvēki uzklausīs šo sapņotāju? Vai pieņems savā vidū pašauztā vadmalā ģērbušos jaunekli ar baltu lakatiņu ap kaklu? Vai viņa skumjās rindas, kas jālasa lielā klusumā, iedērēsies dienā, ko pāršalc visādi trokšņi un ļoti skaļas mūzikas taktis? Varbūt viņš atkal ļaužu drūzmā klīdīs tikpat vientuļš un nelaimīgs kā pagājušā gadsimtā?

Pieņems un sapratis, ja pati viņu īsti iemīlēšu... Ja aizvedīšu savus audzēkņus Viesītes silā pie tā akmens ne vien svētkos, bet arī darbdienā. Sacīšu: «Uzlieciet rokas un ieklausieties! Kurš māk sadzirdēt, kā caur šo vietu mūžība plūst, tam piepildīsies visas vēlēšanās — dzīvē viņš kļūs bagāts un laimīgs.» Un jaunie centīsies, jo kurš padsmītgadīgais nevēlas būt laimīgs!

Pateicībā par ieceri dižajai eglei Zalves kapu malā noglāstu raupjō mizu un eju tālāk. Meklēju Jūliju Dievkociņu vecos rakstos un grāmatās. Iztaujāju sirmgalvjus. Cenšos atrast kaut vienu no sešām meitenēm, kādu no zēniem, kas piedalījās skolotāja bērēs. Steidzos pie Jūlija likteņa biedriem citās kapsētās...

Zalves kapos, tajā priežu kalniņā, atgriežos tikai nākamā vasarā, kad notiek mirušo pieminēšana. Tajos svētkos neesot bijis reizes, kad aizmirstu Jūliju Dievkociņu. Eju starp ļaudīm, kas uzpoš jaunākās kopīņas, bet lasu visvairāk tos uzrakstus, kas līdz ar krustiem smiltīs iegrimuši. Uz kāda sevišķi grezna, bet rūsas saēsta metāla krusta izburtoju, ka pirms simt gadiem tur apglabāts Zalvē ļoti iecienīts ārsts. Acīmredzot sava laika slaveņa un nedzīvojis ievērojamu mūžu. Kaut arī vācietis, taču, iespējams, godīgi kalpojis aicinājumam, glābdams ne tikai augstos, bet arī zemos no slimībām. Un tomēr viņam pietrūka vairāku soļu līdz nemirstībai, tāpēc ka

jānes no saviem tautas brāļiem mantotais apspiedēju lāsts. Bet turpat netālu kaps divdesmit sešus gadus dzīvojušam jauneklim, kaps, kas vairāk nekā septiņdesmit gadus ar lielu mīlestību kopts un uzraudzīts. Apsēžos uz soliņa Jūlija Dievkociņa piemineklim blakus... Dzimis 1879. gada 31. jūlijā. Atšķiru viņa dzejoļu grāmatu «Ugunsziēdi» un lasu.

Mostas spēcīgas ilgas
Manā sirdī no jauna,
Mostas nejusti spēki
Manās krūtīs no jauna...
Kapa kopiņu sēro
Grezno smaržīgas puķes,
Neapzinīga, daļa
Dzīvība zaļo uz trūdiem.

Nāk trīs — vīrs, sieva un pusaudzis dēls — noliek uz kapa gaišsārtas gladiolas. Pēc tam kāda pusmūža sieviete nes asteres.

— Kāpēc jūs visi šeit nākat ar puķēm? Vai jums te guļ radnieks?

Nē! Kāpēc citi nāk, to sieviete nezina. Bet viņa pati kopš bērnības tā audzināta. Nelaiķe māte allaž teikusi: «Meit, kapu svētkos neaizmirsti nolikt ziediņu Jūlijam Dievkociņam. Viņš bija skolotājs un tika nošauts.»

Lasu dzejoli tālāk:

Gribu dzīvot un vērties
Mūžīgi skaistajās tālēs,
Mūžīgi zilajās tālēs
Vērdamies, gribu mirt.

Kāda uzvara! Barons Osten-Sakens, kas Augškurzemē piedalījās revolūcijas apspiešanā un deva pēdējo nošaušanas pavēli, zaudējis nepārprotami un galīgi. Ne jau cilvēka aiziešanas stundā tiek nāves spriedums izpildīts. Jūlijs Dievkociņš nu dzīvo otru mūžu, un viņam ir daudz draugu — krietni vairāk nekā pirmajā dzīvē. Un arī es piepulcējos tiem, kas viņu ļoti milējuši.

...Varbūt šī otrā dzīve, kas sākusies aiz nebūtības sliekšņa, ir istā — tā, par kuru Jūlijs pats iztēlē kopš bērnības domājis!

Bērns būdams, daudzi sapņoja
Par liela vīra dzīvi.

Viņš bija viens no tiem, kas līdzīgi Gorkija leģendas varonim Danko; karsto sirdi ļaudis pamana vienīgi tad, ja sadegdama tā pārvēršas gaismā. Tādēļ arī Jūlijs Dievkociņš pēc apbedīšanas netrūdēja zemē, bet kopā ar dzīvajiem gaitu turpināja. Līdz tai liktenīgajai janvāra dienai Lielzālvē viņu dēvēja gan par jauno skolotāju, gan par Blūma palīgu. Zēni un meitenes, savā starpā runājot, lietoja arī vārdus «mūsu labais skolotājs», klusībā «mīlais» arī. Bet pēc tam? Tikai pēc tam viņš kļuva «mūsu Jūlijs Dievkociņš».

«Briesmot bargs tas ašais laiks!» — tā 1906. gada vasarā runāja zalvieši. Tie, kuriem nāca avīze, zināja pavēstīt, ka citur neejot labāk. Līdz maijam Kurzemē un Vidzemē jau pakārti, nošauti un sadursmēs krituši ap tūkstoš iedzīvotāju. No tiem sešdesmit skolotāju. Tikai Vidzemē vien saskaitītas četrpadsmit lauku kara tiesas un tiekot dibinātas jaunas klāt. Agrākā tiesāšanas kārtība tiekot atmesta kā nederīga. Neesot ne aizstāvības, ne pārsūdzēšanas, ne sūdzētāja. Spriedums «nošaut» tiekot izpildīts bez kādas apstiprināšanas. Laimīgi vēl skaitījās tie, kas nokļuva līdz tādām tiesām un nepalika gulam uz lauka vai sētmalē. Soda ekspedīcijas turpināja dedzināt zemnieku mājas, kaut stāvēja rakstīts — pats ģenerālgubernators ieteicis no tādām lietām atturēties. Ak, ko! Pat ģenerālgubernatori amatā vairs ilgi neturējās. Tikai vācieši savos izdevumos jūsmoja bez gala, ka beidzot atkal pienākuši taisnības laiki, jo tiesības atgūstot Vecās derības vārdi: «Aci pret aci un zobu pret zobu!» Un izlieto asiņu tiem likās vēl maz. Melnu uz balta atklāti drukāja:

«Reti kādreiz ķeizariskā uzticība tik nelietīgi velti valkāta un labi domājoša, valstij uzticīgā iedzīvotāju daļa reti kādreiz tik visai pieviltā kā tagad (caur bijušo ģenerālgubernatoru Sologubu) (...). Atgādinām tikai ģenerālmajora Orlova parādīšanos Rīgas priekšā un to lielo kāju, kuru Sologuba kungs tam šāva priekšā, kad tas rīkojās Rīgu iztīrīt un darīt galu visai dumpīgai kustībai.»¹

Tāpat kā citur, arī Zalvē cilvēki bija iebaidīti, jo nevarēja zināt, kādus asinsdarbus kungi vēl izdomās. Pēc skolotāja bērēm ļaudis turējās savrup un centās nelīst pasaulei acīs. Cik vien agri var, pavasarī vīrieši manījās uz lauka, bet vasarā vislabāk jutās meža pļāvās un naktis pieguļā. Pat Jāņi atnāca klusi, bet lielie Neretas tirgi panīka. Tik vien bija iešanas ļaudis kā svētdien uz baznīcu, lai Rozenbergers redz, ka neesi no dumpiniekiem. Un tomēr katrā sprediķī šis mācītājs sūdzējās, ka draudzēs aina nav iepriecinoša:

«Ja arī jaunie, izglītotie latvieši vispārējā revolūcijas kustībā nepiedalījās un sevišķi vecākie, prātīgākie palika noteikti pie sava, tad tomēr jāsaprot, ka visu jauno paaudzi sociālisma idejas ir samaitājušas. Neticību draudzē ienes neapzinīgi tautskolotāji, kas savā pusizglītībā stipri nokļūst zem nelaimīgā Rozena iespaida. Paies ilgāks laiks, kamēr izdosies izskaust šo indi, bet cerams, ka tagad, kad darbojas noteikta vara, neviens neizbēgs sodam un dažs labs vēl laikā atjēgsies un nāks pie prāta...»²

¹ «*Baltische Tageszeitung*» 1906. gada 22. oktobra numurā ievietoto korespondenci komentē laikraksts «*Zemkopis*» 1906. gada 1. novembrī nodaļā «Iz vācu laikrakstiem».

² No Zalves mācītāja R. Rozenbergera ziņojuma konsistorijai 1906. gada 6. jūlijā. Tajā pieminēts mācītājs, 1905. gada revolūcijas atbalstītājs Juris Rozens, kura žurnālā «*Jaunības Draugs*» Jūlijs Dievkociņš vadīja bērniem veltīto nodaļu. (Mācītāju ziņojumi par 1905. gada revolūciju. R., 1930.)

Vēl mācītājs sacīja, ka piedzīvotos pāridarījumus neaizmirsīs, tādēļ viņš tikai «emeritus» — aizejošais. Tad lai visi trīs draudzes pagasti — Lielzalve, Mazzalve un Daudzese — iztiek, kā māc. Bērni augs bez kristīšanas. jaunie paliks neiesvētīti un nevarēs laulāties. Mirušos — tos apstāvēs ķesteris un ērgelnieks. Kaut arī cienmāte sirdssāpēs žēlojas: «Ak, mani mīlie zalvieši, cik grūti no jums šķirties!» — pārmācīšanai tomēr vajag nākt.

Pagāja vasara, atnāca rudens, bet mācītājs arvien vēl bija turpat. Rozenbergers vairākkārt bija izteicies, ka nošautais Zalves skolotājs, kaut arī sociālists un uzstājies ar kūdišanas runām, tomēr bijis ļoti apdāvināts cilvēks, kura no sirds esot žēl. Tomēr, kad sūtīja kučieri uz lielo muīžu pēc pasta, lika kapsētas malā pieturēt un uziet augšā paskatīties, vai nav pret likumu kādas nekārtības. Līdz pavasara plaukumam jaunā skolotāja kaps balsnija starp priežu stumbriem ceļa braucējiem un gājējiem gaiši saredzams, bet maijā jau paslēpās lapu zaļumā. Atklāti un bez ziņas neviens tur dienas laikā neuzdrīkstējās iet klāt. Tikai Minna Blūma — ķestera un skolotāja kundze. Dažreiz viņa tāpat stāvēja stundām ilgi, citā gājienā atkal apspraudīja balto smilti ar liepu zariem vai ozola lapiņām. Rudenī noklāja egļu skujušas. Blūms pats — pukodamies un īgns — tomēr nāca sievai līdzi, kaut lūgdamies lūdza, lai taču saņemas un turas, kā pieklājas. Lai nemulsina vēl vairāk cilvēku prātus, kad visa draudze jau tā par to vien runā. Un arī mācītājs pārmet...

Minna Blūma ne klausījās, ne dzirdēja ko. Liels smaugs un apziņa, ka šajā nāvē arī viņa vainīga, žņaudza sirdi tā, ka smacēja vai nost, — to varēja tikai asarās izraudāt. Itin bieži Skolotāju kalniņā palūkojās uradņiks. Un tomēr ar visu lielo uzmanīšanu Jāņos bija nolikti lauku ziedu vainagi, skolotāja dzimšanas dienā ķeizarkroņi un pušķis no sarkanām jorģīnēm. Pat vēlā rudenī uzradās gan miķelnīcas, gan brūkleņu mētras, pilnas ar ogām. Nē, tā nebija Blūma kundze. Vīrs tik daudz bija

panācis, ka sieva puķes nenes. Kā no valdības pavēlēts, tos pušķus ņēma nost un iemeta krūmos aiz kapu valles. Citreiz turpat smiltis iemina. Bet cilvēki taču spītīgi. Gadījās pat tāds pārdrošnieks, kas krusta melnajā šķērskokā baltiem burtiem ierakstīja: «Jūlijs Dievkociņš — varmāku upuris.» Tūdaļ ar zobenu uzrakstu atšķēla nost. Krusts palika sakropļots. Vajadzētu no tāda būties — un tomēr nebijās. Skaties, pēc laika atkal nolikuši ko. Ja ne vairāk, tad viršu skumšķīti, kas turpat siliņā saplūkts. Tā amata vīri netika skaidrībā, kur zalviešos rodas tik traki cilvēki, kam pašu drošība vairs nav prātā. Tas, ko Blūma kundze darija, netika ņemts par pilnu. Galīgi beigts cilvēks. Klepojot mutautā asinis splāva, aizies ar diloni — ja ne šodien, tad rīt. Nolēma, ka kapu pušķotāji varētu būt skolas bērni. Taču arī Blūms nemācēja pateikt, pa kuru laiku viņi tur iet. Ja nu vienīgi nakts melnumā. Žiglas un jaunas kājas — ne tik viegli piekert, ne novaktēt. Arī lielie, lai cik iztaujāja, neviens neko nezināja, klusēja kā ūdeni mutē ieņēmuši. Vai nu brīnums! Pa tiem divarpus gadiem skolotājs visiem bija tuvs ticis. Tāds jauneklis! Kaut izglītots un dzejnieks, ne vecam, ne mazam lepns garām nepagāja. Pēdējo nabagu ceļā satīcis, mīļi uzsmaidīja. Cik visādu palīgu Blūmam nebija nākuši, otra tāda kā Jūlijs Dievkociņš nav un vairāk nebūs...

Tā domāja un rīkojās zalvieši ašajā gadā — tas ir, 1906.

Tajos laikos zemnieki bija ļoti taupīgi, pat skopi — grāmatas iegādājās reti. Ik gadu pirka tikai kalendāru, reizēm kādu aizkustinošu stāstu, ko garajos ziemas vakaros palasīt. Ziņģes dziedāšanai. Meitas un sievas sapņu tulkotāju — to gan. Bet dzejoļus reti vai pavisam ne. Un tomēr... Jūlija Dievkociņa krājums «Ugunsziēdi» tūlīt pēc iznākšanas 1907. gadā parādījās Zalvē. Kāds bija nopircis, un, kad grāmatiņa gāja no rokas rokā, no vienām mājām citās, pirka arī otrs, trešais, nākamais.

Lasija un pārslasija, jaunākos dzejoļus mācījās no galvas. Šodien gandrīz neiespējami Zalvē sameklēt gadsimta sākuma fotogrāfijas — vectēvu un vecmāmuļu jaunības bildes. Pirmā pasaules kara laikā bēgšanas gados ne tādas vien vērtības gāja bojā. Kad pirmām kārtām jādomā par dzīvību un maizes kumosu, kas gan visādus papirus sargās un izglabās! Taču «Ugunsziēdi» kopā ar zalviešiem bēgļu gaitās izceļojās pa Krieviju. Nokļuva Harkovā un Samarā. Tīfa slimnieki, palicēji turienes kapos, grāmatiņu turēja rokās, īsinādami bezcerības stundas. Pēc kara «Ugunsziēdi» atgriezās mājās. Senču fotogrāfijas klaidu ceļos pazuda un izputēja. Dzejoļu krājumiņš pārnāca. Vēl tagad šī grāmatiņa Zalvē saglabājusies. Jūlija Dievkociņa skolniece Frīda Zālīte to visu mūžu glabājusi un tagad atdevusi skolā ciema vēstures pētniekiem.

...Gadsimta sākumā Eķengrāves barons fon Lintens gāza mežus un kailos izcirtumus pārdeva maznaudīgiem zemniekiem. Tā apkārtējo pagastu laudis iepirkās šīs sila pūrvietas Viesītes ezera krastā. Līdzī viņi atnesa spītīgu garu un kungus diez ko necienīja. Ezerā slepus zvejoja zivis, ar paštaisītu kramenīcu noknieba dažu stirnu buku. Labā ragavu ceļā pa nakti barona mežā nolaida sausu priedi un pret rīta gaismu aizrāva uz Kreicburgu vai Jēkabštati klijģeru cepējiem. Tādēļ šo ļaužu vidū, kur nebija turīgu lielmaņu, 1905. gada sajūsma vilņoja ilgi, patiesību sakot, neapdzisa nekad. Tie bija tautas miliči, kas revolūcijas gada rudenī Jodeļu siliņā kāvās ar dragūniem un dzinās pakaļ Vārnavas baronam, kad tas bēga uz Jēkabštati. Kad apkārtņē trakoja soda ekspedīcija, viņi glābās ezermalas sliksņā. Ja tvarstītājus tuvumā nemanīja, palīdzēja mežgaliešiem sienu plaut, celmus lauzt un darvu tecināt. Neskatoties uz bīstamību, tomēr sarīkoja sapulci. Tas notika 1907. gadā krietni uz pavasara pusi, kad ziemas ceļš šķīda laukā, nebija vairs braucams un arī jātnieku zirgi kristu sniega putrā līdz pavēderei, ja iedomātu parādīties. Vieta bija izvēlēta izcirtumā, kur

nošāva abus neretiešus un Zalves skolotāju Dievkociņu. Sanāca kopā tie, kas slapstījās, un tādi, kuri puslīdz droši dzīvoja mājās, — kopā grupiņa jaunu cilvēku, citi pusaudži vēl. Tautas atmiņā viņu vārdi saglabājušies. Bija Kalniņi — Jānis un Pēteris, divi Ozoliņi — Krišjānis un Pēteris, Lapiņu Ādolfs, Beinaroviču Eižens, Melderu Aleksandrs, Sētasvītola Krišjānis... No Lazdāru mājām Krūmiņu Krišjānis — mežsarga dēls. Arī dažas jaunas meičas. Starp tām glītā Emīlija Daugaviete. Sanāca izlemt, ko darīt tālāk. Galu galā cilvēks nav ūdrs vai bebrs, kas gadiem var niedrēs vai meža biezumā dzīvot. Vasaru vēl nekas, bet ziemas tiem, kas slēpās ciema šķūnīšos un rijās, bija grūtas. Ja dzīve nemainījās, dažiem vajadzēja laisties tālāk un pazust kaut kur zemes plašumos. Nošauto revolucionāru nāves vieta šādā reizē viņus darīja stiprākus. Mājās palicējiem tika piekodināts, ka — vienalga, ziema vai vasara — pasaulei jāatgādina, ka šeit izlietās asinis brēc pēc atmaksas. Kopš tā pava-sara trim eglēm izcirtumā bija apsietas prievītes. Kad sarkanais dzīpars saulē un lietū izbaloja, kad sējums bija atraisīts un jostiņa aizsviesta, drīz uzradās cita. Un tā līdz pasaules karam, kad mežgalieši bēgšanas gadā aizgāja uz Krieviju.

Atgriezušies pēc kara un revolūcijām Viesītes ezera krastos, mežgalieši atrada savas zemītes aizaugušas ar krūmiem. Strādāja atkal, cik spēja, lauza tālāk celmus un atvases izplēsa. Atpūzdamies dažā svētdienas vakarā ezermalas pļaviņā rikoja balles. Organizētāji bija «vecie zēni» — Beinarovičs Eižens un Lapiņu Ādolfs. Tikai viņi nelēca sudmaliņas un dziedādami negāja ozolam apkārt rotaļās — to darīja cita, jaunāka paaudze. Kamēr tie priecājās, kādreizējie mežabrāļi sagāja dziļāk mežā, kur viņiem bija pašiem sava politiskā «balle», — izlēma, kā panākt, lai pagasta valdes vēlēšanā izbalsotu no teikšanas lielsaimniekus. Daudzu no tiem, kas piedalījās sapulcē 1907. gadā, vairs nebija. Citi gājuši bojā, bet Sē-

tasvītola Krišjānis bija palicis Krievijā — strādāt jaunās valsts amatos. Kalniņu Pēteris arī. Daugaviešu Emīlijai vairs nebija ko gaidīt. Viņa apprecējās ar Ozoliņu, taču nekļuva asa un nevalīga kā citas sievas, bet labprāt sagājās ar jaunajām meitenēm. Sirsnīgās dabas dēļ viņu iesauca par Emīliņu. Kad Lapiņu Elvīra taisni caur Miķelānu pļavām gāja uz Biržu skolu, ceļā allaž patrāpījās Emīliņa. Viņa nepiekodināja, tikai lūdza, lai meitene saplūc meža vai lauku puķītes un — cik tur ilgi — pamet dažus soļus sānis, lai noliek, kur nošauti tie trīs... Elvīra tā arī darīja, jo nevarēja Emīliņai atsacīt. Triju egļu nošaušanas vietā vairs nebija — vējš nolauzis vai arī kara gados nocirstas. Tikai pagari celmu stuburi atlikuši — divi pie paša ceļa, viens drusciņ tālāk. Meitene tur atstāja pūpolus, cīruļactiņas, ievas, ko nu kuro reizi pa ceļam gadījās saplūkt. Bet katreiz uz Pirmo Maiju, vēlu rudenī un pašā ziemas vidū pie egļu celmiem kāds vēl bija nācis. Stumbriem stāvēja apsietas pavisam jaunas sarkana zīda lentas. Cik reižu mežgalieši brīnījās — kas visu to dara? Zināms, sarkanais gars šejieniešiem bija kopš piektā gada; bet vai prātīgi vīri, kas jau pusmūžā, skries uz mežu ar puķītēm un bantītēm? Un sievas vēl mazāk, jo bija nomocījušās ar lauka un mājas darbiem, lopiem, bērniem un visu pārējo. Jaunās meitenes, tiklīdz saauga, aizprecējās uz citu novadu. Bet pušķojumi tur, ezera galā, parādījās ik gadu — līdz pat otrajam karam.

Tikai pēc tam, kad visādas vētras tika brāzušas Augšzemei pāri, kad triju egļu celmi Viesītes silā nopuvuši un bez zīmes pazuduši, kad trīs krusti ar mizas krevēli aizauguši, — Ozoliņu Emīliņa, jau atraitne būdama, atkal satika savu jaunības draugu Kalniņu Pēteri. Abi atminējās tos laikus, kad paši jauni bija un kopā gāja uz meža sapulci izcirtumā. Tad Emīliņa izstāstīja, ko nevienam nebija teikusi, — ka līdz galam pildījusi uzdevumu, ko viņai devuši toreizējie mežabrāļi: likusi revo-

lucionāru nošaušanas vietā piemiņas zīmes — katru gadu, visu mūžu. Emīliņa un Pēteris dzīves vakaru pavadīja kopā, līdz pēdējam strādāja kolhozā un ļoti lepojās ar to, ka izturējuši līdz galam — gluži kā tie, no kuriem viņi mācījušies.

Gadi iet. Piedzimst un kupli zeļ jaunaudze. Bet vai būs koki, kas mežam pāri stāvēs kā tā egle Zalvē pretī Skolotāju kalniņam, kas stāstīs par mūsu laiku, kad pašu vairs nebūs? Lai tā notiktu, jārod draudzība ar izciliem mūžiem — jāiet tiem daudz tuvāk klāt.

«LIELS, JAUNĪBA, IR TAVS ILGU MĒRS...»

Jūlija Dievkociņa dzīve un literārā darbība izgaismota nevienmērīgi. Vairāk rakstīts par viņa sabiedrisko aktivitāti 1905. gada revolūcijas laikā un traģisko mūža noslēgumu Zalvē, mazāk par Rīgā un Litenē aizvadītajiem gadiem, kas literārā ziņā nozīmīgi. Vairāk runāts par J. Dievkociņa dzeju un rosību bērnu literatūras jomā, visai maz par viņa tulkojumiem, par mēģinājumiem dzejas antoloģiju izveidē un literatūrkritiskajiem rakstiem, kas atrodami periodikā. Šoreiz gribas parunāt tieši par šiem mazāk skartajiem jautājumiem, izmantojot Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejā, ZA Fundamentālajā bibliotēkā un LPSR Valsts bibliotēkā esošos materiālus. Pētniecības darbu, protams, apgrūtina dzejnieka personiskā arhīva zudums, kas pēc J. Dievkociņa nāves (1906) paliek viņa brāļa — skolu darbinieka Pētera Dievkociņa rīcībā. Kad brālis 1920. gadā Saratovā mirst ar tifu, iet bojā arī J. Dievkociņa atstātās piezīmes.

J. Dievkociņš parādījis iniciatīvu vairākos virzienos. Ja ne visur viņa rosme bijusi rezultatīva, tad lielā mērā te vainojami dzejnieka trūcīgie materiālie apstākļi, biežā dzīves vietas maiņa un, zināms, arī pāragri aprautā mūža gaita. Daudz laika prasījis tiešais darbs skolā. J. Dievkociņš arī ne vienmēr pietiekami izpratis tālaika latviešu grāmatniecības ierobežotās finansiālās iespējas, un līdz ar to dažs viņa projekts palicis pusceļā.

Jau mācīdamies skolotāju seminārā Rīgā (1895—1898), J. Dievkociņš ir viens no literāri rosigākajiem audzēk-

ņiem. Viņš publicējas semināristu žurnālā «Jaunā Paudze»; kopš 1898. gada viņa dzejoļi un prozas skices sāk parādīties «Dienas Lapā» un citos periodiskajos izdevumos. Viņa skolasbiedrs seminārā rakstnieks Juris Kosa savās atmiņās (manuskripts ZA FB) raksta: «Dievkociņš bija kaut kur iepazinies ar Zvārguļu Edvardu, kurš tai laikā bija pats populārākais dzejnieks, un apmeklēja to viņa dzīvoklī. No Zvārguļa Dievkociņš atnesa seminārā E. Veidenbauma dzejoļus, gandrīz pilnīgu krājumu glīti pārrakstītā burtnīcā, kuras izskats liecināja, ka tā jau daudz rokās turēta.» E. Treimanis-Zvārgulis devis semināristiem lasīt arī savus vēl neiespiestos dzejoļus un izvērtējis J. Dievkociņa pirmos literāros mēģinājumus; viņi ir draudzīgās attiecībās līdz pat J. Dievkociņa mūža beigām. Vēl 1905. gada 29. decembrī, mēnesi pirms nāves, J. Dievkociņš raksta Treimanim-Zvārgulim no Zalves: «Kad vēl biju seminārā un arī pēc tam skumjās vientulības brīžos, gadījās, aizmigu ar Jūsu vēstuli vai dzeju krājumu uz krūtīm.» (RM)

No 1898. gada J. Dievkociņš ir skolotājs Litenē, tad kādu laiku dzīvo Rīgā, bet 1903. gada vasarā pārceļas uz Zalvi.

J. Dievkociņš jāpiemin kā čakls krievu literatūras tulkotājs un popularizētājs Latvijā. Starp viņa tulkotajiem autoriem redzam A. Puškinu, M. Ļermontovu, A. Koļcovu, I. Turgeņevu, Ļ. Tolstoju, S. Nadsonu, M. Gorkiju, L. Andrejevu, V. Veresajevu.

Būdams vēl skolotāju semināra audzēknis, J. Dievkociņš 1898. gada «Mājas Viesa» 38. numurā un «Dienas Lapas» 70. numurā publicē aicinājumu «Latviešu rakstniekiem un grāmatu izdevējiem», ko viņš lūdz pārpublicēt arī vēl citos laikrakstos. Atsevišķi Puškina darbi gan jau tulkoti latviski, tomēr kopumā lielais krievu dzejnieks vēl pasvešs latviešu lasītājam. «Ļoti noderētu, ja ne visus, tad labākos Puškina ražojumus izdot sevišķos sējumos, un to vislabāk varētu darīt nākošā gadā par

piemiņu dzejnieka 100 gadu dzimšanas svētkiem,» raksta J. Dievkociņš. «Tāpēc atgādinu to mūsu rakstniekiem un grāmatu izdevējiem: varbūt kāds rastos, kas būtu spējīgs sakārtot un izdot dzejnieka ražojumus. Citas tautas, kas arī nav daudz lielākas par latvju tautu, var izdot labāko rakstnieku sacerējumus (piemēram, somi); kāpēc latvieši to nevarētu? Vajag tikai vienprātības un gribas.»

Ka J. Dievkociņa aicinājumam nav bijis vajadzīgās atsaucības, liecina kāda Raiņa melnraksta lapiņa, kas saglabājusies no 1898. gada: «Pagājuši apmēram divi mēneši, kopš mūsu avīzēs parādījās no Dievkociņa Jūlija atzinības un ievērošanas cienīgs atgādinājums (...). Bet uz atgādinājumu atklātībā līdz šim nav atsaucies neviens, vismaz atklātībā nekāda atsauksme nav parādījusies. (...) Vai nu tiešām latviešiem trūkst vienprātības un gribas, vai te varbūt cits iemesls.» (RM) J. Dievkociņa ierosmi Rainis piemin arī vēstulē Aspazijai 1899. gada 28. februārī: «Derīgu grāmatu nodaļa grib izdot vienu grāmatu; vai tā nevarētu arī izdot Puškina kopotus tulkojumus, kā Dievkociņš to licis priekšā?» (RM)

Uz Puškina simtgadi Derīgu grāmatu nodaļa izdod jau agrāk tulkoto Puškina stāstu «Kapteiņa meitiņa», kā arī nelielu viņa dzejdarbu izlasi ar rakstnieka biogrāfiju. Recenzēdams šos izdevumus, J. Dievkociņš «Dienas Lapas» 1899. gada 123. numurā izsakās visai kritiski: «Latvieši ar to nav diezgan godājuši Puškinu.» Iznākusi tikai tāda lāpīšanās, un nav ko aizbildināties ar līdzekļu trūkumu. Puškīns pelnījis lielāku ievēribu. «Visa Puškina dzīve, visi viņa darbi ir sīva cīņa pret tumsonību,» raksta J. Dievkociņš. Dzejdarbu izlasē uzņemti tikai Kažoku Dāvja, Friča Adamoviča, Jēkaba Janševska un Plūdoņa tulkojumi. Bet kur tad Rainis? Arī Puškina biogrāfija iespiesta saīsināta, kaut gan sākotnēji bijusi plašāka. Īpaši izceldams F. Adamoviča tulkojumu kvalitāti, J. Dievkociņš aicina viņu neapmierināties ar fragmen-

tiem, bet pārtulkot visu «Jevgeņiju Oņeginu». Kā stāstīts J. Kalniņa (Vientuļa) atmiņās (RM), atdzejojot «Jevgeņiju Oņeginu» mēģinājis arī pats J. Dievkociņš.

1903. gadā atsevišķā grāmatā iznāk J. Dievkociņa tulkotais V. Veresajeva stāsts «Bez ceļa», bet 1905. gadā — L. Andrejeva darbs «Sarkanie smiekli». Priekšvārdā V. Veresajeva stāsta izdevumam J. Dievkociņš raksta: «Cilvēks nevar būt laimīgs, viņam nav tiesību būt laimīgam, kamēr ap viņu dzīvo nelaimīgi; atsevišķas personas laime panākama tikai caur vispārīgu laimi.»

Ar 1903. gada 223. numuru «Baltijas Vēstnesis» J. Dievkociņa tulkojumā sāk publicēt Ļeva Tolstoja romānu «Karš un miers». Cerību pilns J. Dievkociņš 1903. gada 9. septembrī raksta Jelgavas grāmatu izdevējam Ludim Neimanim (vēstule ZA FB). Vai L. Neimanis nebūtu ieinteresēts «Kara un miera» tulkojumu vēlāk izdot atsevišķā grāmatā? Šis labais nodoms neīstenojas. Ar J. Dievkociņa vārdu romāna tulkojums parakstīts līdz laikraksta 256. numuram, tālāk to turpina Jānis Rucelis. Redzams, ka pārceļšanās no Rīgas uz Zalvi un vēl citi — mums nezināmi iemesli nav ļāvuši J. Dievkociņam tulkojumu turpināt.

J. Dievkociņš ir viens no pirmajiem, kas domā par latviešu rakstnieku labāko darbu tulkošanu krievu valodā. Kārlis Krūza savā rakstā par J. Dievkociņu («Dzelme», 1906, 10. nr.) piemin, ka atsevišķi J. Dievkociņa tulkojumi parādījušies vietējās krievu avīzēs. J. Dievkociņš sarakstījis ar izdevniecības «Труд» vadītāju S. A. Skirmuntu Maskavā. Zināma vienošanās, kā redzams, panākta, bet to visu izjaukusi J. Dievkociņa negaidītā nāve. Jācītē J. Dievkociņa vēstule 1905. gada 29. septembrī Aspazijai (RM): «Jau sen man bijušas domas, ka latviešu rakstnieku darbus vajadzētu tulkot un izdot citās valodās. Esmu domājis un arī mēģinājis par Jūsu rakstu tulkošanu krievu valodā. Gribēdams zināt, ko domātu krievu grāmatu izdevēji par šo lietu, griezpos pie

kāda no lielākiem izdevējiem ar priekšlikumu, vai neuzņemtos izdot Jūsu un vispārīgi iz latviešu literatūras tulkotus rakstus. Saņēmu atbildi, ka principā šādam priekšlikumam viņš ļoti piekrītot, un pie tam viņš laipni lūdza, lai viņu ar Jūsu rakstu virzienu tuvāki iepazīstinātu. Protams, viens cilvēks šo darbu nevar padarīt. Man zināmi vairāki, kas Jūsu rakstus palīdzētu tulkot. Ja mēs gribam pastāvēt kā kultūras tauta, mums starp citu, kā kultūras tautai arī jādara zināmai.»

J. Dievkociņam ir arī nedaudz rakstu periodikā par cit-tautu literatūru. Lielas nozīmes tiem nav, jo tie pārsvarā kompilatīvi pārstāstījumi, piemēram, par tēvu un dēlu Aleksandriem Dimā (1902). Ar šādiem rakstiem, kur lielāka nozīme rindiņu skaitam nekā domas blīvumam, J. Dievkociņš centās sabalansēt savu budžetu (īpaši Rīgas gadus, kad viņš mēģināja pārtikt tikai no literārā darba). Valsts bibliotēkas Rokrakstu nodaļā saglabājušies redakciju norēķini ar autoriem. Piemēram, 1902. gada septembrī J. Dievkociņam par 603 teksta rindiņām pie-nācies honorārs 12 rubļi un 6 kapeikas... Tātad 2 ka-peikas par rindu.

Viens otrs paša dots vērtējums vai arī salīdzinājums ar latviešu kultūras dzīvi tomēr rodams arī šādos pār-skata rakstos. Runājot par Emīlu Zolā («Dienas Lapa», 1902, 214.—216. nr.), J. Dievkociņš, piemēram, raksta: «Latviešu valodā parādījušies nedaudzi no viņa darbiem un pie tam tikai mazākie, taču ievērojot, ka arī latviešu literatūra ir, tā sakot, līcis no lielās pasaules literatūras jūras, Zolā iespaids viņai ir ritējuši un, domājams, arī vēl ritēs pa literatūras jūras latviešu līci.» Rakstot par ungāru literatūru («Dienas Lapa», 1900, 219. nr.), J. Dievkociņš saka zīmīgus vārdus: «Ungāru lielākie dzejnieki dzimuši vēl tai nesenā laikmetā, kad tauta bija nospiesta, kalpināta, kad viņai nebija draugu, bet bija tikai ienaid-nieki.» Ar šādiem vārdiem varēja rosināt laikraksta la-sītāju pārdomas par apstākļiem tepat Latvijā.

Ja neskaita bērnu literatūrai veltītos rakstus, latviešu rakstniecības problēmām īpaši J. Dievkociņš nav pievērsies. Viņa uzskati par latviešu kultūru tomēr pavīd gan īsajās recenzijās par grāmatām, gan dažāda satura rakstos. Tā, piemēram, vērtēdams Ādolfā Alunāna Zobgala kalendāru 1905. gadam, J. Dievkociņš «Mājas Viesā» 1905. gada 49. numurā izsaka pārliecību: «Alunāns ar smaidiem vaigā nežēlīgi pārmācīja visus mūsu tautas uzpūtušos barvežus, tranus, līdējus, nodevējus un citas tamlīdzīgas kreatūras. Esam pārliecināti, ka, tāpat kā līdz šim, arī turpmāk netrūks nevienā latviešu būdīņā Alunāna kalendāra, šī atspirdzinātāja un uzjautrinātāja rūpju pilnos laikos.»

Dzīvodams tālu no Rīgas, Litenē, J. Dievkociņš ne visai orientējās polemikā, kāda izraisījās ap Pētera Zālītes vadītajiem laikrakstiem 20. gadsmīta sākumā. Dzejniekam šķiet, ka visa pamatā galvenokārt personiska rakstura nesaskaņas. tādēļ savā «Paskaidrojumā» («Mājas Viesis», 1901, 29. nr.) viņš ar rūgtumu vaicā: «Cik ilgi personiskus strīdus stādīs augstāk par vispārīga labuma veicināšanu? Kur palicis senais, tīrais gars, kuru nesa Juris Alunāns, Pumpurs, Auseklis, Kronvaldu Atis, Krišjānis Valdemārs un daudzi citi neaizmirstami mūsu tautas darbinieki?» Vairākas kritiskas piezīmes par latviešu rakstniecību J. Dievkociņš izsaka rakstā «Par bērnu literatūras veicināšanu» («Dienas Lapa», 1900, 197., 198. nr.). «Ka mūsu rakstnieki maz pazīst tautas dzīvi, tas gan laikam nebūs tiesa, jo visi mūsu rakstnieki izauguši tautas vidū. Bet, ka mūsu dzīve skaidri neatspoguļojas mūsu rakstniecībā, tas nenoliedzami.» Sava daļa vainas te jāuzņemas arī literatūrkritikai, kas tikai reti dod vispusīgus, vērtējošus rakstus. «No kurienes lai mūsu rakstniekiem ceļas enerģija un kā lai viņi spēj attīstīties, kad par viņu darbiem netiek teikts ne labs, ne ļauns? No kurienes lai mūsu publikai ceļas interese par rakstniecību un mākslu, kad viņa, jau bērībā barota ar šādiem tādiem savārstī-

jumiem, arī pieaugusi netiek vadīta pie īstas mākslas, kas taču ir laikrakstu un kritikas pienākums.»

Arī rakstā «Par bērnu literatūras nozīmi» («Apskats», 1903, 26. nr.) J. Dievkociņš konstatēja, ka tautas estētiskā gaume nav vis kāpusi, bet drīzāk grimusi. «Tiek it pareizi aizrādīts, ka senāk, kad vēl bij pazīstamas tikai tautas dziesmas, tautas daiļuma jūtas un mākslas garša bija vairāk attīstītas nekā mūsu apgaismības laikos.» Tagadne neko neiepriecina. «Visi mūsu apstākļi ir tādi, kas ne tikai nerada un neveicina intereses par literatūru, bet taisni nomāc viņu, ja arī tā kā spoža dzirkstelīte kur parādās.» Bērnu literatūrai jābūt estētiski augstvērtīgai, jo to, kas nokavēts bērnībā, vēlāk atgūt grūti. «Taisni bērni ir tie, kuri jāsāk radināt pie īstas mākslas literatūras. Ja bērns neieinteresēsies par zinātni un mākslu, tad neieinteresēsies par to arī jaunība, padzīvojušie, visa tauta.»

Savos izdevumos bērniem J. Dievkociņš meklē ceļus, lai kāpinātu mazo lasītāju interesi. Lai attīstītu viņu pašdarbību, sekmētu redakcijas un lasītāju kontaktu. Grāmatiņas «Bērnu Pasaule» (1902) noslēgumā J. Dievkociņš ievieto pēcvārdu «Maniem lasītājiem»: «Labprāt vēlētos nākt tuvākā sakarā ar saviem mazajiem lasītājiem. Tas būtu iespējams, ja mēs sarakstītos savā starpā. Tādēļ būtu ļoti priecīgs, ja šad un tad saņemtu no saviem lasītājiem pa vēstulei, kurās tie man pastāstītu, kas kuru interesē, vai arī par šo un to apjautātos. Piemēram, varētu pastāstīt, kas kuram šajā grāmatiņā patīk un kāpēc patīk vai arī, ja kāds gabals nepatīk, tad kāpēc nepatīk. Varētu pastāstīt arī, ko vispārīgi tas vismiļāk mēdz lasīt un kādas bijušas tās grāmatas, kuras jau izlasījis. To visu man ļoti gribētos zināt. No savas puses atbildēšu pēc iespējas nākamajā «Bērnu Pasaules» burtnīcā. Tālāk, kas vēlētos, varētu atsūtīt man kādus no saviem, pēc pašu ieskata, labākajiem rakstieniem (domu rakstiem). Pāris labāko no tiem tad tiks iespiesti nākamajā burtnīcā.» Vēstules vai citus sūtījumus J. Diev-

kociņš lūdz adresēt uz «Dienas Lapas» redakciju Rīgā. Nav materiālu, kas ļautu spriest, cik šī iecere sekmējusies. Kā zināms, tālākās «Bērnu Pasaules» burtnīcas neiznāca.

Par J. Dievkociņa nodomiem sastādīt dažādas dzejas antoloģijas. Jau 1899. gadā «Dienas Lapas» 259. numurā publicēts J. Dievkociņa «Lūgums mūsu dzejniekiem». J. Dievkociņu vairs neapmierina līdzšinējās latviešu dzejas antoloģijas, tādas kā Kaudzītes Matīsa sastādītā «Smaidi un asaras» un E. Treimaņa-Zvārguļa «Dzejas pūrs». Tās gan parāda latviešu dzeju no agrākiem laikiem, bet visjaunāko posmu latviešu lirikā neatspoguļo. Pavisam nav cittaustu dzejas krājuma, tādēļ J. Dievkociņš raksta: «Šo ievērodams, esmu sācis lasīt kā labākos no oriģināliem iz mūsu jaunākās dzejas, tā arī tulkojumus. Mans nolūks ir uz deviņpadsmitā gadu simteņa beigām izdot divus antoloģiskus dzejoļu krājumus — vienā oriģinālus zem nosaukuma «Jaunākā latviešu dzeja», otrā tulkojumus zem nosaukuma «Citu tautu dzeja». Tādēļ griežos pie mūsu dzejniekiem ar laipnu lūgumu: piesūtīt uz apakšējo adresi savus — sevišķi vēl nēdrukātus — labākos oriģinālus un tulkotus dzejoļus. Krājumā «Citu tautu dzeja» tiks katras lielākas tautas dzeja ievietota sevišķā nodaļā un sakārtota pēc autoriem, lai dotu pēc iespējas gaišāku ainu par katras lielākas tautas dzeju. Tādēļ lūdzu minēt katra tulkota dzejoļa autoru un katru dzejoli rakstīt uz atsevišķas lapas. Arī savas īsas biogrāfijas lūdzu iesūtīt, tāpat īsus biogrāfiskus datus par citu tautu dzejniekiem, lai tādējādi krājumi iznāktu jo pilnīgāki un viņos jo gaišāki atspoguļotos uz beigām ejošā gadusimteņa latviešu un citu tautu dzejas panākumi.»

Iecere, protams, plaša un slavējama, bet cik tā toreizējos apstākļos bija reāla? Cik bija to, kas savus darbus un tulkojumus nosūtīja vēl maz pazīstamajam literātam uz viņa norādīto adresi: Vidzemes guberņā, Litenes skolā, caur Vecgulbeni? Ziņu par to nav. Pasākumam nav bijis

arī droša finansiāla pamata, kaut gan jau gadu iepriekš J. Dievkociņš mēģina saistīties ar kādu no grāmatu izdevējiem. Vēstulē Ernestam Platesam 1898. gada 27. oktobrī (VB) viņš raksta: «Pie šās pašas reizes laipni lūdzu paziņot, par cik Jūs drukājat vienu loksni tūkstoš eksemplāros. Man būtu drukājamas apmēram 10 loksnes.» Seit gan nav norādīts, par kādu manuskriptu J. Dievkociņš konkrēti domājis.

Ka atsaucība J. Dievkociņa aicinājumam nav bijusi diez cik liela, liecina fakts, ka arī nākamajā gadā («Mājas Viesis», 1900, 21. nr.) viņš publicē atgādinājumu «Mūsu cien. rakstniekiem un dzejniekiem»: «Ja vēl kāds no mūsu dzejniekiem vēlētos piesūtīt man dzejoļus uz mūsu pagājušā gadā nodrukāto lūgumu, tad laipni lūdzu to darīt, visvēlākais, līdz š. g. 12. jūnijam. Piezīmēšu vēl, ka bez jaunāko oriģināldzejoļu krājuma (ja vien būs iespējams, ar dzejnieku ģimētnēm) un tulkotu dzejoļu krājuma («Radniecīgas sirdis», arī varbūt ilustrēta), izdošu arī bērnu dzejoļu krājumu, kāda mums, latviešiem, vēl nav.» Kā redzam, mainījies tulkotās dzejas krājuma nosaukums un klāt nākusi doma par bērnu dzejas antoloģiju.

Jau iepriekš minētajās J. Kalniņa (Vientuļa) atmiņās par J. Dievkociņa Litenē pavadītajiem gadiem (1899—1902) lasām: «Šai laikā Dievkociņš sagatavoja iespēšanai trīs antoloģijas: oriģināldzejas, tulkojumus un bērnu krājumu (neiznāca neviena — nav bijis apgādātāja).» Var šaubīties, vai Litenes laikā šie trīs krājumi jau bijuši pilnīgi gatavi. Vēl 1905. gada 11. oktobrī J. Dievkociņš raksta no Zalves Kārlim Krūzam par vienīgo līdz šim manuskriptā saglabājušos antoloģiju. «Saules dziesmas»: «Saules dziesmas», ja iespējams, būs jāpapildina, zināms, nenokavējot viņu izdošanu. Uzraksti vai, ja neiznāk laika, aizrādi uz kādām dzejām, kuras vēl būtu ievietojamas; pats savas arī, jo to man nebija pie rokas. Satura rādītāju gan, ja iespējams, ātrumā «uzskrivē» un

atsūti man, citādi es nevaru orientēties (...). Novembra beigās, ceru, mēs atkal tiksimies. Bet līdz tam laikam gan visam vajaga būt nokārtotam.» (ZA FB)

Pie šī krājuma noformēšanas un sagatavošanas izdošanai, redzams, palīdzējis K. Krūza. Minētais krājums arī saglabājies viņa rokrakstu fondā un tagad atrodas ZA Fundamentālajā bibliotēkā. Par to K. Krūza savā atceres rakstā («Dzelme», 1906, 10. nr.) saka: «Rokrakstā (Dievkociņš. — O. Z.) atstāja tikai kādu bērnu antoloģiju «Saules dziesmas», kuru pēdējā laikā bija sastādījis.»

Manuskriptam «Saules dziesmas» ir pavisam 207 lappas, un tur ievietoti 24 autoru 145 dzejoļi, kas izkārtoti 4 nodaļās: «Nakts un nāve», «Rīta vēji», «Uguns pātagas negaisa mākoņos», «Saules vaigs». Visvairāk dzejoļu Rainim (33), K. Skalbem (17), J. Akurateram (15), Aspazijai (11), E. Treimanim-Zvārgulim (10). Pašu J. Dievkociņu pārstāv desmit vēlāk arī «Ugunsziedos» (1907) ievietotie dzejoļi: «Bāla nakts», «Visapkārt nakts», «Sudraba zvans», «Līgsmu sauciens», «Es ziedoņa pļavas redzēju», «Jaunais burtnieks», «Jaukākais sapnis», «Dimantpils», «Mana ziedoņa dziesma», «Uz ziedoņa svētkiem».

K. Krūza šo antoloģiju nosauca par bērniem domātu, bet pats J. Dievkociņš titullapā raksta: «Pirmā daļa. Oriģināldzejas.» Nākamajā lapā ir: «Veltījums latviešu pieaugušai jaunībai.»

J. Dievkociņa antoloģijā, kā jau tematiskā krājumā, kas pārstāv galvenokārt jaunāko latviešu dzeju, ir ierobežots autoru skaits. Trūkst pat J. Dievkociņa iemīlotā Ausekļa, tikai viens dzejolis ir J. Porukam, trīs Plūdōnim. Toties ir mazāk pazīstami vārdi, piemēram, jaunstrāvnieks, emigrācijā dzīvojošais agrinās latviešu revolucionārās preses līdzstrādnieks Kārlis Puriņš pārstāvēts ar dzejoli «Iz dzimtenes padzīts».

Savus kārtojuma principus J. Dievkociņš paskaidro

Vilnis Eihvalds un Kārlis Kraujiņš.

Mirdza Ķempe 1969. gadā.

priekšvārdā: «Negribu neko runāt par šīs nelielās antoloģijas nolūku. Tas, domāju, izredzams jau no virsraksta un gandrīz vai no katra dzejoļa. Gribētos tikai iebilst, ka pie dzeju izvēles un sakārtošanas vismazāko vērību piegriezu tam, ka katrs no mūsu dzejniekiem tiktu samērīgi reprezentēts. Šim līdzīgos krājumos tas nemaz nav iespējams. Un caur to arī izskaidrojam, ka dažu mūsu dzejnieku vārdi te pavisam iztrūkst un citi reprezentēti tikai ar pāra dzejoļiem. Negribēju arī jaukt oriģinālo dzeju ar tulkojumiem. Tulkotās «Sauls dziesmas» iznāks otrā krājumā.» Kā zināms, neiznāca neviens. Bet J. Dievkociņa «Sauls dziesmas» būtu, domājams, bijis viens no veiksmīgākiem tāda veida krājumiem.

KĀRLIS SKALBE

Vilnis Eihvalds

SAULES KOKA MEKLĒTĀJA SIMTGADE

Kārlis Skalbe dzimis Vecpiebalgas Incēnos 1879. gada 7. novembrī (26. oktobrī) vienkārša darba cilvēka kalēja Jāņa Skalbes ģimenē. Kādu kilometru no kalēja mājiņas — Alauksta ezers. Dabas jaukumiem dāsni apveltīta vieta. No Incēnu un Meirānu augstienes paveras tāls plašums, kas aicināt aicina doties nezināmā pasaulē, «bezgala tālā tālumā», kā vēlāk teikts kādā dzejolī. No šejienes sākas K. Skalbes meklētāja gaitas: «Un es atstāju zemo, pelēko tēva mājiņu klusajā meža likumā un devos pār strauju uzarto kalnu tālumā, neskatīdamies, kur kājas iet, braujiem, neapdomīgiem soļiem kūleņodams pa kukuržpiem un velēnām. Es biju kā rūcošs akmens kalnu strautā.» Jauneklis ar jaunu, «gluži jaunu, neievainotu sirdi» dodas Ziemeļmeitas lūkoties... Bet meklētāja ceļš nav bez briesmām. Tas var novest arī šaurā aizgaldīnā, aizsprostotā miera un pieticības malā. Labi, ja palaimējas izlauzties caur miglas sienām un zemajām debesīm un atkal ieraudzīt sauli, istās debesis un jūru... Labi, ja var skatīties neaprobežotā tālē un domāt: **«Pasaulei nav gala, un debesīm nav malas. Īstā dzīve ir liela, kā pasaule, un augsta, kā debesis.»** (Pasvītrojumi tekstā mani. — V. E.) Labi, ja var līdzīgi Raiņa dzejas cilvēkam «Nenogrimt mazajos darbos. Un ikdienā nezaudēt zvaigznes», apzinoties, ka «Sīkumos izšķiežas darbi, Velk cilvēku sīkumos līdzī» («Mazie darbi»); labi, ja cilvēks apzinās, ka «atšķeltas drupatas sadrūp», ka «Masā tik lielums un spēks, Masā tik mērķis un ceļš» («Par

lielumu»). Bet ja meklētājam uzbrūk šaubas un bailes, ikdienas bezspēks? Tad jauna laikmeta Kolumbam klājas tā kā «Bijušajam draugam» krājumā «Tālas noskaņas zilā vakarā»:

Viņš brauca jūrā: jaunus ceļus rast! —
Vējš asi pūta, dzina to uz sērkli,
Un gurdī teic viņš: «Krustā viņu pērkli;
Ak, laime tuvu, vajga to tik prast!»

Laime var būt dažāda. Dažādi var būt laimes sasniegšanas ceļi. Ir vētrā plūkstoša ozola laime. Ir Raiņa «Laimīgo jaunekļu» laime, ko dod veikta pienākuma apziņa, un ir «laime sievietes siltās rokas». Ir Lāčplēša, Induļa, Jāzepa laime, un ir ikdienas laime, atsevišķu jauku mirkļu laime. Tā vieglāk aizsniedzama, jo allaž ir tuvu: vajag to tik prast! Visi cilvēki tiecas pēc laimes, šim likumam nav izņēmuma. Pat tas, kurš gatavojas pakārties, domā par laimi, — saka B. Paskāls.

Istā, dziņā laime prasa no cilvēka maksimālu pašapliecināšanos, visu cilvēcisko spēju un potenci īstenošanu. Cilvēka pašistenošanās pakāpe, tās pilnīgums nav atkarīgs tikai no indivīda paša pūliņiem vien. Šim nolūkam vajadzīgi vairāk vai mazāk labvēlīgi dzīves apstākļi, ko lielā mērā nosaka tas *s o c i u m s*, kas ir ap cilvēku, konservatīvisma un pasivitātes vai progresīvuma un aktivitātes gaisotne, kas piemīt tai sabiedrības daļai, kurā dzīvo un darbojas cilvēks. Šķiru sabiedrībā šie apstākļi ir visnotaļ nelabvēlīgi. Ideāli apstākļi būs tikai ideālā sabiedriskā iekārtā — komunismā.

K. Skalbe idejiski piederēja sabiedrības vidējiem, privātīpašnieciskajiem, dažādu pretīšķību plosītajiem sīkburžuāziskajiem slāņiem. Pretrunīga, svārstīga viņa attieksme pret īstenību. Tajā ir spēcīgi, progresīvi, demokrātiski momenti, bet blakus ir arī gluži nožēlojami un vāji. Arvīds Grigulis par Skalbi saka: «Šis cilvēks visu mūžu nesa sev līdz dīvainu traģēdiju. Tautas cienīts un savos labākajos darbos tuvs tautai, viņš tomēr pašos

svarīgākajos dzīves brīžos pazaudēja saites ar tautu» («Kad lietus un vēji sitas logā»). Ar saviem labākajiem darbiem, kā A. Grigulis uzsver, K. Skalbe «dziļi iegāja tautas sirdī». Bet dzejnieks ne vienmēr spēja saprast, ka, novērsdamies no tautas, viņš novēršas no laimes: «Viņš bija piemirsis to, ka laime ir tikai tad, ja dzīvo kopā ar tautu, iet vienu ceļu ar to.» (Turpat.)

K. Skalbem ir brīnišķīgs simbolisks dzejolis «Maldi». Lirikas varonis zina, ka liela meža dziļumos mīt «zelta caune, zelta saule», pēc kuras viņš ilgojas, kuru viņš dodas meklēt. Ceļš uz zelta cauni ir grūts.

Nokaltuši zaļie zari,
Skujas manas kājas bada.
Purvā smejas maldu gari,
Visas tekas tumsā vada...

Lirikas varonis aizmaldās pa meža durstīgo biežņu, klist gar purvu, nerazdams ceļu uz teiksmaino Saules Ozolu:

Zili meži, zaļi meži,
Zelta caune ozolā!...

Brīvības meklētāja neveiksmīgajam gājumam pēc saules līdzīgs arī Kārļa Skalbes ceļš pa divdesmitā gadsimta īstenības sarežģīto teku labirintu. Maldū gari dzejnieku ievilina īstā strupceļā. «Un nebija grūti viņu apmulsināt tiem, kuriem nekad nebija nekā kopēja ar tautu un tās patiesajiem centieniem» (A. Grigulis).

Un tomēr — talantīgajam liriķim un prozistam garā mūžā izdevies sakrāt daudz labu, paliekamu daiļdarbu — dzejoļu, tēlojumu, pasaku. Pieminēdami rakstnieku viņa simtgadē, mēs galvenām kārtām domājam par šīm nezūdošajām vērtībām, kuras latviešu progresīvā, demokrātiskā un marksistiskā literatūras kritika nekad nav noliegusi. Skaudrais reālists, nesaudzīgais literāro parādību vētītājs un vērtētājs Andrejs Upīts ne vienreiz vien sacījis atzinīgus vārdus par Skalbes estētisko un

māksliniecisko ieguldījumu. Raksturodams K. Skalbes veikumu literāro pasaku jomā, A. Upīts atzīst, ka šo pasaku «vērtība galvenā kārtā viņu dzejiskās izteiksmes īpatnībā. Dzīvs un runīgs parādās ikkatrs priekšmets, kam pāri lidinās pasakas fabulas ierosināta bērna fantāzija», bet pašu fabulu «Skalbe prot uzlvert gluži tā kā tautas pasaku teicēji, kur visi sazarojumi organiski piekļaujas vadošam motīvam». K. Skalbes literāros nopelnus A. Upīts rezumē šādiem vārdiem: «Visīstākais un sirsnīgākais starp latviešu lirīkiem, Skalbe labi apzina sava talanta robežas, tāpēc nemēģinās svešos laukos, bet uzticīgi paliek savā īpatnā, liriskās dzejas, īsa stāstiņa, teiku un pasaku iejomā, kurā tomēr radījis darbus, kas stādāmi latviešu rakstniecības vislielāko rindā.» Šie pirms četrdesmit pieciem gadiem teiktie vārdi paliek spēkā arī šodien. Latviešu literatūrā K. Skalbem pieder sava ļoti nozīmīga, pat izcila vieta.

K. Skalbes mūza ir cilvēka esības apcerētāja, taču nevis autora sentencēs un abstrakto jēdzienu formulās, bet pašā māksliniecisko noģiedumu un matījumu sistēmā, izteiksmē, poētiskajā valodā, liriskajā tēlā. Savā dzejā, savās pasakās **Skalbe risina sociāli nozīmīgas problēmas**, bet viņa skatījums, viņa redzes punkts, rakurss vērsts «uz bezgalību», tas dzīvi tver nevis skaidri apjēgtās politiskās kategorijās, bet «lielās līnijās», pašos vispārcilvēciskākajos momentos. Tā ir viņa skatījuma īpatnība un tai pašā laikā ierobežotība. Mākslinieks dziļi ielūkojies sava laika sociālajā īstenībā, tās noslēpumos, saskatījis tajā daudz nejaukuma, nelietību, netaisnību, nekrietnību, necilvēciskuma. Tajā pašā laikā viņš it kā baidās nostāties atklātās šķiriskās pozīcijās, kļūt sociāli partejisks, izdarīt no visa ieraudzītā vienīgi pareizi secinājumus kā vadmotīvus pasaules praktiskai pārveidošanai.

Vairāk par sabiedrību kopumā Skalbi tomēr interesē atsevišķa cilvēka dvēsele, viņš tiecas ieskatīties sava laikabiedra iekšējās pasaules noslēpumos, ieklausīties cil-

vēka sirdspukstos, gremdēties sapņu un ilgu psiholoģijā, dziļi tvert dabas un dvēseles mījsakarus, izjust tuvību ar visu dzīvo radību: kokiem, puķēm, zaļo zāli, putniņu silā un zivtiņu atvarā. Lai gan Skalbes koncepcija pašās pamatnostādņēs ir pašaura, ja to salīdzina, piemēram, ar proletāriskā, sociālistiskā dzejnieka Raiņa Nākotnes Cilvēka koncepciju, kurai piemīt ģeniāls universālisms, tai tomēr nevar noliegt nozīmīgu vietu latviešu demokrātiskajā vārda mākslā. Par «sirdi un sauli» Skalbem izdevies pateikt kaut ko savu, būtisku, nozīmīgu, arī padomju cilvēkam noderīgu, turklāt izteiksmīgā, brīnum jaukā, svaigā, savdabīgi skalbiskā formā un stilā. Skalbe prot par visikdienišķākajām lietām un parādībām runāt tā, kā līdz viņam neviens par to nav runājis.

Skalbe visas parādības tver savā savdabībā un īpatnībā, pilns izbrīna, ar zināmu naivumu viņš rāda neparasto parastajā un parasto neparastajā, atsevišķu gadījumu vai detaļu ļaudams vispārināt līdz ētiski un estētiski būtiskajam, mākslinieciski tipiskajam.

Klasisks piemērs nule teiktajam — dzejolis «Sila pulkstenīši». Trīskārt atkārtotā raksturojumā dzejnieks pievērs lasītāja uzmanību neciliem sila pulkstenīšu ziediem. Viņu krāsas ir bālas, jo viņi aug egļu paēnā, kur reti «paveras tiem debess bāla». Pulkstenīši ilgodamies uzlasījuši debess gaismu. Tālāk domas pavediens šķetinās ap jautājumu: «Kur gan der šie pulkstenīši?» Jautājums patiešām nozīmīgs pasaulē, kur par visu augstāk tiek vērtēta utilitārā noderība, — zaķim ir savi kāpostiņi, lācis pulkstenīšus vienaldzīgi samīn, bet gliemezis kūtri garām velkas uz treknām sēnēm... Trešajā raksturojumā lasītājs pilnām atskārst, kam īsti šie klusie sapņotāji der.

Bāli sila pulkstenīši,
Kas zem eglēm klusi sapņo,
Uzķer tālu zvaigžņu starus.
Ver kā mēles savos zvanos.
Vēsma kad zem eglēm staigā,

Viņi sāk tik klusi skanēt.
Kur gan der tik klusi zvani?
Vientulīgai meža malai,
Ganam, dienvidā kas sapņo,
Galvu noliecis uz sūnām.

Skalbem piemīt apbrīnojamas spējas iedziļināties apkārtējā īstenībā — dabā, sabiedrībā, cilvēkā — šādā «sirds» aspektā. Strikts sociāls vērtējums un skatījums aizvirzās otrā plānā, priekšplānu atstādams ētiski estētiskajai un psiholoģiskajai analīzei. Ētiski estētisko pārdzīvojumu atveidojumā Skalbe ir suverēns meistars. Sirds un sirdsapziņa, laime un nelaime, bēdas un prieks, personības tikumiskie pamati, pārdomas un izjūtas dabas tuvumā, cilvēku saskarsme mīlā un draudzībā, izturība grūtību priekšā, garīgo — tikumisko, estētisko vērtību izcēlums un pasvītrojums — tādi ir galvenie aspekti, nozīmīgākie caurviju motīvi K. Skalbes daiļradē.

Reizēm šie motīvi kondensējas tā, ka iegūst turpat vai sociāla sašutuma un protesta iedabu. Piemēram, dzejoli «Būt nabagam» (krājumā «Sapņi un teikas», pirmpublicējums žurnālā «Izglītība» 1911. gada 8. numurā):

Būt nabagam, cik saldi šinī laikā,
Kad katris vērdiņu ar likiem pirkstiem dzen,
Kad saule nobāl ikdienības tvaikā,
Kā sarmā koks, kad cilvēks sten.

Būt nabagam, cik saldi šinī laikā,
Kad vergi vergus vada dienas jūgā,
Kur likteņi cits citā svērušies,
Kā balķi plosta smagā strūgā.

Taču nav grūti pamanīt, ka Skalbes protests ir diezgan pasīvs pēc savas ievirzes, tas ir protests, kam raksturīga «garīga pacelšanās» pār ļaunumu, tas ir protests ar nosodāmās parādības pretmeta pasvītrotu izcēlumu: visi, vismaz daudzi dara tā, bet es, lūk, tā nedaru, es daru, lūk, kā...

Šāda pozīcija Skalbem visnotaļ raksturīga. Spilgti tā formulēta pasakā «Kaķīša dzirnavas». Kaķītim nodarīts daudz ļauna. Melnais runcis paņēmis dzirnavas. Meitas un znoti ir bez sirds. ««Kur lai iet?» viņš apstājās uz laipas...» Puikas kaķīti nerro, tad iesviež diķī... Beidzot viņš nonāk pavisam savādā pili: «Ķēniņš klausījās viņā un brīnījās, kā tik viegli var sāpes pieminēt, un asaras klusi kāpa viņam acīs, kā silts, zilgans ziemas prieks, kurš paceļas no balti nosniguša dārza un mīksti spiež pieri...»

Kad kaķītis bija beidzis savu stāstu, ķēniņš paņēma viņu uz ceļiem un prasīja:

«Saki, ko lai es daru melnajam runcim?»

«Ei, ķēniņ, es nepieminu ļaunu,» kaķītis atbildēja.

«Un ko lai es daru tavām nepateicīgām meitām?»

«Dari viņām tikai labu. Kad es kā ubags aizgāju pasaulē, tad jau bija sāpju diezgan. Kāpēc vairot sāpes? Lai vairojas labāk prieks.»»

Te vienkop sakoncentrēta Skalbes ētiski sociālā koncepcija. **Rakstnieks labi saskata humānisma trūkumu, kas raksturīgs šķiru sabiedrībai,** viņš gribētu sabiedrību ieraudzīt citādu — cilvēciņu, labestīgu, priecīgu. Bet kāds ir ceļš uz šādu sabiedrību? Kāds ir glābiņa ceļš no alienācijas jeb vientulības, no cilvēku rupjības un ignorances, no ļaunuma un netaisnības? Glābiņš rodams **sevis pašuzlabošanā,** mīlestībā uz tuvāko, **nepretojoties ļaunumam ar varu,** humāni izturoties pret ienaidniekiem: **darīt tikai labu, vairoot prieku...**

Šai sakarā par Skalbi sakāms: apmēram tas pats, ko savā laikā par Tolstoju rakstīja V. I. Leņins. Mums labi jāparedz viņa vājās puses, mums nepieņemamās idejas un uzskati, bet tai pašā laikā augstu jāvērtē humānistiskās un mākslinieciskās vērtības, kas iegājušas latviešu literatūras nenīcīgajos krājumos. Mums skaidri jāapzinās pretruna starp rakstnieka subjektīvi labajiem nodomiem un māņu idejām, kas ved sānis no reālās īstenības

pārveidošanas magistrālā ceļā, ko skaidri iezīmē zinātniskais komunisms. Aizraušanās ar ideālistiskajām koncepcijām ierobežo Skalbes daiļradi, bet rakstnieks tām pievērsies, izmisīgi **meklēdams atbalsta punktu pašā buržuāziskās sabiedrības irstošo vērtību pasaulē**. Atbalsta punkts, ko Skalbe domājās atradis, nav ne jauns, ne oriģināls — tā ir cīņa par sabiedrības uzlabošanu... bez cerībām uz panākumiem! Šādām nostādnēm ir sena vēsture. Arī mūsu gadsimta mākslā tādu nav mazums. Piemēram, Albēra Kamī eksistenciālisma filozofijas caurvītajos darbos («Mēris» u. c.). Cits piemērs — Dž. Selindžera līdzšinējā daiļrade, kur ģiežama aizraušanās ar Austrumu ideālistiskajām koncepcijām, tai skaitā — dzenbudismu (romāns «Virs kraujas rudzu laukā»). Minēto rakstnieku daiļradē ētiskās konstrukcijas atrodas komplicētās mijattiecībās gan ar reālistiskiem dzīves vērojumiem, gan ar dažām nozīmīgām cilvēku audzināšanas problēmām. Pasaules uzskata pretrunīgums, ilūziju un dzīves patiesības koeksistence nosaka šādu rakstnieka daiļrades pretrunīgo iedabu, reālisma un maldīgu konstrukciju maisījumu. Šādas daiļrades analizē obligāta dialektiskā pieeja, uzrādot kļiedzošās vai arī mazāk izteiktās pretrunas starp aplam orientēto pasaules izpratni un dzīves reālistisko skatījumu un atveidojumu augsti apdāvināta rakstnieka veikumā.

K. Skalbes ētiskie un estētiskie uzskati, to avoti un evolūcija līdz šim maz pētīti. Filozofiem un estētikas speciālistiem priekšā interesants un sarežģīts uzdevums: parādīt, kā sintezējušies Skalbes uzskati — no folkloras, no kristietības (un tās hernhūtiskā paveida) tradīciju atskaidrēm. Pētījamas arī saskarsmes ar Tolstoja mācību. Pavisam neizpētītas ir sakrismes, tipoloģiskās analogijas ar Austrumu doktrīnām. Ka tādas ir, rāda ne vien K. Skalbes indiešu teika «Nabaga bramīns», bet arī daudzas citas sasauksmes gan uzskatos, gan poētikas estētiskajos pamatos. Ļoti raksturīga Skalbem ir klusuma jeb

klusēšanas poētika. Senindiešu literatūras teorētiķi uzskatīja, ka īsti poētiska daiļdarba saturā jābūt diviem slāņiem: daļai, kas izteikta vārdos, un daļai, kas netiek izsacīta, bet kas tomēr jaušama, izsecināma no izsacītās daļas. «Skaists ir izrunāts vārds, skaistāks viņš manos sapņos. Tādēļ tik grūti runāt un tik saldi klusu ciest. Sniedz man roku, lai runā saule un sirds.» («Nabaga bramīns»). Vēl viens piemērs — dzejolis «Neteiktie vārdi».

— — — — —
Mīla toreiz mums saistīja lūpas.
Kad no krasta kāpām mēs lejā,
Priekšā mums liesmoja Daugavas vilņi.
Roka tik klusi tad drebēja rokā,
Runāja tikai Daugavas vilņi.

Izsacītajai un neizsacītajai daļai ir ciešs sakars. Neizsacīto daļu var saukt arī par sugestīvo. Tā būtībā ir kas vairāk nekā parastā metaforiskā izteiksme, jo metaforā pateiktais arī pieder pie izsacītās daļas. Sugestīvais dzejā (Skalbem bieži vien arī pasakā un teikā) nav izteikts ne tieši, ne metaforiski, tas ir apslēptais zemteksts. Iespējams, ka tas ir katras īstas dzejas obligāts komponents. Izteiktais un neizteiktais veido savdabīgu organisku veselumu, kur izteiktā nozīme pārstāv satura ārējo plānu, bet neizteiktā, lasītāja iztēlē asociatīvi attīstāmā, formē daiļdarba iekšējo, dziļāko būtību. Šo dziļāko tēlainības satura slāni apziņā veido tie tēli, ko tieši iedzīvinājis dzejnieks. Mākslinieka augstākā meistarība meklējama prasmē tā izkārtot poētisko tekstu, lai tajā sugestīvi būtu izmanāms mājiens jeb zemteksts. Piedevām gleznai, ko veido vārdos izteiktais, rodas vēl papildtēli, kas tikai iedīglī rodami daiļdarba tēlos un gleznās, bet kas par īstiem tēliem izaug visnotaļ lasītāja garīgās aktivitātes rezultātā. Ne katram piemīt spēja šos papildtēlus attīstīt sevī. Sieva, piemēram, «nesaprata, ko runāja nabaga bramīna sirds». Par to, ka daudzi laikabiedri vēl

nespēj uztvert «ko skaistāko jūs turat Iekš dvēšles dziļumiem», sūrojas Rainis dzejolī «Noslēpums» (krājumā «Gals un sākums»). Tas ir ārkārtīgi interesants un nozīmīgs poētiskās domas dokuments, kam ir atslēgas nozīme ne vien daudzu Raiņa paša darbu dziļākā satura apjēgsmē, bet kas var mudināt izprast suģestīvo slāni, ko Rainis nosauc par «noslēpumu», arī K. Skalbes daiļradē un daiļradē vispār. Skaistāko nevar vārdos izteikt: «Nekad es nesacīšu, Neviens to nezinās, Un līdz ar manām miesām To mēmā zeme klās.» Raiņa dzejas cilvēkam situācija iezīmējas ar dziļu tragismu: «Ar manu noslēpumu Man vajga dzīvē rimt.» Tragiski tas ir vēl tāpēc, ka «visa mana dzīve Šīs vienas ilgas zin: To noslēpumu izteikt, Ko mūža plūvurs tin». Raiņa Topošā Dvēsle tomēr optimistiski raugās nākamajās paaudzēs, viņa vistuvākie draugi — vēl nepiedzimušie dzimumi būs tie, kas noslēpumu atminēs, kas suģestīvo zemtekstu atskārtīs: «Un pilns ir zemes klēpis Ar ilgu dvēselem.» — «Kur nesi viņas, zeme?» — «Uz citām pasaulēm!» Zīmīgu atziņu, kas sasaucas ar pārrunājamo problēmu, Rainis jau agrāk izteicis vēstules uzmetumā P. Daugem: «Tu esi izjutis taisni dziļāko manās dzejās, to, par ko sacerētājs arvien gan kaunēsies i ieminēties, bet ko vienīgi viņš grib teikt, lai runā par ko runādams. Mūsu lieta nebūtu liela, ja viņa neļautu par sevi runāt šinī dziļākā valodā...» Neviļus nāk prātā jau citētie Skalbes bramīna vārdi: «Skaists ir izrunāts vārds, skaistāks viņš manos sapnos.»

Runāt «dziļākā valodā» — to arī Skalbe lieliski pratis. Dažs mūsdienu dzejnieks te varētu šo to mācīties, protams, paturot prātā principiālās atšķirības pašā dzīves izpratnē. K. Skalbe lieliski prot atveidot un suģestīvi ierosināt lasītājā poētisko noskaņojumu. Tā ir liela māksla. Un vai tas nav literatūras galvenais uzdevums? Galvenais tai nozīmē, ka, neveikdams šo uzdevumu, literārais darbs neveic arī nevienu citu uzdevumu, bet

dažādu funkciju, kas daiļdarbam jāveic, ir neskaitāms daudzums.

Atsevišķi jārūnā par K. Skalbes risinātajām cilvēka audzināšanas problēmām viņa lieliskajās pasakās. Arī tajās autoram izdodas izraisīt lasītāja apziņā spēcīgu māksliniecisko noskaņojumu. Par to skaisti izteicies A. Upīts: «Gleznainais vēstījums atgādina mozaīkas logu krēslā telpā, kur dažādīgi atkrāsota ārienes gaisma skatītāja jutoņu ietver maigi sapņainās romantiskās šūpolēs.» Pasaku parastā didaktisma te nav. Nav arī tautas pasakām raksturīgo daudzveidīgo dēķu un brīnumpilno notikumu. «Skalbem notikumu lāģiem pavisam maz, viss ieausts gleznainā plīvurā un rādās brīnumaini pievilcīgs. Un pavisam neuzkrītoši, bet allaž klāt ir pasakas varonis Tikums» (J. Sudrabkalns). Domājot par K. Skalbes pasakām, neviļus nāk prātā I. Turģeņeva romāna «Priekšvakarā» sākums. Augstas liepas paēnā Maskavas upes krastā divi jauni cilvēki — Andrejs Berseņevs un Pāvels Šubins sarunājas par laimi.

«— Bet vai tu zini tādus vārdus, kas vieno?

— Jā, un to nav mazums; arī tu to zini.

— Nu? Nu? Kas tie par vārdiem?

— Nu, kaut vai māksla — tā kā tu esi skulptors —, dzimtene, zinātne, brīvība, taisnīgums.

— Bet mīlestība? — Šubins jautāja.

— Arī mīlestība ir vienotājs vārds. Tikai ne tā mīlestība, pēc kuras tu tagad alksti: nevis mīlestība — bauda, bet mīlestība — upuris.

Šubins sarauca pieri.

— Tas der vāciešiem; bet es vēlos mīlēt priekš sevis; es gribu būt pirmais numurs.

— Pirmais numurs, — Berseņevs atkātoja. — Bet man liekas, nostādīt sevi par otro numuru ir visas mūsu dzīves uzdevums.»

Milzis tur savos plecos kalna svaru. Viņš ir nostādījis sevi par otro numuru. Viņš ir laimīgs (pasaka «Milzis»).

Milestība ir vienotājs vārds pasakā «Bendes meitiņa». Prieks par labi paveiktu darbu citu labā sniedz gandarījumu mirstošajam kurpniekam Zariņam (pasakā «Pēdējais prieks»). Tiekme pēc dzīves reālistiska (pasaku reālisma ietvaros) atveidojuma Skalbem reizēm stiprāka, reizēm vājāka. Šo svārstību cēlonis — pasaules skatījuma divatnīgā iedaba — iedziļināšanās īstenībā, cenšanās to izprast, bet tai pašā laikā izvairīšanās runāt par sociālo iekārtu, maldīgā ilūzija, ka cilvēka glābšanas ceļš — *via di salvacione* — ir vienīgi gara, ētikas un morāles problēmu noregulēšana atrauti no sociālās īstenības pamatu pamata radikālas pārveidošanas.

K. Skalbes dzejoļi un pasakas pārliecina, ka daiļrades meistarība ir kaut kas daudz vairāk nekā tikai formas meistarība vai poētiskās tehnikas noteikumu formāla apgūsmē. Satura un formas divvienības virtuozs ir Skalbe. Viņš atstājis vairākus zīmīgus savas dzejrades pašraksturojumus («Dzejnieks», «Manas dziesmas», «Dzejniekam»). Pegazu nevajag dzīt ar varu, jo tā var sajukt soļu raksts. Pegazu var palaist vienu, bez pavadām.

Grācija viegla tam līdzinās gaitu,
Spārnotais jājiens nebūs tam smags..
Palaid, ja tikas, to vaļā bez saitu,
Mājā to aizvedīs zeltainais taks.

Latviešu tautas dzeja rakstīta galvenokārt silabotoniskajā vārsmošanas sistēmā (silabotoniskais daktils un trohajs). Tādi pantmēri kā jambas, anapests, amfibrahijš veidoti galvenokārt pēc vācu, daļēji arī krievu jaunlaiku dzejas paraugiem. Silabotoniskā vārsmā latviešu dzejā nav ieviesta pretēji latviešu valodas iedabai. Tomēr dainās sastopams vēl viens vārsmojuma veids: tas balstās uz dinamisko akcentu, respektīvi, uz akcentētiem (uzsvērtiem) balsieniem neatkarīgi no neuzsvērtu balsienu skaita (Viens gans nómira, Cíti gani ráudāja utt).

Tas ir tā kā H. Heines slavenajā «Lorelejā» («*Ich weiß nicht, was soll es bedeuten...*»), ko J. Alunāns adekvātā ritmikā latviskojis («Es nēzinu m'ūžam, kālābad Es skūmīgs esmu t'āds...»). Tā latviešu vārsmas kultūrā nošķirojas divējāda tradīcija: silabotoniskā un toniskā; tās abas papildina arī metriskā principa (zilbju kvantitātes) piejaukums, kas stipri jūtams tautas dziesmu krītošajos pantmēros, lai gan sevišķus organizētāja uzdevumus kvantitātes princips neveic. K. Skalbe ir starp pašiem pirmajiem latviešu dzejniekiem, kas nebaidās atkāpties (ja to prasa poētiskā tēla īpatnība) no silabotoniskās versifikācijas kanona un mēģina plaši un daudzveidīgi attīstīt tīri toniskajā sistēmā ietvertās ritmiskās iespējas.

Ritmikas ziņā Skalbes dzeja parāda ievērojamu daudzveidību. Viņš prasmīgi izmantojis toniskās vārsmošanas priekšrocības — ritma lielākas dažādošanas iespējas, pārtrinājumus, palēninājumus. Akcentētās zilbes vārds patur arī savu loģisko dominanti. Viens akcents var sev pakļaut ne vairāk par četrām neuzsvērtām zilbēm (to nosaka balss aparāta reālās iespējas). Arī silabotoniskajos dzejoļos Skalbe plaši izmanto dažādus savilkumus, ritmiskā kanona pārveidojumus. Interesants četrpēdu daktila izlietojums atrodams pazīstamajā dzejolī «Nemiers» («Mūžam zili ir Latvijas kalni...»). «Formālie meklējumi», par kuriem daudz tiek diskutēts divdesmito un trīsdesmito gadu kritikā, aizsākās jau gadsimtu mijā, un Skalbe te minams starp pašiem pirmajiem sācējiem. Arī šie nopelni mums jāpiemin dzejnieka simtgadē. Un vēl — muzikologi izceļ Skalbes dzejas lomu latviešu mūzikas kultūras izaugsmē. Komponēdams Skalbes «Bērņības rītus» un «Ziedoņa idilli», Alfrēds Kalniņš pirmo reizi atradis savu latviešu valodai ideāli atbilstīgo melodisko deklamāciju, kuras intonatīvi psiholoģiskais patiesīgums dažkārt spēj izturēt salīdzinājumu ar Kloda Debisī vokālo stilu, ko speciālisti atzīst par melodiskā

rečitātīva lielāko sasniegumu divdesmitā gadsimta mūzikā. Jānis Zālītis domā, ka sasniegta pilnīga saskaņa starp Kalniņa mūziku un Skalbes vārdu. «Var teikt, ka Skalbes dzejiskais un Kalniņa muzikālais talants pēc savas būtības tikpat tuvi kā Morisa Meterlinka un Kloda Debisī talanti.» Izcils kameramūzikas sasniegums ir Skalbes un Kalniņa idilliskās bērnu ainas «Bērna sapņi». Gan teksts, gan mūzika šai ciklā prasa no atskaņotājiem un klausītājiem dziļu un vērīgu uztveri. Skalbes dziļā saskare ar mūzikas kultūru ir vēl viens ceļš, pa kuru dzejnieks iegājis tautas sirdī.

Skalbe arī citādi paplašinājis un izkopis latviešu dzejas iespējas, arī dzejoļu skaniskās potences. Var pat runāt par skaņu maģiju vai burvību Skalbes dzejā. Dzejolī «Manas dziesmas» Skalbe salīdzina savas dziesmas ar draiskiem čigānbērniem. Uzmanību saista detaļa: «Vārdodami viņi pelnās.» Krievu padomju dzejnieks N. Zablockis pat uzskatīja, ka «Doma — Tēls — Mūzika — raug, ideālā trīsvienība, pēc kuras tiecas dzejnieks». Viņš arī sīkāk paskaidrojis, kas domāts ar vārdu Mūzika: «Vajag, lai vārdi apskautos un glāstītu cits citu, izveidotu dzīvas vītnes, vajag, lai tie dziedātu, taurētu, raudātu, vajag, lai tie sasauktos cits ar citu, lai tie kā iemīlējušies samirkšķinātos, dotu slepenas zīmes, norunātu satikšanos un divkaujas.» Jāliecina, ka Skalbe blakus Plūdonim ir izcils meistars šādas valodas mūzikas saliedēšanā ar poētisko tēlu un poētisko pārdzīvojumu jeb domu. Jau pieminētais dzejolis «Sila pulksteņīši» ir spilgts piemērs arī šai ziņā: «Vēsma kad zem eglēm staigā, Viņi sāk tik klusi skanēt. Kur gan der tik klusi zvani?» Bet lasītājs (ja vien nav poētiski nejūtīgs!) būs šos zvaniņus saklausījis jau kopš dzejoļa sākuma, pat kopš virsraksta, jo visā dzejolī apbrīnojamā kārtā «biezināti» skaniskie elementi — plūdeņi, nāseņi, lūpeņi un citas skaņas, kas kopā ar leksiku, ritmiku un poētiskās domas attīstījumu vieš sugestīvas asociācijas. Cits

spilgts piemērs — «Ģiģis brauc uz miega muižu». Labskanīgas, maigi plūstošas skaņu grupas: *migl, egl, mieg, mui, lēn, ling, iln*, tāpat atsevišķi izkaisītie š, ž kopā ar atbilstošo ritmiku, kopā ar leksikas semantisko slāni palīdz radīt apbrīnojami skaistu, šūpļa dziesmai līdzīgu dzejoli. Īstu liriskās dzejas šedevru Skalbes divpadsmit dzejoļu krājumos nav mazums.

Mākslas funkcijas ir daudzveidīgas. Visas vajadzības un vēlmes apmierināt var tikai māksla kopumā. Atsevišķa autora vai daiļdarba vērtējumā mums jābūt vērtīgiem un uzmanīgiem. No viena dzejoļa, arī no viena dzejnieka neesam tiesīgi prasīt to, ko var dot dzeja kopumā. Nedrīkst spriest tā: ja neder šim nolūkam, tad neder nekādām.

Afanasija Feta dzīves novakares dzejoļi, tāpat kā K. Skalbem, saucas «Vakara ugunis». Fets ir ģeniāls pasaules klases lirīķis, taču līdzīgi mūsu Skalbem arī viņa redzesloks bija pašsauris. Par to viņu kritizēja revolucionārie domātāji, taču tai pašā laikā N. Černiševiskis izteicās, ka cilvēkam, kurš nemīl Feta dzeju, nepavisam neesot poētiskās izjūtas. Starp daudzajām funkcijām mākslai piemīt arī garīgi, ētiski pacilājošā funkcija, spēja viest harmoniju nežēlīgās ikdienas plūsmā cilvēka personības iekšienē, likt saskatīt harmoniju visā pasauleskā, palīdzēt cilvēkiem būt morāli stipriem, izturēt dzīves skaudrumu un nežēlīgumu, arī neremdināmo tukšumu, ko rada šķiru sabiedrības savtīgā «zvēru morāle», naidīgums citam pret citu, neuzticēšanās, atsvešinātība. Īsta dzejnieka vārsmas sagādā cilvēkam prieku, skaistuma izjūtu, modina un stiprina ētiskos spēkus. Šādā aspektā raugoties, Skalbes dzeja un pasakas ietver lielas garīgās vērtības, bez kuru apgūšanas nav domājama arī sociālistiskās sabiedrības vispusīgi attīstītā cilvēka veidošana un audzināšana.

Slavenais Indijas dzejnieks R. Tagore, uzturēdamies Japānā 1916. gadā, sacīja: «Katras nācijas uzdevums ir tās

pašizteikšanās pasaules priekšā. Ja tai nav nekā, ko dot pasaulei, tas jāuzlūko par nacionālu noziegumu, tas ir sliktāk par nāvi, un cilvēces vēsture to nepiedod. Nācijas uzdevums ir padarīt par vispārības ieguvumu to labāko, kas tai ir...» Starp labākajiem latviešu literatūras sasniegumiem, kas uzskatāmi par potenciāliem vispārības ieguvumiem, — Blaumaņa novelēm, Plūdoņa balādēm un poēmām, Raiņa dižajām tragēdijām, «Galam un sākumam», «Dagdas skiču burtnīcām», Aspazijas biogrāfisko trilogiju, A. Upīša novelēm, A. Čaka dzeju un vēl citiem minama arī K. Skalbes labāko pasaku un dzejoļu izlase.

Jebkuras literatūras nacionālajā savdabībā katrā ziņā ietilpst arī iezīmes ar vispārcilvēcisku nozīmi. Lai kādas tautas nacionālā māksla kļūtu par vispārcilvēcisku, nepieciešami daži nosacījumi: daiļradē vispārināto nacionālās dzīves notikumu nozīmīgums (filozofiskais, sabiedriski politiskais, ētiskais), dziļums, vērienīgums, augsts mākslinieciskais līmenis. Ja mākslinieks nespēj izvirzīt kādas jaunas globālas problēmas, bet nāk ar dziļi izjustu «atzīšanos», ielikdams tajā savu sirdi, arī viņš var iegūt universālu nozīmi. K. Skalbe droši saucams par Eiropas mēroga rakstnieku. Rokraksts Skalbem ir dziļi savdabīgs, lakonisks, augsta valodas un stila meistarība. Veselīga humānistiska doma, morāles kodols, saudzīga attieksme pret dzīvo un nedzīvo dabu padara viņu par cilvēces sargu gadsimtā, kad cilvēce piedzīvojusi divus drausmīgus pasaules karus.

Cilvēce gadu tūkstošu gaitā sakrājusi milzīgas gudrību un zināšanu bagātības, kas slēpjas daudzu un dažādu tautu tradīcijās, kultūrās un mācībās. Visu laikmetu, zemju un tautu literārais mantojums aicina mūsdienu cilvēkus pie sevis: nāciet, lasiet, meklējiet, salīdziniet, sintezējiet, turpiniet, veidojiet, attīstiet tālāk. Šo vērtību vidū ir arī K. Skalbes daiļrades labākā daļa. Cilvēces dižo vērtību kontekstā nedrīkst atstāt neievērotu nevienu garīgās bagātības zelta graudu.

ATMIŅAS PAR TĒVU

(Imanta Pijola ievads un apdare)

Kas gribējis pieiet sprīdi tuvāk Kārļa Skalbes pasaulei, būs tiecies aizbraukt uz pasaku meistara bērnības pusi Piebalgu, Incēniem, un dzejnieka dzimtajās mājās lūkojis uzbilst un ierosināt atmiņu stāstiem Jāni Skalbi, Kārļa Skalbes dēlu. Vīru, tagad jau tuvu septiņdesmitajam mūža gadam, ar labsirdīgu starojumu acīs un tādu nedaudz steidzīgu valodu.

Pirms divi gadiem, Incēnos iegriežoties, iznāca ierunāties, ka atmiņas vajadzētu uzrakstīt. Nesolot, bet padomāt varot — Jānis Skalbe toreiz noteica vairāk sev nekā mums. Pēc gada, atkārtoti rosināts, Skalbe parādīja divas ar plašu rokrakstu piepildītas klades. Grūti gan esot gājis ar rakstīšanu, daudz kas aizmirsies, un grābekļa kāts liekoties pierastāks par spalvaskātu rokā. Arī tajā dienā viņš mums aizgūtnēm stāstīja — pa ainai, pa detaļai arvien ko jaunu atcerēdamies un it kā aizmirst baidīdamies.

Atmiņu autors dzimis Rīgā 1910. gada 23. jūnijā. 1925. gadā pabeidzis Rīgas pilsētas 1. pamatskolu, līdz 1929. gadam mācījies 2. ģimnāzijā un līdz 1936. gadam studējis Latvijas universitātes Lauksaimniecības fakultātē.

Trīsdesmito gadu beigās strādājis «Jaunāko Ziņu» vietējo ziņu nodaļā. Jāņa Skalbes pienākumos ietilpusi informāciju gatavošana no provinču laikrakstu materiāliem. «Bez tam pats rakstīju informācijas, apmeklējot dažādas iestādes, kā arī par tādiem jautājumiem, kurus man redaktors uzdeva. Toreiz sāka celt Ķeguma spēksta-

ciju, arī par to rakstīju. Parakstījos dažreiz ar pilnu vārdu, bet ļoti bieži tikai — «e».» Tālaika literārajos žurnālos publicētas arī Jāņa Skalbes recenzijas par jaunākajām grāmatām.

Pēckara gados — līdz pat aiziešanai pensijā 1970. gadā — viņš ir agronoms Vecpiebalgā, Gaujenē, Jaunpiebalgā un Liezerē. Aktīvs arvien bijis arī sabiedriskajā dzīvē — strādājis ciema padomē, revīzijas komisijā, tautas kontroles grupā. Cēsu un toreizējā Gaujenes rajona laikrakstos publicēti viņa raksti par agrotehnikas un kolhoza celtniecības jautājumiem. Joprojām darbojas ciema dramatiskajā kolektīvā.

Aizbraukuši kopā ar Ilgoni Bērsonu pēc šīm atmiņām, Jāni Skalbi satikām kolhoza «Alauksts» noliktavā. Tagad esot pārzinis. Kad bija precizēti fakti no tēva mūža gājuma, Jānis Skalbe aizveda mūs pie Martas Barbares, par kuru viņš raksta atmiņās, bet atceļā lūdza apstāties Incēnu kalnā, lai mirkli pavērotu Alaukstu un Brežģa kalnu. Ne velti atmiņu stāsti aizsākas tieši ar skatu no šejienes. Jo dzejnieka dēlam Piebalga atklāšanās dziļāk izjusta, izdzīvota un mīlēta, nevis tikai cauri izskrieta.

Še sirdij viss, ko viņa prasa,
Še saule spīd, še veldzē rasa.
Trīs spoži ezeri, trīs brāļi milzeņi
Nes augšā lietu kalnos manos,
Kur priecīgs klausos vēja zvanos.
Uz pleciem pie tiem padebešu maisi,
Visapkārt plašums, brīvi gaisi,
Še vaļa dvēselei.
Un drebēdams es priekā dzirkstu,
Kad zibens velk ar savu uguns pirkstu
Visapkārt pasaulei.

Šie vārdi izsaka visas tās apkārtnes plašumu, varenumu un skaistumu, kurā audzis un dzīvojis mans tēvs dzejnieks Kārlis Skalbe. Vecpiebalgā, Incēnos, viņš pava-

dīja bērniņu un jaunības gadus. Gāja netālā Velķu pagasta skolā, kas atradās kādus trīs kilometrus no Incēniem. Pēc tam apmeklēja Vecpiebalgas draudzes skolu (tagadējo Vecpiebalgas 1905. gada skolu), arī netālu no Incēniem. Turpmākajos mūža gados savus dzimtos Incēnus viņš visvairāk apmeklēja vasarās, kad bija brīvs no visiem darbiem pilsētā.

Dzejoli minētie ezeri ir Alauksts, Tauns un Inesis. No Incēnu kalna atveras plašs skats uz Alaukstu ar tā lielāko un mazāko salu un tālāk uz Brežģa kalnu. Pār to vijas vecais Rīgas lielceļš, pa kuru piebaldzēni ar zirgiem izsenis braukuši uz Rīgu un uzpircēji dzinuši lopu barus. Tēvs vienmēr jūsmoja par šo skatu, un, kad vasarās pie viņa sapulcējās draugi, tad viņš to parasti rādīja ciemiņiem. Alauksts dzejniekam vienmēr bija miļš, un, cik vien atceros, uz tā viņš pavadīja savus brīvos brīžus, Vecpiebalgā dzīvodams. Pirmā laiva, ar kuru redzēju viņu braucam pa ezeru, bija blūkene, kuru tēvabrālis Jēkabs bija izcirtis no plata koka stumbra. Blūkene stāvēja Alauksta Kaktagalā, pa taisnāko ceļu apmēram pusotra kilometra no Incēniem. Reizēm abi ar tēvu braucām šai blūkenē pa ezeru makšķerēdami; divi tur itin viegli varēja sēdēt — katrs savā galā. Arī pret apgāšanos tā bija droša, jo katrā malā bija piesisti mazi koka balķīši — laidī. Ar to brauca, iroties ar mazu koka lāpstiņu no vienas un otras puses. Protams, nekur tālu ar šādu blūkeni nevarēja aizirties, bet zivju toreiz ezerā bija daudz, un vienmēr dabūjām pilnu tarbu vai, kā te saka, pa spainīšam. Bet neba jau zivis bija tās, kāpēc viņš sēdēja uz ezera. Te viņš varēja pilnīgi nodoties savām domām. Bieži vien tā aizdomājās, ka neredzēja, kā asaris rausta plukstu. Galvenais makšķerēšanas rīks viņam bija saliekamais niedres makšķerkāts. Kad uztaisīja jauno laivu, tad arī velcējām un gājām abi, jo viens jau velcēt nevarēja. Tēvs labprāt makšķerēja vienatnē, un tādās reizēs zivju iznāca mazāk — tikai kaķim un dažas pašiem.

Kad sagribējās zivis, tad māte mani nokomandēja tēvam līdzī — un zivju bija atliku likām. Makšķerēšana tēvam bija tāds vaļasprieks, bez kura viņš nevarēja iztikt. Lai zivis labāk ķertos, viņš reižiem tās iebaroja ar putrainu biezputru, ko māte izvārīja, vai arī baltmaizi, un pēc tam tai vietā ķērām lielos asarus un raudas. Zivju vietas viņam bija labi zināmas: lielie asari ķeras pie salas, uz Kapinķalna vai Velna tilta, bet raudas atkal Kaktagalā, Dzērvītes likumā. Arī Raskumu malā toreiz labi ķērās lielie asari un raudas. Tāpat arī Gaujiņas galā.

Tad tēva draugs — slavenais laivu meistars Niklass no Baldiešeniem (tagadējā Ineša ciemā pie Nedža ezera) uztaisīja tēvam lielu airu laivu. Laiva bija nokrāsota divās krāsās — augša balta, bet apakšas daļa un laivas dibens zaļā krāsā. Tagad jau varējām velcēt un ielikt tinas. Droši braucām uz Salu vai Velna tiltu ķert lielos asarus, bet tinas likām tepat Kaktagalā.

No rīta uz ezeru tēvs taisījās itin svinīgi, tā viņam bija tāda kā ceremonija. Viņš necēlās agri kā citi makšķernieki, lai ap saules lēktu jau būtu ezerā. Paēdis brokastis — tā ap deviņiem vai pusdesmitiem, paņēmis līdzī arī sviestmaizi, viņš lēnām, nesteigdamies devās uz ezeru. Salmeni galvā, ar saliekamo makšķeres kātu vienā rokā un spieķi otrā mierīgi aizgāja. Ceļš bija labi zināms: sākumā pa lielceļu gar Meirēniem vai arī pa lauku ceļu, tad pa taciņu cauri mežam taisni uz Alaukstu. Nereti viņš mežā uz liela celma, kuram visapkārt bija papar-des, apsēdās vai nu kaut ko pārdomāt, vai atpūsties. Kad es gāju līdzī, tad arī es nosēdos starp papardēm tēvam blakus, un tā abi sēdējām klusēdami. Tikai pēc labas pusstundas turpinājām gājienu uz ezeru. Ko viņš tā sēdēdams domāja, to man neteica un es arī neprasiju. Uz ezera viņš bieži viens nodzīvoja līdz saules rietam un tad tikai pārnāca mājās.

Arī tēvabrālis Jēkabs bija liels makšķernieks. 1921. gadā viņš ieguva savā īpašumā Incēnus, kas tika atdalīti

no muižas zemes. Šeit viņš, tāpat kā dzejnieks un pārējie brāļi un māsas, bija dzimis. Bez tam šeit par muižas kalēju bija strādājis Jēkaba un dzejnieka tēvs Jānis. Vēlāk mans tēvs no Jēkaba atpirka Incēnus un deva viņam mūža maizi. Jēkabs bija tēva vecākais brālis — 1905. gada revolucionārs. Nodzīvoja viņš vecā puisī. Jēkabs pēc sava tēva nāves kalis muižas smēdē — turpat blakām Incēniem. Viņš stāstīja, kā 1905. gadā dedzinājuši apkārtējās muižas. Viņš kopā ar citiem revolucionāriem aizdedzinājis Nēķena un Sērmūkšu muižu. Kad degusi Sērmūkšu muiža, viņš apgērbies kunga frakā, ar cilindru galvā un, cigāru pīpēdams, iznācis no muižas ēkas un skatījies liesmās. Dragūni viņu noķēruši Nēķenā, aiz padusēm pakāruši pie liela koka zara un zem kājām no salmiem sakūruši ugunsroku, lai viņš izdotu savus līdzbiedrus. Vēlāk svilinājuši pēdas ar karstu dzelzi, bet Ješka bijis kluss kā kops. Nomira viņš 1934. gada oktobrī un tika apbedīts Vecpiebalgās kapos. Izturības dēļ viņu sauca par Dzelzu Ješku. Varbūt arī tāpēc, ka bija kalējs. Viņš bija jauks un sirsnīgs cilvēks. Arī kulšanas talkās viņu aicināja palīgā, kur atkal Ješka ar saviem jokiem un nebeidzamām asprātībām visus smīdināja. Viņa dziesma bija «Nāc, mīļotais meitēn, uz cīņiņu».

Pavisam ģimenē bijuši desmit bērni, pieci miruši jau agrā bērnībā. Brālis Augusts arī sākumā dzīvoja Incēnos, ap 1925. gadu aizgāja uz Raunu par mežsargu. Šeit viņš arī nomira pirms gadiem desmit. Māsa Līze apprecējās ar 1905. gada revolucionāru skolotāju Reinholdu Medni un līdz mūža beigām dzīvoja savās mājās Galgauskas Elderos. Viņa nomira piecdesmitajos gados un apglabāta Tirzas kapos. Māsa Ede Undule apprecējās un dzīvoja Plāterē, nodarbojās ar lauksaimniecību. Šeit viņa arī apglabāta. Tēvamāte Ede nomira Galgauskā pie meitas Līzes un apglabāta Tirzas kapos. Nereti arī tēvs apciemoja savu māti Galgauskā. Es vecomāti redzēju tikai vienu reizi, kad viņa bija atbraukusi ciemos pie dēla Rīgā, Lāč-

plēša ielā. Tā bija sīka, maza, ļoti mīlīga vecenīte. Tēvs stāstīja, ka viņa bijusi liela dziedātāja un jau no paša rīta dziedājusi tā, ka visa māja skanējusi. Pēc vīra nāves viņa sākusi pīpēt pīpīti un šo niķi neatmetusi līdz mūža beigām. Par šo mātes pīpīti tēvs uzrakstījis dzejoli.

MĀTEI

Cik manā istabiņā ir vēss,
Cik salti viņā un drūmi,
Kamēr ap mani vairs negriežas
Tavas pīpītes zilie dūmi.

Pret vēju soļojot, sāpīgi
Tava vecā mugura liecas.
Šis skaudīgais vējš! pat pīpītes
Tev aizpīpēt nenoliecas!

Ak, vismīlākā māmuliņ,
Vai svešos vējos lai saltu?
Nāc mana krūmiņa aizvējā.
Es pirkšu tev pīpīti baltu
Ar zelta drīksniņām,
Ar sudraba maliņām.

Mans tēvatēvs kalējs Jānis Skalbe nomiris, kad tēvam bijis tikko desmit gadu, tādēļ arī viņa kapu Vecpiebalgas Vidus kapos tēvs vairs neatcerējās. Krusta vietā bijis liels akmens, bet vēlāk kāds laikam to novēlis un kaps izzudis. Kad tēvs vēlākos gados gribēja kapu apkopt, to vairs neatrada. Tēvs stāstīja, ka Jānis Skalbe bijis liels lasītājs un stāstītājs. Garajos ziemas vakaros sakūruši istabas vidū uz klona ugunskuru, tēvs tad sēdējis pie uguns un stāstījis pasaku par velnu: «Viens jēgers gāja sloku šaut.» Tēvatēvam galvenā lasāmā viela bijusi bībele. Visvairāk viņš lasījis kādu vietu Zālamana grāmatā. Šo vietu mans tēvs vēlāk zinājis no galvas.

Mātesmāte Minna Erdmane nomira Incēnos 1946. gadā un apglabāta Vecpiebalgas Ziles kalna kapos.

Mazā kalēja mājiņa bija veca un daudzkārt remontēta. Tad nu tēvs 1929. gadā uzcēla otrā pusē lielceļam jaunu māju. Viņa draugs Reinics kopīgi ar tēvu izstrādāja mājas plānu un piešķīra tai īpatnēju stilu, gan ļoti nepraktisku, bet patīkamu un varbūt arī mazliet dzejisku. Tēvs nebija praktiķis, tādēļ arī māja tika tāda celta. Vēlāk mājas iekšpuses izdaiļošanā daudz paveica manas māsa Ilzes vīrs. Balķus mājai cirta pašu mežā, pēc tam uzstādīja gateri un, pašgājēju lokomobili darbītot, sazāģēja vajadzīgos materiālus. Māju cēla kāda Latgales baltkrievu būvnieku brigāde. Par savu pilnvaroto tēvs salīga kaimiņu māju Kauliņu saimnieku. Celtniecība tēvam dārgi maksāja, viņš nokļuva parādos un vekselus maksāja vēl ilgi. Reiz, kad vētra, kas nāca no Alauksta, nogāza skursteni un izpostīja uzceltās sienas, tēvam radās brīnišķīga pasaka «Kalna gars un milzis». Bet māja tika uzcelta, un šeit atkal atvērās plašs skats uz Alaukstu un pārējiem ezeriem, uz Brežģa kalnu un Smetes kalnu. Bet kā māju nosaukt? Mājas atklāšanā 1929. gadā tēvs kopā ar Antonu Austrīņu, Jāni Akurateru, izdevēju Jāni Rozi, Kārli Krūzu, Ādolfu Ersu un citiem, kurus vairs neatceros, noskatījās no mājas balkona skaisto, neaizmirstamo saules rietu Alauksta ezerā, un tā pats no sevis radās nosaukums Saulrieti.

Savu istabu Saulrietu augšas stāvā tēvs iekārtoja ļoti vienkārši: gulta pie sānu sienas, balts, nekrāsots egles koka galds blakus balkona durvīm, uz galda lampa ar kupolu, pie galda viens pīts krēsls ar atzveltni, bet pie pretējās sienas mazs, četrstūrainis grāmatu plauktiņš. Uz tā nedaudz grāmatu. Kad kāds pie viņa uznāca, tad krēsls bija jāmeklē no lejas vai arī viņš pats sēdēja uz gultas. Parasti tēvs sagaidīja viesus lejā, lielajā istabā. Šajā istabā vasaras vakaros pēc padarītiem darbiem tēvs, es un māsa Ilze spēlējām kārtis, kā mēs paši teicām — «uz cūkām». Dažreiz arī uz savu trumpu vai mello Pēteri. Kaķītis gulēja uz galda, kur spēlējām kār-

tis, bet sunītis zem galda mums pie kājām. Tā bija jauka vakara idille.

Parasti Līgo vakarā Saulrietu lielajā istabā sanāca līgotāji, tad varen spēcīgi skanēja līgo dziesmas. Visi tika cienāti ar alu un sieru. Pēc tam dedzinājām darvas mucu Incēnu kalnā.

Augšas istabā pie galda tēvs sēdēja un rakstīja. Siltās un saulainās dienās, atvēris balkona durvis, viņš ilgi lūkojās uz ezeru, tad sēdās, rakstīja. Šeit sarakstīta laba daļa trīsdesmitajos gados radušos pasaku un dzejoļu. Vasarā viņš parasti divus mēnešus bija brīvs no darba «Jau-nāko Ziņu» redakcijā un varēja uzturēties Vecpiebalgā.

Viņam bija savas taciņas Incēnu mežā. Šeit viņš daudz staigāja, bieži pazuda no mājām, nevienam neko neteikdams. Taciņas malā vairākās vietās viņš uztaisīja soliņus un uz tiem sēdēja. Mīlākais bija tā saucamais bērzu kalniņš — mazs, apaļš, bērziem apaudzis uzkalnītis meža vidū. Arī tur bija soliņš. No šejienes viņš bieži pārnāca mājās tikai pievakarē. Dažreiz viņu pavadīja suns Duk-sītis. Rudeņos tika lasītas sēnes. Viņam patika lasīt visas sēnes, bet vislabprātāk — rudmieses. Tās arī vienmēr grozā atradās vairāk nekā citas sēnes.

Kokus viņš sveicināja kā radus vai draugus. Visi koki, kas auga ap Saulrieti, pat alksnis un necilais krūmiņš bija viņam mīli un tuvi, un nevienu bez viņa atļaujas nedrīkstēja nocirst. Reiz, kad mēs bijām nocirtuši dažus alkšņus ap māju, tēvs ilgi to nevarēja piedot un vienmēr ar dusmību pieminēja.

Pārdomu brīžos tēvs sev apkārt nemanīja nekā, tad ilgi un daudz ar viņu vajadzēja runāt, līdz viņš kaut ko atbildēja. Atceros: tēvam pēkšņi bija ievajadzējies brillu. Tās nekur neatrazdams, viņš sasauca mūs visus: «Jāni, Ilze, mamma, kur mana brille?» Izrādījās, ka brille bija viņam uz acīm. Tad nu visi gardi nosmējāmies. Viņš visu mūžu bija sapņotājs. Domāja daudz un ilgi, līdz radās

kāds dzejas motīvs, kāds sižets pasakai. Tas bija jāiznēsā sevī, līdz radās iespēja to uzlikt uz papīra. Ne dzejas, ne pasakas tēvs mums priekšā nelasīja. Kad lūdzām, lai parāda vai izlasa priekšā, viņš atbildēja, ka tur jau nekā neesot, vajadzējis uzrakstīt labāk.

Tēvs maz apciemoja savus draugus, bet labprāt tos uzņēma pie sevis. Bieži šeit, braucot uz saviem Kaikažiem, ciemojās Antons Austrīņš. Šī draudzība aizsākās jau no jaunības, kad abi gāja kopīgus ceļus. Kad viņi satikās, tad bija daudz ko pārrunāt — gan par literatūru, gan par agrākajiem laikiem. Tika arī dziedāts, jo abi bija lieli dziedātāji.

Antona Austrīņa meita Mudīte bija mana tēva krustmeita. Ir viņam vēl arī otra krustmeita — rakstnieka Ādolda Ersa meita Mirdza.

Kad Krievēnos atbrauca tēva jaunības draugs skolotājs Antons Avens (miris Dubultos 1977. gadā 94 gadu vecumā), tad arī notika savstarpēji apmeklējumi un garas runas. A. Avens arī darbojies literatūrā, rakstījis «Pie-saulē» (Antona Austrīņa vadītā humora nodaļā) ar pseidonīmu Antons Žebērklis.

Tēvam bija liela draudzība arī ar kaimiņu Incēnu ļaudīm. Tad vēl viņam bija draudzība ar Martu un Arturū Barbariem Jaunpiebalgas Slieķos (tagad Zosēnu ciemā). Marta Barbare bija daudz lasījusi un, gribēdama ar tēvu iepazīties, atnāca uz Incēniem. Martas Barbares draudzība ar tēvu turpinājās ilgi. Marta Barbare tagad ir pensionāre, dzīvo kolhozā «Gaujasliči». Netālu no Incēniem, Ilzēnos, dzīvoja Pēteris Antons, liels, garš vīrs — īsts piebaldzēns. Viņš bija pirmais, kas mācīja tēvam praktisko lauksaimniecību, deva padomus zemes lietās.

Desmit gadus pēc Saulrietu uzbūvēšanas nodega Incēnu kalējmājiņa. Kāds rentnieks kaltēja uz istabas augšas un mūriša rieros linus, un no pārkurinātā mūriša arī izcēlās uguns nelaime. Tēvam atkal bija jāķeras pie būves. Bija

jāatjauno viņa paša dzimtā māja. Baļķus saveda ugunsbiedrības biedri. Vecpiebalgā tajā laikā pastāvēja ugunsbiedrība, vismaz piebaldzēni to tā sauca. Ja kādam biedram nocega māja, tad pārējiem, kā tas bija noteikts statūtos, bija jāsaved pa baļķim, lai ugunsgrēkā cietušais varētu māju atkal atjaunot. Tāpat baļķus zāgēja turpat uz vietas, bet māju uzcēla toreiz pazīstams būvmeistars.

Vecajai, nocegušajai mājai bija salmu jumts, bet atjaunotajai mājai uzlika ezera niedru jumtu, kas nāca ar vagonu no Slokas Kaņiera ezera. Tās atveda tēva sarunāti vedēji ar zirgiem no astoņpadsmit kilometru attālās Piebalgas stacijas. Jumta meistars, cik atceros, bija no Tukuma. Visa šīs mājas būvēšana notika mana māsasvīra vadībā. Kopš 1942. gada, kad es apprecējos, dzīvojam šeit joprojām kopā ar sievu Emmu, dēlu Jāni un meitu Margrietu.

* * *

Rīgā mēs dzīvojām Lāčplēša ielā 36, sestajā stāvā. Sešu istabu dzīvoklī bez mums vēl mitinājās rakstnieks Kārlis Štrāls.

Mūsu mājas labais gars bija māte Lizete, arī literāte. Viņa perfekti pārzināja septiņas valodas: dāņu, norvēģu, zviedru, angļu, franču, vācu, krievu, vēlāk mācījās arī spāņu valodu, tulkoja, sevišķi no ziemeļnieku valodām. Kad tēvs mazāk pelnīja, tad māte bija ģimenes atbalsts.

Tēvam ar māti bija vienādas intereses — literatūra. Māte kādu laiku darbojās žurnālistikā. Vēlāk galvenokārt tulkoja izdevniecībai «Grāmatu draugs». Mana māte bija iejūtīga un saprotoša, laba namamāte. Ģimenes lokā tēvs bija labs, sirsnīgs un maigs. Kad tēvs gribēja kaut ko teikt, īpaši ko mīlu un draudzīgu, viņš pienāca klausītājam gluži tuvu un raudzījās viņā savām lēnajām acīm. Pret mums, bērniem, tēvs ar māti vienmēr izturējās

ar laipnību. Bērnībā es, kā jau zēns, biju liels blēņdaris. Tēvs mani par palaidnībām netika pēris, bet bieži lika kaktā. Pēc tam atkal mīļi un maigi pamācīja.

Kā tēvs strādāja? Viņš nerakstīja sistemātiski katru dienu, bet tikai tad, kad viss bija sevī iznēsāts un izdomāts. Kad viņš strādāja, tad istabā nevarēja tverties no dūmiem. Viņš pīpēja daudz, sākumā cigārus, vēlāk dažādus papirosus. Visbeidzot, kad tēvs bija «Jaunāko Ziņu» literārās nodaļas vadītājs, viņš pārgāja uz papirosiem «Sports» — simt un vairāk dienā. Reizēm domājot un strādājot pīpēšana notika tīri automātiski, sevišķi pa ielu ejot, tad aizpīpēja vienu no otra. Tāpat arī mājās — rakstot. Kādu dienu saindējās ar nikotīnu. Mēs sēdējām mājās pie galda, kad tēvs pēkšņi saļima. Steidzīgi tika izsaukts ārsts, kas viņu pastāvīgi ārstēja. Ārsts viņam pilnīgi aizliedza pīpēt. Bet atrast no pīpēšanas bija grūti. Tagad viņš pīpēja trīs papirosus dienā, tad ilgāku laiku tikai vienu, līdz beidzot pārgāja uz mentola konfektēm, ko meta mutē veselām saujām.

Tēvs bija liels lasītājs. Labprāt viņš lasīja krievu klasiskus oriģinālā, arī franču, vācu autorus. Vairākkārt tika pārlasījis Puškinu, Ļevu Tolstoju, Turgeņevu, Dostojevski, Tjutčevu, no ziemeļniekiem sevišķi mīlēja Knutu Hamsunu, Selmu Lāgerlēvu, Andersenu, tāpat lasīja arī citus norvēģu, dāņu un zviedru autorus. Grāmatu Rīgas dzīvoklī mums bija daudz — gar divām sienām lieli plaukti līdz griestiem.

Ģērbās tēvs eleganti. Viņam vienmēr bija trīs četri uzvalki. Bieži mainīja kaklasaites. Tās kaklasaites, kas viņam vairs nederēja, atdeva man. Vēl tagad man dažas ir saglabājušās. Viņš staigāja getrās, valkāja hūti, vasarā žokeni vai salmu cepuri. Gāja, spieķi vicinādams, reižiem diezgan ātrā gaitā, dažreiz lēni, domādams. Ne velti viņu sauca par skaisto Skalbi. Bet mājās, kad viņš atpūtās, lasīja vai rakstīja, tad valkāja diezgan noplīsušus svār-

kus, pat cauriem elkoņiem, jo tajos jutās brīvi un ērti. No ēdieniem tēvam patika putni, žāvēts šķiņķis, franču sardīnes, augļi. Bieži pats gāja uz Daugavmalas tirgu. Nereti viņš arī pats šo to pagatavoja un tīri labi.

Kad tēvs rakstīja, mēs viņu centāmies netraucēt. Kad gadījās kādreiz ieiet darbistabā, viņš bija iegrimis it kā sevī, it kā transā. Rakstīdams bieži kustināja lūpas. Uzrakstīto daudz strīpoja. Dažreiz viņam arī strīpotais nepatika, tad sašvikāto lapiņu nolika pie malas turpat uz galda. Šādu sašvikātu lapiņu radās daudz, kamēr uzrakstīja tā, kā pašam patik. Šīs sastrīpotās lapiņas mēs, jaunie, pievācām, lai otrā — baltajā lapiņas pusē varētu kaut ko uzrakstīt.

Māju ikdienas ritums mijās ar svētku reizēm. Parasti tēva dzimšanas dienā, 7. novembrī, mājā pulcējās daudz draugu. Mūsu mājās ciemojās Antons Austriņš, Kārlis Krūza, Kārlis Štrāls, dažreiz arī Jānis Akuraters, jaunie literāti. Tie visi bija lieli dziedātāji, it sevišķi Austriņš un mans tēvs. Viens no viņiem uzņēma dziesmu, un tad skanēja tā, ka varēja vai griestus nocelt.

Tēva vismīļāko dziesmu «Rīgas torņa gala zīle» viņi abi ar Andžu dziedāja ar lielu patosu un sajūsmu. Tad vēl «Div' pļaviņas es nopļāvu» un «Aiz ezera balti bērzi», kas nereti tika dziedāta latgaliešu izloksnē. Skanēja arī sērīgās, veclaicīgās dziesmas — «Viens dārznieks vienreiz bija», «Pie Šipkas vārtiem». Bieži arī «Rīga dimd», «Seši mazi bundzinieki» un «Stāv liepa vārtu priekšā». Dziedāja viņi skaņi, vareni un plaši. Nereti tika izdziedātas visas zināmās tautas dziesmas. Kad Andžonkulis ieradās mūsu mājās, tēvs vienmēr jautāja: «Draugs, ko tu esi pārdomājis?» Tādu jautājumu viņš uzdeva arī citiem labiem draugiem.

Tēvs bija labs runātājs un, kad runāja, tad parasti no galvas, ļoti dzejiski, ar patosu, maigā balsī, nostājies īpatnējā pozā. Ļoti iespaidīga bija viņa runa, atklājot Rūdolfu Blaumaņa pieminekli Rīgā. Tāpat arī viņa runa,

Krišjāni Baronu izvadot, kuru es arī dzirdēju. Viņš daudz tika runājis, pavadot draugus pēdējā gaitā. Vēlāk viņam šis pienākums tika uzticēts kā Latvju rakstnieku un žurnālistu arodbiedrības priekšsēdētājam.

Agrāk rakstnieku vakarus rīkoja atsevišķas organizācijas un skolas. Dažreiz uz šādiem vakariem tēvs brauca kopā ar māti, citreiz ņēma līdzī mani. Atceros — Jelgavas klasiskajā ģimnāzijā (*Academia Petrina* telpās) no ieejas līdz pašai zālei viņu sagaidīja skolēnu goda sardze. Pēc tam runāja direktors vai kāds skolotājs. Viņa darbus runāja skolēni, beigās pats dzejnieks nolasīja jaunākos dzejoļus un pasakas. Svinīgi šādus vakarus rīkoja arī Rīgas pilsētas 3. ģimnāzija. Arī šeit tēvs mani ņēma līdzī. Dažreiz es sēdēju publikā, bet reizēm kopā ar tēvu.

«Jaunāko Ziņu» redakcija tajā laikā atradās Lielajā Kalēju ielā 29, nama augšējos stāvos (apakšējā stāvā drukātava un ekspedīcija). Šeit tēvs sēdēja vienā lielākā telpā kopā ar vietējo ziņu, mākslas un sporta nodaļas vadītājiem. Viņu tad bieži vien apmeklēja jaunie dzejnieki. Tuvs viņam bija Jānis Ziemeļnieks. Ar Ziemeļnieku tēvs bieži pastaigājās pa Rīgas ielām, dažreiz abi atnāca arī mājās, un tā es viņu iepazīnu tuvāk.

No «Jaunāko Ziņu» redakcijas iedams mājās tā ap divpadsmitiem dienā, tēvs gandrīz katru dienu iegriezās Švarca kafejnīcā. Šeit viņš uzturējās stundu vai vairāk, sēdēja tikai pie kafijas tases, reizēm paņemdams kādu maizīti vai kūku.

Kafejnīcā tēvam raisījās domas. Tādos gadījumos, kad bija pienācis kāds, kas viņam nepatika un runāja bez vajadzības, tēvs tikai atbildēja — jā, jā un jā. Ar draugiem un sev patīkamiem cilvēkiem raisījās omulīgas un patīkamas runas.

Vestes kabatā tēvs allaž nēsāja apmēram trīs centimetrus garu zīmuļa galu un, kad, kafejnīcā sēdot, bija kaut ko izdomājis, uz salvetes atzīmēja dažus vārdus vai veselu rindiņu, tad šo salveti iebāza vestes kabatā. Kaut

gan viņa rokraksts bija skaidrs, uz salvetēm viņš rakstīja ātri un nesalasāmi. Tā uz viņa rakstāmgalda šad tad parādījās šādas aprakstītas salvetes.

Tēva grāmatu iznākšanu mēs, mājinieki, uzņēmām ar lepnumu un prieku. Daudziem cienītājiem tās bija jādāvina ar ierakstiem, tā ka ar autora eksemplāriem vien nepietika.

Kad tēvs aizbrauca no Piebalgas 1944. gada 16. augustā, tad atvadījās asarām acis. Mani vecāki nokļuva Zviedrijā, kur tēvs Stokholmā mira 1945. gada 14. aprīlī. 1972. gada septembrī viņam blakus novietoja urnu ar manas mātes pelniem.

KĀRLIS KRAUJIŅŠ

Valdemārs Ancītis

BĒRNU RAKSTNIEKS

Rūdolfam Blaumanim bija četri «audzudēli» Kārļi — Būmanis, Skalbe, Štrāls un Kraujiņš. Kraujiņš no viņiem visiem bija vecākais, bet viņš visus arī pārdzīvoja. Un ne tikai Blaumaņa Kārļus. Neviens no mūsu rakstniekiem nav varējis paiet garām 95. verstes stabiņam, bet Kārlis Kraujiņš pagāja: nodzīvoja pilnus deviņdesmit piecus un vēl pusi gada. Dzīvā saite, kas mūs ar Blaumani vēl nesen vienoja, Kraujiņam nomirstot, pārtrūka uz visiem laikiem.

Kraujiņš bija Vidzemes zemnieka dēls. Ranka ir viņa dzimtā puse. Bet dzīvojis un strādājis viņš arī Dzērbenē, Valkā, Daugavpilī, visilgāk Rīgā. Septiņus gadus rakstnieks atdevis Pēterburgai, vienpadsmit nodzīvojis Rostovā pie Donas, pa gadam vai diviem — Novorosijskā, Tuapsē, Suhumi. Kraujiņa biogrāfijai visai svarīgi ir tieši Dienvidkrievijā un Aizkaukāzā pavadītie gadi, kad viņš — kā viens no pirmajiem latviešu rakstniekiem — kļūst par aktīvu jaunās padomju kultūras un literārās dzīves līdzveidotāju.

Kraujiņam ļoti vajadzēja mācīties — varbūt līdz universitātei, bet varbūt līdz konservatorijai, jo viņam bija arī mūziķa talants. Taču ģimenes un materiālo apstākļu dēļ skoloties nebija iespējams. Ko Kraujiņš zināja vai prata, tas gandrīz viss iegūts pašmācībā. Rakstnieks mēdza ar to pat mazliet palepoties, ka, lūk, viņš, auto-didakts, tomēr tik tālu ticis — drīkstot ir dažu profesoru uzrunāt ar «tu».

Mirdza Ķempe Lazdonā 1956. gadā.

Mirdza Ķempe 1969. gadā.

Otrs Kraujiņa lepošanās iemesls, protams, bija Blau-
manis, jo ne jau daudz mums tādu, kas lielo rakstnieku
iepazīnuši tik tuvu. Bet par lielām privilēģijām palai-
kam jāmaksā augsta cena. Arī Kraujiņš savas tiesības
saukties par Blaumaņa draugu pircis dārgi. Meistara
ēnā māceklis (tā vismaz viņam pašam šķita) palicis daž-
kārt nepamanīts, viņa devums mūsu literatūrai un kul-
tūras dzīvei — pietiekami neizvērtēts.

Tiesa gan, latviešu literatūrā ir daudz rakstnieku, kam
spilgtāki talanti nekā Kraujiņam. Bet sava vieta šai lite-
ratūrā viņam tomēr pieder. Kraujiņam bija pašam savs
rokraksts tiešā un pārnestā nozīmē, pašam sava valoda,
savs stils, savi uzskati. Arī aizspriedumi, cik nu viņam
to bija, nebija aizgūti no citiem. Izmantojot J. Jansona
(Brauna) salīdzinājumu, varētu sacīt, ka Kārlis Kraujiņš
dzēra kaut no maza trauciņa, varbūt tikai no niecīgas
krūzītes, taču no savas. Trauciņš nebija patapināts.

Kupls un daudzpusīgs ir Kraujiņa literārais darbs. Vi-
ņam nācies strādāt par avīžu redaktoru (viņš vadījis čet-
rus laikrakstus), vajadzējis sastādīt un daļēji pašam pie-
rakstīt vairākus kalendārus. Liels skaits dažādu rakstu
viņam iespīests laikrakstos un žurnālos. Esmu saskaitī-
jis trīsdesmit astoņas Kraujiņa sarakstītas, tulkotas vai
sastādītas grāmatas, kas visas kopā iznākušas apmēram
320 tūkstošos eksemplāru. Kraujiņš ir gan dzejnieks, gan
stāstnieks, gan dramaturgs, darbojies bezmaz visos lite-
ratūras žanros (izņemot traģēdiju un poēmu). Viņa spal-
vai pieder vairāki pētījumi par rakstniekiem, viņu dzīvi
un darbu, krietns skaits recenziju par teātra izrādēm,
koncertiem, grāmatām. Ja jānosauc latviešu populārākie
humoristi, starp viņiem katrā ziņā minams arī Rožmīlis
(Kraujiņa pseidonīms humoristiskajiem un satīriskajiem
darbiem). No Kraujiņa tulkojumiem pazīstamākie —
Dmitrija Furmanova «Čapajevs» un Fjodora Gladkova
«Cements». Tāpat vērā liekami Kraujiņa atmiņu tēlojumi,
sevišķi par Blaumani.

Taču gan kvantitatīvi, gan kvalitatīvi Kārļa Kraujiņa nozīmīgākais ieguldījums ir bērnu literatūrā.

Bērnu literatūrai Kraujiņš pievērsās, sākot ar 1925. gadu, kad Kārlis Egle uzaicina viņu līdzdarboties žurnālā «Latvijas Jaunatne». Žurnāla lasītāji ir skolas vecuma bērni un pusaudži, un drīz vien starp viņiem un rakstnieku nodibinās labs kontakts.

Rakstīt bērniem Kraujiņu skubina arī Ernests Birznieks-Upītis, un tā dzejoļiem seko stāstiņi, stāstiņiem ludziņas, kamēr, gadiem paejot, sakrājas visai bagātīgs jaunajam lasītājam adresētu literāru darbu klāsts visdažādākajos žanros. Apmēram puse no visām Kraujiņa grāmatām veltīta bērniem un jaunatnei.

Kārļa Kraujiņa bērnu skatuvei domātās ludziņas, par spīti dažai interesantai detaļai, kopumā tomēr jau pieder pagātnei. Citādi ir ar rakstnieka dzeju un prozu. Laba daļa no viņa bērnu dzejas, bet sevišķi no prozas mazos lasītājus var interesēt joprojām.

Kraujiņa bērnu dzeja kopā ar viņa satīriskajām fabulām 1926. gadā izdota krājumā «Zīļu josta». Pēc tam sekojušas tikai dzejas publikācijas periodikā. Pats autors sakārtojis jaunu «Zīļu jostu». Kraujiņam ir daudz poētisku un tēlainu bērnu dzejas rindu. Paraugam sniedzam vienu no viņa labākajiem bērnu dzejoļiem «Melnais vērsītis»:

Tumša, tumša melnnaksnīa
Atbrauc krēslas vāģiņiem,
Velk tos gaiša mēnestīna,
Spoži zvaigžņu rati tiem.
Circeņīts aiz siltā iera
Rūķišus sauc pātaros.
Bērniem jādodas pie miera —
Melnais vērsītis bada tos.
Neredzot(i), nedzirdot(i)
Mazbērniem viņš zogas klāt;
Kad tiem čūcēt gribas loti,
Steidz tos miegā ieaijāt.
Guļot nes tiem balvas skaistas,

Zelta sapņus pagalvī;
Ak, kā viss nu spīd un laistās
Sapņu mātes pagalmā!
Un, kad rīts ar gaismas loku
Tumšo nakti grauj un nīd, —
Melnais vērsītis pa logu
Nepamanīts projām slīd.

Protams, te tūdaļ autoru var apbērt ar jautājumiem: «Kas tas par melno vērsīti? Kāda tam nozīme?» — un tā joprojām. Un iespējams, ka cits tēls melnā vērsīša vietā iederētos labāk. Bet bērnu pasaules būtība uzminēta ļoti pareizi. Nakts, tumsa, nogurums, miegs gan ir pilnīgi reālas, bet nepietiekami konkrētas parādības. Bērna dvēselei, kuras galvenais elements ir iztēle, ar nakti, tumsu utt. vien nav gana. Bērns prasa ko vairāk. Ne bez iemesla tautas dziesmas stāsta par pelīti, kas bērnam atvelk miedziņu. Kraujiņa dzejā pelītes funkcijas uzticētas melnajam vērsītim.

Cits piemērs — dzejolis «Vecā pirtiņa». Personifikācija šeit tik pilnīga un izteiksmīga, ka autoram vēlāk radusies doma personifikāciju atdalīt no pašas personificējamās parādības. Ir kāds žanrs, kur šāds atdalījums jau realizēts. Tā ir mīkla. Par mīklu tāpēc Kraujiņš pārveidojis šo dzejoli («Mīklu pasaciņa»):

Salikusi,
Sakupusi
Vecmāmuļa viena sēd
Akmeņkrēslā,
Mīglas krēslā,
Visu mūžu tup un dēd.
Sestā dienā
Viņa cieņā:
Zilā dūmu lakatā
Jau no rīta
Viņa tīta.
Viesus gaida? Nu ka tā,
Melnos zobos
Robu robos
Augu dienu kalķīts kūp,

Zili dūmi
Pilda rūmī,
Riņķodami gaisos drūp.
Atnāk vakars,
Krēslas pakars
Ķiršos, liepās gulties sāk,
Tumsas burvis
Atver durvis:
Vecmāmuļai viesi nāk...

Kas šī tāda — večina?
Tā ir vecā pirtiņa.

Līdz ar to esam jau nonākuši pie Kārļa Kraujiņa bērnu prozas, jo arī tajā sastopamies ar radniecisku žanru. Tā ir mīklu pasaka — žanrs, ko latviešu bērnu literatūrā iedibinājis tieši Kraujiņš.

Viņa pirmā mīklu pasaka «Kas ir laime?» publicēta 1931. gadā un, šķiet, tāi pašā gadā arī uzrakstīta, tātad to varam uzlūkot it kā par žanra dzimšanas gadu. Pēc tam vairākas mīklu pasakas publicētas gan «Latvijas Jaunatnē», gan mazo grāmatīņu sērijā «Latvijas Jaunatnes bibliotēka», vēlāk rakstnieks sakārtojis un laidis klajā mīklu pasaku krājumu «Daugavas vārava». Pēckara gados izdota Kraujiņa šai žanrā uzrakstīto darbu izlase «Sauls bērns», pēc tam šāda veida pasakas uzņemtas viņa bērnu prozas izlasē «Kā Pārslīņa lidoja uz sauli». Šī žanra darbi tagad kļuvuši pazīstami arī citu padomju republiku bērniem, jo iznākuši Maskavā krievu valodā 100 000 eksemplāros.

Mīklu pasaka īstenībā ir paplašināta mīkla, mīkla ar sižetu. Žanra pamatpazīme ir tā, ka tas it kā ir vidū starp pasaku un mīklu, ir it kā abu šo tradicionālo žanru apvienojums. Šī tad arī ir obligāta pazīme, bet citādi nekādu standartprasību nav. Arī Kraujiņš pats nekādus standartus strikti neievēro, bet katru mīklu pasaku veido citādi.

Piemēram, «Pasaku karalis» mīklu pasakas vārdu galvenokārt pelna tāpēc, ka šai pasakā ietilpinātas daudzas

jo daudzas mīklas. Tāpat kā dažā tautas pasakā, arī šeit mīklas un mīklu minēšana ir sižeta elements. Tās virza pasakas darbību, tuvina pasakas notikumus atrisinājumam. Un tikai pašās beigās autors pavēstī par gaidāmo mīklu sacīksti, kurā būšot jāatmin divpadsmit mīklas. Tās tad nu domātas ne vairs kāda pasakas varoņa, bet gan lasītāja spēku pārbaudei.

Daudzās citās Kraujiņa mīklu pasakās atrisinājumi doti jau pasakas nobeigumā, bet ir arī tādas pasakas (piemēram, pasakas «Kas vainīgs?», «Pārslīņa» u. c.), kur atmiņjuma meklēšana atstāta pilnīgi lasītāja ziņā. Mīklas atrisinājums tād var atrasties kā pasakā, tā ārpus tās. Tas nozīmē, ka autors var savu pasaku gan pabeigt pats, gan arī aicināt par pasakas līdzradītājiem lasītājus. Bet tiklab vienā, kā otrā gadījumā Kārļa Kraujiņa iedibinātajam žanram raksturīgs racionālais moments. Šis ir pasakas, kurās kā fantāzijai līdzvērtīgs komponents piedalās abstraktā domāšana.

Par matemātiskām var saukt pasakas «Apķērīgais ceļotājs» un «Trādis, Rūdis un Rallis», daudzas citas pasakas māca bērnus pazīt dzīvo un nedzīvo dabu (zirneklī, bitī, maldugunis, ēnu, Veneru utt.). Bet netrūkst arī tādu mīklu pasaku, kurās risināta morāles problemātika. Tāda ir, piemēram, pasaka «Visskaistākā zeme». Šeit autors sižetā ietver tādas premisas, no kurām lasītājs var izsecināt tikai vienu — ka visskaistākā zeme pasaulē cilvēkam ir viņa dzimtene.

Jāpiezīmē, ka žanra iespējas nebūt nav vēl izsmeltas un ka mīklu pasakas forma savu reizi varētu noderēt arī dažam citam bērnu literatūras autoram. Šai formai ir kāda lieliska priekšrocība: tajā it kā summējas visi iespējamie dzīves un pasaules atskārtas veidi — iztēle, jūtas un abstraktā doma.

Kārļa Kraujiņa bērnu proza ir kvantitatīvi kupla un žanriski daudzveidīga. Krājumā «Lāča smēde» (1933) apvienoti rakstnieka tēlojumi par dzīvniekiem. Krājumā

«Spoku dzirnas» (1938) uzņemtajiem stāstiem viens mērķis — rādīt, ka parādībām, kuras mānīcīgi ļaudis uzskata par pārdabiskām, patiesībā allaž ir gluži reālistisks izskaidrojums. Savukārt grāmatā «Zaļais pagalms» ievietoti bērnu stāsti ar visai dažādu tematiku.

Kraujiņa bērnu prozai vielu pa lielai tiesai devis dzīves materiāls — paša redzētais, dzirdētais, piedzīvotais un pārdzīvotais. Ir viņam arī bērniības atmiņu tēlojumi, to vidū pieci, kurus jau pats autors apzīmē par autobiogrāfiskiem. Tie ir «Čūtka biktēt», «Mares tēvs», «Naudas dūrējs», «Vectēvs», «Daglais».

Vairākas viņa bērnu prozas grāmatas tagad izdotas («Sauls bērns» — 1960; «Kā Pārslīņa lidoja uz sauli» — 1967; «Spoku dzirnas» — 1969). Taču pilnībā Kārļa Kraujiņa bērnu prozu vēl neesam apguvuši.

MIRDZA ĶEMPE

Marta Balode

DZEJNIECES ARHĪVS

J. Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejā vēl M. Ķempes dzīves laikā bija iekārtots viņas fonds, kopskaitā 622 vienības, laba daļa no tām pašas M. Ķempes nodotas, kā, piemēram, cepure, kas piederējusi viņas brālim Emīlam, kurš trīsdesmitajos gados krita Spānijā cīņā pret Franko režīmu, M. Ķempes mātes šķēres, kas ierosinājušas dzejoli «Šķēres», zilonkaula rokassprādze — Indijas premjerministres Indiras Gandijas dāvana.

M. Ķempes pēdējā dzīvoklī Gorkija ielā, kur viņa dzīvoja kopš 1966. gada, ieradāties tad, kad pašas dzejnieces vairs nebija. Vēl 1974. gada 23. martā Bauskā bija izskanējusi viņas pēdējā publiskā uzstāšanās. Dzīvoklis vēl glabāja viņas elpu, vāzēs vēl bija viņas roku likti ziedi — dzejniecei patika ziediem ļaut ilgi palikt pie viņas, arī tad, kad tie jau sen novītuši.

Sākām darbu ar pāris tūkstošu lielās bibliotēkas aprakstīšanu. Nācās izšķirstīt katru grāmatu, jo M. Ķempei bija paradums vēstules un fotoattēlus bieži vien ielikt starp grāmatu lapām. Muzejā nonāca svarīgākā dzejnieces arhīva daļa — korespondence, dokumenti, fotoattēli, rokraksti, arī atsevišķas piemiņas lietas, kopskaitā 6321 vienība.

Muzejs ieguva K. Fridrihsona 1947. gadā gleznotu M. Ķempes portretu, 1930. gados gleznotu dzejnieka E. Adamsona portretu, angļu gleznotāja Džordža Dou (1781—1829) darba kopiju — 1812. gada varoņa ģenerāļa Jerموlova portretu (par šīs gleznas oriģinālu, kā

zināms, M. Ķempe savā laikā sajūsminājās Ermitāžā) u. c.

Pēdējos gados bez arhīva M. Ķempes fondā vēl ienākušas 289 vienības, un tā kopskaitā M. Ķempes fonds šodien ir 7232 vienību liels.

Galvenais izpētes objekts M. Ķempes pētniekiem ir viņas plašā korespondence latviešu, krievu, vācu, angļu, franču, zviedru valodās. Vispopulārākā ir viņas sarakste ar E. Adamsonu un J. Sudrabkalnu. Bez tam mūsu muzejā ir M. Ķempes sūtītās vēstules māsām Kudinovām (47 vienības), E. Jēkabsonei (45 vien.), A. Pormalei (38 vien.), kā arī sarakste ar A. Tvardovski, F. Rokpelni, E. Stērsti, G. Priedi, I. Vanagu u. c.; pagaidām kopā savāktas 510 M. Ķempes vēstules — no jaunības dienām līdz pat 1974. gadam. No šīm 510 vēstulēm 96 bija muzejā vēl pirms dzejnieces nāves, 184 ienāca ar viņas arhīvu un 227 — adresātu nodotas pēc M. Ķempes nāves. M. Ķempes korespondenci nodevuši E. Stērste, I. Meldere, J. Vanags, G. Priede, A. Kadiķis, E. Jēkabsons, A. Kalve, L. Lange, māsas Kudinovas no Maskavas, R. Dorošenko no Doņeckas, R. Spīrsa — mūsu dzejas atdzejojātāja angļu valodā, V. Toma no Toronto, kserokopiju vai norakstu veidā — P. Jurciņš, A. Pelēcis, H. Dorbe. No arhīviem ienākusi F. Rokpelnim un J. Sudrabkalnam adresētā korespondence.

Ieskatoties M. Ķempes fonda materiālos, varam izsekot visiem viņas mūža posmiem.

M. Ķempes ciņu par savas personības izveidi vērojam trīsdesmitajos gados rakstītās dienasgrāmatas rindās.

Muzejā ir arī dzejnieces piezīmju burtnīca, kur vērojam viņas literārās gaumes veidošanos, — tur ir izraksti no R. Rolāna, S. Cveiga, Ļ. Tolstoja darbiem, arī no J. Sudrabkalna krājuma «Spārnotā Armāda».

1962. gadā rakstītā vēstulē A. Kadiķim M. Ķempe atceras, ka jaunībā viņa kopā ar māti iesaistījusies MOPR darbā — ziedojusi līdzekļus, sarakstījusies ar politeslo-

dzītajiem, sūtījusi tiem grāmatas, atļāvusi savā dzīvoklī uzturēties partijas un komjaunatnes biedriem, atpūsties pie sevis slimajām biedrenēm, kas iznākušas no cietuma, kā, piemēram, M. Dukulei, A. Lārmanei. Dažreiz pie viņas hektografēti uzsaukumi un citi nelegāli izdevumi, kādu laiku dzīvojis nelegālists no Vācijas, M. Ķempe arī piedalījies «Brūnās grāmatas» tulkošanā.

Runājot par E. Ādamsona lomu M. Ķempes dzīvē, jāatceras, ar kādu rūpību visslepenākajās atvilktnītēs dzejniece ilgus gadus glabājusi saraksti ar viņu. E. Ādamsona vietu viņas dzīvē neviens nespēja aizvietot; dzejnieces V. Brutānes domu atkārtojot, M. Ķempe visu mūža daļu, kuru nācās vadīt pēc E. Ādamsona nāves, centās citos cilvēkos saskatīt kaut daļu no E. Ādamsona vaibstiem. Tieši E. Ādamsonam veltītas dzejnieces rindas:

Tev klusi un viegli soļi bija,
Tik nedzirdami vien gaismā iet,
Neko tu no citiem sev neprasīji,
Tu biji laimīgs, ka narcise zied.

Kad E. Ādamsons ienāk M. Ķempes dzīvē, viņa ir tikai iesācēja literāte, viņš — populārs dzejnieks. Šarakste ļauj izsekot abu pasaulei no trīsdesmitajiem gadiem līdz pat E. Ādamsona nāvei. Šī sarakste ir ļoti intīma, taču tā arī liecina, ka E. Ādamsons M. Ķempei daudz devis kā dzejnieks un novelists, kā Dž. Bairaona, P. Šellija un R. Bernsa tulkotājs, kā aicinātājs tiekties pēc arvien jaunām zināšanām, bet M. Ķempe savukārt cenšas iespaidot E. Ādamsona pasaules uztveri. Tā, piemēram, 1930. gada 18. decembrī viņa raksta:

«Spreidīkot Tev par kādu jaunu pasauli negribu pārāk daudz. Ar to nebūs daudz līdzēts. Kam skaidra galva un silta sirds, tas pats palēnām saskatīs nepieciešamo un nenovēršamo.

Vajag uzmanīgi noraudzīties šī laika sejā, kuru rausta briesmīgas konvulsijas, lai teiktu:

«Tāds laikmets vēl nav bijis!» Tad gribēsies tāpat kā man dzīvot vairākus gadsimteņus, redzēt to, kas ir un top. Bez bērnišķīgas idealizācijas, ar sāpīgāku sajūsmu.»

M. Ķempe nevirās vēstulēs arī uzmundrināt E. Adamsonu, dot viņa darba vērtējumu; 1931. gada 7. februāra vēstulē ir rindas: «Tikai to Tu gan vari ticēt, ka Tu esi rakstnieks vairāk kā jebkurš cits. Tev vajag publicēt arī «*Glossinu palpalis*», «*Sviedrus*», «*Zelta lapseni*» — visu, ko Tu nopietni esi rakstījis, lai parādītu muļķiem, kā var dzejot par mīlestību.»

Kad kara gadi izšķir M. Ķempi un E. Adamsonu, viņa tomēr kādā nenosūtītā vēstulē 1942. gada 24. februārī raksta:

«Tu esi kā puķes elpa, kā dārgs audums un smalks kalums un atkal kā uguns mēle. Vairākus mēnešus nedrīkstēju ņemt Tavas dzejas rokā. Kāda būs mana dzīve, ja Tevis vairs pasaulē nav? Kā lai izlidzinu pārestību, ko Tev nodarījusi pasaule un es? Bet Tavi skaistie darbi ir jau atlīdzinājums.»

Pēckara gados M. Ķempe, kā zināms, rūpējas par E. Adamsona piemiņas saglabāšanu, jau tad izsaka vēlēšanos kādreiz atdusēties kapos viņam blakus. Vēl 1971. gada 7. novembrī rakstītā vēstulē V. Tomai skaudri izskan E. Adamsona pēdējo dzīves mirkļu atstāsts:

«Jūs varat saprast, cik smaga bija mana atgriešanās: māte pirms trim mēnešiem, gestapo apstrādāta, beigusi dzīvi pašnāvībā, Eriks ar nāves zīmogu sejā — dariju visu, lai viņu glābtu, kādu pusotru gadu cīnījos, viņam bija atsevišķa istaba slimnīcā, labākās zāles, bet nekas nelīdzēja.»

Bez pazīstamajām M. Ķempes kara laika vēstulēm J. Sudrabkalnam gribas pieminēt viņas kara dienu pārdzīvojumu atspulgu arī sarakstē ar F. Rokpelni, J. Grantu, J. Niedri, kā arī dienasgrāmatas piezīmēs.

Vēstulē F. Rokpelnim ap 1943. un 1944. gadu miju M. Ķempe raksta: «Tik slikti, ka nav māju, mājas gara.

Visur esi kā tāds blandonis. To nesaku tikai par sevi. Jo tagad pat vēlos, lai man būtu tikai saliekamā gulta, jo ienīstu mēbelēto istabu svešo mietpilsonību, saimnieces un mēbeļu tirāniju. Šīs ciešanas, kas kā smags svars man mūžam sēd sirdī, kaut cik līdzsvaro manu parādu pret tiem, kas mirst un asiņo.»

Vēstulē J. Grantam 1943. gada 3. martā M. Ķempe atzīstas: «Baidos, ka man (...) uznāks vēlēšanās dzejojot par četriem elementiem: gaisu, ūdeni, zemi, uguni — kosmiskā izjūtā. Un tas jau tagad neder.»

Līdzīga rakstura atzīšanās ir izskanējusi jau 1942. gada 4. jūnijā vēstulē J. Niedrem:

«Man ir daudz tādu dzejoļu, kas gan nākuši no sirds, bet pašlaik nav cilājami, jo tagad jau visi spēki jākopo vienai lietai. Pēc tam varēs būt visādas skaņas. To saprotu. Nezinu, cik daudz es varēšu rakstīt, jo man nekatreiz iznāk un tukšus vārdus dot nav nozīmes. Tomēr pūlēšos.»

Dienasgrāmatas rindās iejūtoties, redzam M. Ķempi spēku gūstam mežā, izjūtot, ka citāda dvēsele ēglei, citāda bērnam. M. Ķempe dažreiz noskūpst viņu cēlos, nevainīgos un klusos zarus, saprazdama, ka pasaule nebūtu iedomājama bez šīs šalkšanas.

Par spēka avotu kara gados viņai kalpo arī Rainis. Piezīmēs lasām: «Smagi milu nest, daudz vieglāk naidu»; «Kas spēj tūkstošiem palīdzēt, nespēj sev»; «Cilvēks nevar būt liels, ja viņš nav radošs».

Runājot par materiāliem, kas stāsta par M. Ķempes literārās konsultantes darbu, gribas pakavēties pie atsevišķiem viņas izteicieniem, kas norāda uz viņas literāro gaumi un kaut daļēji iezīmē viņas uzskatus par dzejošanas likumībām. Vēstulē P. Jurciņam 1971. gada 7. jūnijā M. Ķempe iesaka lasīt Ļ. Tolstoju, A. Čehovu, G. Mopasānu, Dž. Londonu, O'Henri, A. Moraviu un citus prozas meistarus. Kādā citā vietā tai pašā vēstulē M. Ķempe iedala dzeju divās līnijās: Raiņa—Sudrab-

kalna, pie kuras pieskaita arī sevi, un Čaka—Maĵakovska, Jeseņina—Vācieša, kas bieži viena otru nesaprotot. Pēc M. Ķempes domām, abas ir labas — pirmā vienkāršāka, otrā ārējā izteiksmē svaigāka (dažreiz raķetiska), bet, kā M. Ķempe uzsver, vajadzīgi dažādi dzejnieki. Zīmīgas ir M. Ķempes rindas par dzejnieka darbu kādā vēstulē jaunam autoram:

«Arī dzejnieka darbā ir daudz nepatīkamu piejaukumu. Vispirms — Jūs redzēsiet, ka atsauksmes par vienu un to pašu dzejoli būs dažādas un pat pretrunīgas. (...)

Tāpēc es Jūs jau pašā sākumā gribu brīdināt, ka dzejoli jāraksta ne vien iespēšanai, bet arī sev. Bija laiks, kad pēla un kritizēja intīmo liriku. Bet es rakstīju to sev, pat sapnī neiedomādamās, ka reiz man par «Mīlestību» piešķirs republikas prēmiju. Gluži otrādi, es gaidīju paļas un zaimas, bet rakstīt vajadzēja. Jo dzejnieka īstā laime nav tas brīdis, kad viņu publicē un slavē, bet tas, kad rodas dzejolis. Tā savādā pacilātība, kas ir reizē pašā un it kā tomēr dāvāta no citurienes, — tā ir dzīves virsotne.»

Vēstulē Rūtai Spīrsai 1971. gada 18. jūlijā M. Ķempe noformulē arī savu viedokli atdzejošanas pamatprincipos: «(...) nepietiek ar dzejnieka domas emociju atstāstījumu, nepietiek ar tēliem — labāki ir tie atdzejojumi, kuros saglabāts ritms un atskaņas, centrālie dzejas tēli, galvenās emocijas vai domas (...) dod dzīvo dzeju. Tā es atdzejoju Puškinu, Polu Valerī, B. Brehtu u. c. dzejoļus.»

Runājot par M. Ķempes literārajiem sakariem, jāmin ievērojamā valodnieka, slāvu filoloģijas speciālista, poliglota, arī literāta un dzejnieka profesora Viljama Metjūsa (1901—1958) sarakste ar M. Ķempi. Metjūss atdzejojis arī latviešu dzeju, 1936. gadā izveidojis latviešu dzejas antoloģiju angļu valodā «Trīskrāsaina saule», kas 1958. gadā iznāca papildinātā veidā ar citu nosaukumu. 1937. gadā, strādājot Radiofonā par tulkotāju, M. Ķempe

līdz Metjūsam kā angļu literatūras speciālistam padomu, kādus stāstus tulkot latviski. Metjūss uz to atbild vēstulē. Tā iesākas viņu sarakste, kas tiek pārtraukta 1940. gadā un atkal atsākas 1958. gadā. Metjūss iesaka tulkošanai angļu autoru stāstus, īsi raksturo to sacerētāju tēlošanas manieri (minēts T. Hārdijs, Dž. Golsvertijs, H. Hudsons u. c.), sniedz ziņas par savu dzīvi 1940.—1958. gadā, stāsta par valodniecības jautājumiem, ceļojumiem. Pēc V. Metjūsa nāves M. Ķempe turpina saraksti ar viņa atraitni Naomiju Metjūsu.

Muzejā ir arī Tūra Ēriksona vēstules zviedru valodā, kas liecina, ka M. Ķempe bija aizsākusi priekšdarbus «Zviedru jaunākās dzejas antoloģijas» sastādīšanai. Sakarā ar T. Ēriksona nāvi šī sarakste pārtrūkst. Zviedru valodu dzejniece iemācās vēl sešdesmit divu gadu vecumā. Sākumā mācījusies Radiokomitejas organizētajosursos, bet drīz atzinusi, ka tāds temps kā citiem viņai par lēnu.

Muzejā ir daudz materiālu par M. Ķempes sakariem ar Indiju, 21 Indijas premjerministres Indiras Gandijas vēstule, 60 vēstules no 10 Indijas sūtniecības darbiniekiem, 62 vēstules no 23 citām personām Indijā.

Ļoti nozīmīga ir M. Ķempes sarakste ar Indijas valodnieku, sanskrita, bengāļu, hindu valodas speciālistu, ievērojamu salīdzināmās valodniecības pārstāvi, rakstnieku un sabiedrisko darbinieku Čaterdži. Muzejā ir 67 Čaterdži vēstules Ķempei.

Kā zināms, 1964. gadā, apmeklējot PSRS, Čaterdži ierodas arī Rīgā. Vēlāk Kalkutā Čaterdži uzraksta apcerējumu «Rainis. Saules un brīvības dziesminieks» un vienu eksemplāru nosūta M. Ķempei labošanai un papildināšanai. M. Ķempe savus labojumus un papildinājumus pēc tam pārrakstījusi uz atsevišķām lapām un nosūtījusi Čaterdži. Tā šī apcerējuma kopija ar dzejnieces piezīmēm nonākusi mūsu muzejā. Apcerējumā autors sniedz ziņas par Raiņa biogrāfiju, uzskaita un analizē viņa

darbus, īpaši izceļot lugu «Uguns un nakts», sniedz ziņas par latviešu literatūras sākumiem, atzīmē latviešu tautas dziesmas, viņu apkopotāju K. Baronu, latviešu eposa autoru Pumpuru. Analizē Raiņa filozofiskos uzskatus, salīdzina tos ar Indijas filozofijas sistēmām. Novērtē Raini kā pasaules klases rakstnieku. Šo materiālu Čaterdzi izmantojis, lasot referātu par Raini bengāļu valodā Raiņa simtgades svinībās Kalkutā 1965. gada 26. septembrī, kā arī rakstot grāmatu «Balti un ārieši», kas iznāk 1968. gadā.

Izsmelošas ziņas par M. Ķempes sakariem ar Indiju atrodamas viņas sarakstē ar Klaudiju Kudinovu.

Muzejā glabājas arī diploms, kas liecina, ka M. Ķempe ir Višvabharati universitātes literatūras goda doktore, vienīgā visā Padomju Savienībā, īpašs plecu lakats — apliecinājums par doktora nosaukuma piešķiršanu. Šis universitātes dibinātājs — R. Tagore, ar kura studijām aizsākās M. Ķempes aizraušanās ar Indijas kultūru.

Savu dzīves ritmu viņa pati raksturo korespondencē R. Spīrsai 1971. gada 18. jūlijā: «Jācinās ar hipertensīvo slimību, jāveic darbs Rakstnieku savienībā, Indijas draugu biedrībā, valdē, dzejas sekcijā, jātulko indieša Memerdža stāsti, Maksa Friša luga «Santa Cruz» un vēl «jādzejo». Man šķiet neiespējami, ka mana pārslogotā dvēsele vēl kaut ko spēs izjust, — taču šajās dienās sev par pārsteigumu atdzīvojos kā apdzisis vulkāns un uzrakstīju nelielu ciklu mīlestības dzejoļu — visai bēdīgu, bet arī ar savādu laimi pārpilnu.»

M. Ķempes dzīves ritmu reizēm pārtrauc smagi pārdzīvotas paziņu un tuvinieku nāves, ņomāktības periodi, kad, kā viņa izsakās, nākas uz darbu vilkties kā vecam zirgam un pie bungu skaņām un kara mūzikas sākt savu galopu.

M. Ķempe vēstulēs atklājas kā cilvēks, kuram visgrūtākajos brīžos palīdz darbs, cilvēks, kurš vienmēr atrod mierinošu vārdu citiem, kurš tik tālu spēj iejusties cil-

vēku sarežģītajās attieksmēs, ka reizēm viņa teiktais izskan kā aforismi, piemēram: «Nenometiet nekādas jūtas pūļa priekšā. Lielas jūtas var paciesties un gaidīt, mazu jūtu dēļ nav vērts postīt sevi un citus.»

Vai arī: «Kamēr pastāvēs tauta, viss vērtīgais nevar zust — agri vai vēlū tas atkal iemirdzas un atgūst savu dzīvību.»

«Kas gan ir saimnieks par savu dzīvi — ārējo? Paliek vienīgi iekšējā, kas jāaizstāv sīvā cīņā pret citiem un pret sevi pašu, jo paši sev esam vislielākie ienaidnieki.»

«Laime ir darbs — tas vienīgais nepievil. Viss cits ir pretrunīgs un sarežģīts.»

Tā ir spēja pasmieties pašai par sevi, humora izjūta: «3500 gadus vecai dāmai taču kaut kā jāpušķojas, lai noslēptu savu milzīgo vecumu. Bet ir arī pilsdrupām un senām piramīdām savs jaukums.»

Ne velti P. Kapļinskis, orlietis, kurš palīdzēja M. Ķempei panākt, ka Orlā tiek atklāta piemiņas plāksne 1812. gada varonim ģenerālim Jermolovam, vēstulē M. Ķempei raksta: «Jūs protat kaut kā pa savam, brīnišķīgi, ar Jums piemītošu vienkāršību uztvert notikumus. Jums ir karsta sirds, reizēm tā asiņo, reizēm pukst priecīgi satraukti, taču nekad vienaldzīgi.»

Vēl pētāma M. Ķempes bibliotēka, kurā ir pāri par tūkstoti grāmatu. Bibliotēka liecina par dziļu erudīciju, plašu interešu loku, kaut grūtā brīdī neaizstājams bijis arī labs detektīvs. Jau bērnībā apgūta krievu, vācu, angļu un franču valoda. Bez tam bibliotēkā ir arī grāmatas spāņu, zviedru, itāļu valodā, kurās runāt M. Ķempei bija grūti, bet lasīt varēja. No klasiķiem dzejniece visvairāk cienīja J. V. Gēti, F. Šilleru. Bibliotēkā atrodam tādas vārdus kā Horācijs, Cicerons, J. G. Herders, A. Kronins, V. Šekspīrs, O'Henri, R. Kiplings, M. Servantess, F. Dirrenmats, T. Dreizers, O. Balzaks, Monteskjē, M. Meterlinks, Š. Bodlērs, F. Moriaks, G. de Mopasāns, H. Ibsens,

A. Strindbergs, I. Buņins, N. Garins, D. Mamins-Sibirjaks — galvenokārt oriģinālā.

Atsevišķās grāmatās ir dzejnieces piezīmes, piemēram, F. Šillera «*Gedichte der ersten Periode*», R. Krodera «Teātra mākslā», T. Gotjē apcerējumā par Šarlu Bodlēru. Š. Bodlēra «*Ļaunuma ziedi*» — viena no pašām mīļākajām M. Ķempes grāmatām. Atrodamas arī atsevišķas dzejnieces saglabātas grāmatas no E. Ādamsona bibliotēkas, E. Ādamsona tēva īpašums — «*Die Gartenlaube*», izdots 1877. gadā Leipcigā, konversācijas vārdnīcas burtnīcas, kā arī M. Ķempes tēva franču valodas pašmācības grāmata. Liela daļa grāmatu ir ar veltījumiem. Ļoti daudzi latviešu padomju rakstnieki uzskatījuši par godu savu jauniznākušo grāmatu dāvēt M. Ķempei ar pateicības vārdiem. Bibliotēka glabā arī dažādus veltījumus M. Ķempei.

M. Ķempes mūža pēdējās vēstules glabā aktieris Ē. Valters. Ogres sanatorija «Saulstari» glabā viņas pēdējo ierakstu — veltījumu, pēdējās dāvētās grāmatas palikušas Liepājas rajona Kalētu skolā.

SAPŅU GRĀMATAS

(Imanta Pijola ievads un materiālu atlase)

Kārtojot atmiņu grāmatu par Latvijas PSR Tautas dzejnieci Mirdzu Ķempi un taujājot pēc viņas rokrakstiem topošajam Kopotu rakstu izdevumam, nākas uzklaust daudzus un dažādus, reizumis arī pretrunīgus spriedumus par dzejnieces rīcību un personību. Tas arī saprotams, jo apzināto M. Ķempes paziņu loks aizsniedz gandrīz tūkstoš personas.

Līdzās šo cilvēku izteikumiem īpaša nozīme viņas personības skaidrojumos ir dzejnieces pašas autentiskajiem notikumu un sajūtu fiksējumiem. Tie atrodami Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzeja materiālos (četras vienības), kas šeit nosaukti par «Sapņu grāmatām».

Dzejniece vairākos dzīves posmos gan izvērstāk, gan konspektīvi pierakstījusi dažādus notikumus, arī sapņus, pārdomas par izlasītajām grāmatām un citātus no tām. Kā atceras M. Ķempes draugi, dzejniecei patīcis sapņus stāstīt arī citiem: sapnī varot izjust to laimi, ko dzīvē sasniegt nereti liedzot dažādi šķēršļi. Turklāt precīzi norobežot dažādu notikumu izklāstus no sapņiem bez rakstītāja paša piepalīdzības nu vairs ne vienmēr ir iespējams un lasītājam reizumis jāpaļaujas uz savu intuīciju. Galvenais šajos pierakstos — spilgta emocionalitāte un maksimāla atklātība.

Pirmajā grāmatā (RLMVM — 340055) ietilpst deviņpadsmit atsevišķas lapas ar ierakstiem latviešu, krievu, angļu, vācu un franču valodā gan ar tinti, gan zīmuli. Atzīmēti šādi datumi: 16. un 31. marts, 5., 7. un 25. aprīlis, 2., 9., 11., 14. un 15. septembris, 23. un 25. novembris un

8., 22. un 30. decembris. Rodas jautājums — kuram gadam piederīgi šie ieraksti? Pati M. Ķempe nevienā vietā gadskaitlī nav uzrādījusi, bet datēšanai noderīgs ir 25. aprīļa ieraksts — pārdomas par Akseļa Muntē «Grāmatu par Sanmikelu». Grāmatas pirmie divi iespaidumi nāca klajā 1935. gadā. Piezīmju turpinājumā dzejniece runā par Eriku Ādamsonu: «Bet galvenais — Eriķelis sarakstījis spēcīgas kaislības apdvestu stāstu «Gājiens ar lopiem», pie kura strādāja 8 mēnešus.» Minētais stāsts publicēts mēnešraksta «Daugava» 1935. gada 6. numurā. Tātad ieraksti grupējami ap 1935. gadu.

Otrā grāmata (RLMVM — 340058) aptver divdesmit astoņas mazformāta, ar diegu sašūtas transporta pavadzīmju lapiņas, kas iespiestas Astrahaņas tipogrāfijā «Kommunist» un daļēji abpusēji aprakstītas latviešu, krievu, angļu un franču valodā. Tajās dzejniece runā par izlasītajām grāmatām un tuvajiem cilvēkiem. Datējumi šādi: 1942. gada 4., 5., 6., 7., 8., 14., 16., 18., 19., 24., 25., 27. un 30. marts. Fragmentus publikācijai no angļu un franču valodām šai gadagrāmatai tulkojusi T. Zālīte.

Trešā grāmata (RLMVM — 340059) ir standartveida klade ar bieziem vākiem, kur līdzās lekciju pierakstiem un valodnieciskām studijām lasām daudzu dzīves pieredzējumu un sapņu fiksējumus. Ieraksti ar zīmuli un tinti latviešu, krievu un angļu valodā datēti: 1950. gada 15. februāris un 15. un 17. oktobris; 1951. gada 1., 12., 14., 15., 23., 29. un 30. septembris, 27. oktobris; 1952. gada 1. un 3. janvāris, 19. februāris, 1. un 30. aprīlis, 7. novembris un 10. un 31. decembris; 1953. gada 5. un 20. janvāris un 17. septembris.

Ceturtajā grāmatā (RLMVM — 340068) starp M. Ķempe un citu autoru dzejoļiem un lietišķām piezīmēm atrodam dažādu notikumu fiksējumus, arī sapņu pierakstus šādos datumos: 1961. gada 20. jūlijā, 17., 22. un 30. augustā, 3. un 20. septembrī; 1962. gada 10. aprīlī, 17. septembrī un 7. decembrī.

Dzejnieces pieraksti, subjektīvi un palaikam grūti klasificējami būdami, atklāj ļoti interesantus aspektus viņas bagātajā un daudzpusīgajā personībā.

Laulība ir skaista un reizē briesmīga. Tā piesaista vienam cilvēkam, kuru sajūti gandrīz kā sevi, no kura negrib šķirties, par kuru baiļojies un kuram piekļaujies maigā draudzībā, bet reizē tā drausmīgi liek tiekties pēc brīvības un citiem cilvēkiem. Te visvairāk jūtamas cilvēka bipolarās tieksmes. Griba būt saistītam un brīvam. Visvairāk bailes no tā, kuru mīli, jo dvēsele instinktīvi baidās pati no savas verdzības.

31. III [1935]

Atkal biju ar Eriku¹ Liepājā. Domāju: šoreiz tas nav sapnis, jo skaidri redzēju tiltu, spīķerus, miglains ezeru. Gāju pa ielām un redzēju, ka aizved arestētus strādniekus zilās blūzēs, augšup paceltām rokām. Viņu sejas bija ļoti drūmas, vienam rokas melni apkvēpušas.

Tad nāca man rokās kāda Liepājā iznākoša avīze vācu valodā, pilna ilustrācijām. Tur redzēju 2 Tones gleznu reprodukcijas. Viena ļoti ekspresīvi tēloja skatu no kādas Eiripīda traģēdijas, baltas, ekspresionistiskas figūras. Tad pēkšņi atrodos šīs avīzes izdevēju greznā priekšistabā kopā ar Janci. Raudzījos caur logu: krēslainā ielā pēkšņi parādījās zilblūznieka stāvs un ieskrēja namā, kurā atrados. Drīz tas ienāca pie mums, mēs ar Janci to brālīgi apskāvām. Visi trīs devāmies otrā istabā. Tur pašreiz notika bankets. Viesi izbijušies uzlēca kājās, un mājasmāte uzkliedza, kā mums neesot kauns

¹ M. Ķempes dzīvesbiedrs rakstnieks Eriks Ādamsons (1907—1946).

ielauzties. Es uzsitu dūri uz galda un atkliezu:
«*Vous n'avez pas honte de manger sans avoir travaillé,
mais il travaille pour manger.*»¹

7. IV

Akselis Munte. «Grāmata par San-Mikelu». Viena no neparastākām grāmatām, kādu esmu lasījis. Dziļa mīlestība pret cilvēkiem un vēl dziļāka pret dzīvniekiem. Laba valoda, tikai vietām — sevišķi beigās — izplūdusi sentimentāla simbolika. Vislabākais — ārsta piedzīvojumi, tā gara meklēšana, kas jūtas viscauri. Marija L[eiko] tam asi pārmetusi pašcildināšanu.

25. IV

Marcinowski «*Gefühlszerrissenheit der neurotischen Psyche*»², «*Schuldgefühl*»³ un Hatingberga «*Der Seelische Hintergrund der Nervosität*»⁴.

Tātad mana nelaime cēlusies no cīņas starp manu *Schönheitsentfaltungsdrang*⁵ un *Liebesbedürfnis*⁶. Es esmu sevi apspiedusi, lai iegūtu citu mīlestību. Esmu vienmēr «iekārotāja», ne «devēja», ja arī ārēji tas pastiprināti šķiet otrādi! Bērnībā cīņa par mātes simpātijām un atziņību — ar labu mācīšanos, piemērošanos *etc.*, un tādēļ vēl tagad bailes un atkarība no viņas garastāvokļiem. Tāpat cīņa par skolotāju atziņību un simpātijām, bailes būt pārprastai, neatzītai un reizē nepatika par tādu vājību un atkarību. Neticība sev. Jo nav *Selbstwert*⁷, bet ir

¹ Jums nav kauna ēst nestrādājušiem, bet viņš strādā, lai paēstu (*iranču val.*).

² Neirotikas dvēseles jūtu sašķeltība (*vācu val.*).

³ Vainas izjūta (*vācu val.*).

⁴ Nervozitātes garīgie pamati (*vācu val.*).

⁵ Skaistuma attīstīšanas dzīņa (*vācu val.*).

⁶ Mīlas vajadzība (*vācu val.*).

⁷ Pašvērtības apziņa (*vācu val.*).

*Geltungswert*¹. Bēgšana tuberkulozē, tad neurozē. Tiek-
sme, lai žēlo. Doma, ka, ja mani mīlēs, nemiršu. Vienmēr,
vienmēr atkarība no citu domām. Kad radio runātāja
biju, kaut arī, objektīvi ņemot, laba, tomēr, ja būtu
vairāki apgalvojuši, ka runāju slikti, visa pašapziņa sa-
grūtu, bet, ja slavē, slimīga prieka un triumfa sajūta,
kas ātri sabrūk un dod vietu nedrošībai, jo pārāk liela
ir tieksme **patikt**. Tāpat attiecībā ar tiem, kurus mīlēju
un kuru mīlu gribēju iegūt. Griba, lai S. mani mīlētu,
ārkārtīgi ciestu, ka mani zaudējis.

Un, ja mīla nebija pret mani pietiekoši liela, tad ne-
vērtības sajūta, doma, ka mani nevar mīlēt. Tieksme pār-
liecināties par pretējo, iegūstot daudzu simpātijas.

Un tā — **bailes runāt pie mikroфона**. Pašai nepatīk šī
atkarība, tādēļ bēgšana slimībā un vientulībā.

Tādēļ arī nevaru publiski uzstāties, jo visu laiku do-
mātu par savu «es», krampjaini vēlētos, lai visiem patīk-
tas, ko saku, lai būtu labs iespaids. Jo pati vien nebūtu
pietiekoši pārliecināta, ka esmu runājusi **labi**, ja **citi** to
neapgalvotu.

Tātad *falsche Selbstliebe*², «apspiestas dziņas», «bailes
no vilšanās un no apspiestā pamošanās». Daudzi ir varbūt
lielāki egoisti un daudz muļķāki nekā es, bet, ja tiem ir
Selbstwert un ja tie tic sev, tad neuroze nerodas. Visi
spēki vai arī spēku vairums koncentrēti vienā virzienā,
*Hemmung*³ nav naidīga, drīzāk sekmējoša. Ir **viena**
mērķtiecība, nevis **cīņa** ar sevi un **naids** un **mīla** pret
savu «es».

Ja tāds cilvēkus izsvilpj vai kritizē, tie sajūt tikai
pārejošu nepatiku, bet par savu vērtību nešaubās. Tie
domā, kā Marcinovskis saka: «*Die können mir den Buc-
kel herunterrutschen*,»⁴ — un meklē sev piemērotākus

¹ Objektīvās vērtības apziņa (*vācu val.*).

² Aplama patmīlība (*vācu val.*).

³ Aizture (*vācu val.*).

⁴ Tie man ir gluži vienaldzīgi (*vācu val.*).

objektus, vienmēr ticēdami sev un tam, ka tie iegūs, ko grib. Tādēļ dziņas, pašmīla vien nerada neurozi, ja tās ir spēcīgas un neapspiestas, bet apspiestība, cīņa ar sevi, divu naidīgu spēku berzēšanās rada *Kurzschluss*¹ un dualismu. Bailes no nāves, asiņošanas, zobārsta *etc.*, **neticība** savai drosmei, kaut arī reāli tā izrādās lielāka, nekā domāts.

Tātad: glābiņš *innere Befreiung*², *Selbstwert* radišana, atsvabināšanās.

Visas lietas, kuras iekārojam, ir bezgalības un laimes apstarotas. Kad tās iegūstam, nodziest bezgalības spožums un iedegas atkal citās. Tādēļ visā neiegūtā mūžam mirdz bezgalības apsолоšais tālums.

Pat dabā tas ir tā: iztālēm mežs, kalns liekas skaistāki nekā, tuvu pieejot, kad tālumā atkal paceļas citi meži un kalni noslēpumainā aicinājumā.

2. IX

Sev arī par attaisnošanu varu teikt, ka vienmēr savā dzīvē esmu cilvēkus idealizējusi, gandrīz pārdabīgā gaismā skatījusi pavisam viduvējas būtnes. No katra man patīkama cilvēka esmu gaidījusi brīnumu, kaut ko labu, sevišķu un dzīvi pilnīgi pārveidojošu. Un, kad nav tā iznācis, esmu velti pūlējusies tos nicināt, jo nicināšanu jutu beigās tikai pati pret sevi.

9. IX

Pašnāvību cilvēki izdara tad, ja tie vēl par daudz pieķērušies savam relatīvajam «es», ja nav uzaususi vēl *Erkenntnis*³, kas māca nostāties viņpus savām ciešanām, iegūt to *sittliche Stufe*⁴, kuru daba grib cilvēkam dot.

¹ Issavienojums (*vācu val.*).

² Iekšēja atbrīvošanās (*vācu val.*).

³ Atziņa (*vācu val.*).

⁴ Morālo pakāpi (*vācu val.*).

Viņš kaisli mīl sevi un nevar panest savas vilšanās. Vai arī cilvēks padodas fiziskām sāpēm, kas vairāk attaisnojami (...).

Ja esmu piedzimumsi, tad man jādzīvo cīņā ar nāves domām, kas patiesībā nāk tikai no pārāk lielas mīlas pret dzīvi (relatīvo dzīvi, bet kas tomēr izplūst no viena dievišķīga avota). Ja es nemīlēšu relatīvo dzīvo, tad man nebūs bailes no nāves, bet es arī to nevēlēšos, jo «viss ir labi, kā tas ir», dzīvība ir mūžīga. Tiesām, šī iekšējā brīvība, par spīti ārējai saistībai, ir vislabākais, visneaižsniedzamākais mērķis.

Erkenntnis sākums man ir dots, tagad tā praktiski jāiespiež visā manā būtībā, fiziski vājā, nervozi sensiblā. Lai es uzvaru ne caur nāvi, bet caur dzīvību.

14. IX

Biju skolotāja Zaļenieku sanatorijā. Trokšņaini, mazi bērni, kuru vārdus es pierakstīju. Divi sarkanmataini, vasaras raibumiem apklāti divņubrāļi man teica savus priekšvārdus: «Mani sauc Sukuriņš.» — «Un mani — Benjamiņš.» Lilija¹ mani iepazīstināja ar skolotājiem: kaut kas puteklains, sarucis un vecs. Visi briesmīgi lādēja skolniekus, bet es teicu: «Kāds starp viņiem tomēr būs personība.»

Eriks dziedāja operu ārijas uz skatuves. Tad nosēdās man blakus zālē un es viņam sacīju: «Mans Fausts, mans Rūdolfis, mans Pērļu zvejnieks!» Viņš aizvērtām acīm atslēja galvu man uz pleca, un es viņu ļoti mīlēju.

23. XI

Ko saka izglītots indietis par Kiplingu (no «*Manchester Guardian*»).

¹ Lilija Vilka, dz. Ādamsons, Erika Ādamsona māsa.

Redz tikai virspusi, rupjo, anormālo, mistisko Indiju. Liels mākslinieks, bet «Vai viņš mūs pazīst? Vai mēs esam viņa brāļi?». Nē, tikai kalpotāji anglim Indijā. Tāpat mēs nepazītu angļus, ja pazītu tikai viņu sulaiņus un kalpones.

Vajadzētu sevi norūdīt. Es iztuos ļoti pašapzinīgi, bet patiesībā esmu bailīga un nedroša līdz smieklīgumam. Katrs skats, žests, vārds mani var satriekt un izsaukt mazvērtības sajūtu. Un kāds nieks atkal padarīt laimīgu. Pārkairināti reaģēju uz apkārtni. Laikam patmīlība liela. Bet es baidos apbēdināt un apvainot citus, kaut gan man grūti liekuļot. Ilgi atkārtoju sevī vārdus, kurus domāju teikt, ja man priekšā izskaidrošanās kādā nepatīkamā lietā. Vislabāk tomēr, ja nāk viss negaidīti.

Bailes ir mana slimība. Jau desmit gadu nav tādas dienas, kad es nedomātu par nāvi. Ne tikai par savu, bet par manu tuvo un pazīstamo cilvēku nāvi.

Es apskaužu dzīvniekus un mierīgos cilvēkus, kas par to nedomā. Un blakus tam manī mīt ārkārtīga dzīvotgriba, prieks, interese pret visu, kas notiek pasaulē. Var būt, ka vecumā būs vieglāki. Bet skrejošie gadi mani biedē. Bailes mūžam un no visa. Arī no savām jūtām, kuras es nesaprotu. Man tāda sajūta, it kā es kādreiz gribējusi dziļi noliekties, bet lepnībā atrāvusies, atliekusies atpakaļ tik spēji, ka man salūzis mugurkauls.

Bet vienu gan es savā glēvulībā tomēr varētu: nomirt Erika vietā, ja tam draudētu nāve. Mans puisītis ir vislabākais, ko es šai pasaulē esmu sastapusi. Es mīlu viņa acis, tievo augumiņu, skaistās kājas, visu viņa skaidro un smalko būtni. Man liekas, ka mēs esam viens. Un atkal nāvīgs žēlums. Jo grūtāki tāpēc man panest zemākas kvalitātes jūtas, kas mani nelaiž mierā. Man bail, ka es pat ar domām neizpostu to, kas man ir vienīgi patiesais.

Vienīgais — *combat!*¹ Un dažreiz atkal bailes, ka dzīvē man kaut kas neaiziet garām. Es nevaru būt akla, es redzu pārāk daudz. Bet par to labāk nerakstīt, jo šī ir sapņu grāmata. Labi ir tad, kad nepiegrīez savam «es» tādu vērību. Kad kosmiskā apziņa pārvar «sevis apziņu». Tomēr es varēšu sevi daudzās vietās uzvarēt.

25. XI

Vakar saņēmu Anrī Lavedara grāmatu «*Le bon temp*» [Labais laiks] franču valodā par franču bohēmas dzīvi. Milzīgas skumjas. (...) Redzēju sapni: es tīrīju un mazgāju mūsu māju Astrahaņā, uz grīdas bija bieza dubļu kārtā, uz rokas man bija zelta sprādze, ko māte bija man pirkusi. Piedalījos kādās bēres. (...) Vēroju J. ar lielām dusmām. Teicām viens otram asus vārdus. Nav ziepju. Visu dabūjam ar milzīgām grūtībām. (...)

Ierindā domāju par savu pagātni: atcerējos sudraba ķemmi un angļu dzeju grāmatu, ko Eriks man tika dāvinājis. (...) es biju viņa mīla, un viņš domāja, ka viņš visur ir neveiksminieks. Bet tā nav. Uzbangoja visas manas kaislības, tāpēc ka viņš neapmierināja manu kaislīgo «es», viņam pietrūka kādas vitalitātes, arī kādas klusas labestības. Bet viņā atradu atbalsi savas dvēseles dziļākajām, skumjākajām vajadzībām. Viņa trauslais skaistums viņa dievišķīgā iedvesme, viņa atturīgā daba, kas vienmēr slēpās, bija mana vienīgā mīlestība. Mans dārgais bērns, mans brāli, mans gudrais, mans smalkais! Brīnos, ka mums varēja būt tāds dzejnieks. Bet latviešu tautas dziesmas ir arī estētiska pilnība. Tātad viņš ir šī latviešu gara pilnveidotājs — gudrs, skaists. Nekad nedrīkstēju viņu pazaudēt. Nekad sev nepiedošu.

5. III 42. [angļu valodā]

¹ Kauja (franču val.).

(...) aizgāju pie Budes¹, runājām par politiku. Viņš ir optimistisks, tāpēc ka zvejniekiem (...) darījis daudz laba. Viņš man patīk, jo viņš ir dabiski gudrs, bez skolas, bezbailīgs un saprot citus. Viņš ir vienkāršs zvejnieks, bet ar gudrām rokām. (...) Uz mirkli iemīgu, redzēju mežu Baltezerā. Dzīve iet, mati sirmo. Būšu veca sieviete. Bet man vairs negribas ne mīlestības, ne apbrīnas. Nē, nav tiesa: es gribu mīlestību, bet ne kaislības. Mūsu dzīve tagad vienkārša, vienmēr tā pati doma: ko ēst? Bet es dzīvoju arī ar Tevi. (...)

No Tolstoja dienasgrāmatas («Akadēmijas» izdevums, 1935) [krievu valodā].

«Komēta aizķers Zemi un iznīcinās pasauli, iznīcinās visas manas un jebkuras darbības materiālās sekas. Lai. Tas pierāda tikai to, ka jebkura materiāla darbība, izrietot iespējamām materiālām sekām, ir bezjēdzīga. Jēgu iegūst vienīgi garīga darbība, piepildot tieksmi — likumu. Kādas būs šīs darbības sekas, nezinu un nevaru arī iedomāties, jo šīs sekas ir ietilpināmas laikā, bet garīgā darbība atrodas ārpus šī laika. Bet zinu, ka tikai šī darbība — izprasta (vēl jāpadomā) dzīve, t. i., mana piepūle vienīgi tagadnē. Bet tagadne garīgi arī ārpus laika.»

Viņš grib mīlēt, bet nevar. Tāpēc ka dieva mīlestība nav bālā kristīgā mīlestība. Nav iespējams mīlēt visus, iespējams tikai žēlot viņus kā biedrus ciešanās, nevēlēt viņiem neko ļaunu. Mīlestība ir apbrīna. Mēs dažreiz esam vairāk derīgi cilvēkiem, ja neapgrūtinām viņus ar mīlestību.

7. marts [angļu valodā]

Es negribu vienīgi «garīgo» dzīvi. Šajās kosmiskajās ciešanās dabas negausība, kad katrs tiecas aprīt citu, arī ir varens skats. Šausmīga un milzīga ir dzīve un ne tik

* ¹ Kārlis Bude (dz. 1904. g.), tolaik Vissavienības Zivrupniecības ministrijas sagādes daļas priekšnieka vietnieks.

bāla un ēteriska kā dažās reliģiskās grāmatās. Bet degošais ritenis griežas dzirkstošs un graužošs ap klusu, stipru un izturīgu centru. (...)

Atceros, Eriks teica, ka pat mirstot viņš skatīties uz vāzi un priecāsies par tās skaistumu. Manu zelta sirsnī, manu vāverīt. Mans klusākais zilacainais bērns. Vai vēl satiksīties šai pasaulē? Tu nepiederī viņiem. Stāvi atstatu no visiem, pat no manis.

14. III [angļu valodā]

Redzēju A. sapnī. Viņš atvēra man durvis, bija smai-došs, bezgala skaists. Kāds sekoja man; nosodāmas emo-cijas. A. ir vienīgā būtne, kas mīlējis mani vairāk par savu dzīvību, stiprāk nekā mana māte. Viņam arī labā-kais raksturs no visiem cilvēkiem, kurus esmu pazinusi. Labs, kluss, lepns, jūtīgs, gudrs, ar labu gaumi. Bet viņš mani mīlēja pārāk verdziski. Neesmu cīnījusies par viņu. Katra kaislība izgaist, bet viņš mūžīgi paliek mans la-bākais draugs, kas atdotu dzīvību par mani. Vai viņš vēl dzīvs? Un vēl — kaut viņam būtu lielāks augums — tas ir sākums, bet tomēr kaut kas tur ir. Es reti domāju par viņu. Bet vienmēr tad, kad esmu nelaimīga vai ap-draudēta, es jūtu, ka viņš bija vienīgais, kas mani aiz-stāvējis. (...) Kāds eņģelis tevi aplaimos, dārgo Arno, par tavu šķīsto dvēseli? Tu nevari būt pārāk nelaimīgs. Manis dēļ tu esi pietiekami daudz cietis.

16. III [franču valodā]

Vienmēr šaubos, vienmēr ticu. Sapnī biju kara ostā, kur pavadīju bērību. Uzkāpu pa tumšajām trepēm mūsu istabā un domāju: te staigāja mans brālis un es. Viņš tagad ir miris, un arī es esmu no citas pasaules. Te smagi strādājusi mana māte. Es redzēju arī viņu. Ar drebošu

roku viņa bija uzrakstījusi vārdu «Eriks». Šīs netīrās, nožēlojamās vietas, kur ziedējusi bērniņa, mums ir dārgas.

18. III [angļu valodā]

Tolstoja dienasgrāmata Titāna ciņā [krievu valodā].

«Strīdas, strīdas par podiem — neprāts! Strīdas, strīdas par slotām, lietām, mājām, zemi — nelaimīgie! Strīdas par valsti, par tituliem — nabagie! Ja jau nu par kaut ko strīdēties un plēsties, tad par to, ka man atņēma mīlu. Bet tieši to nedrīkst, un, ja arī būtu iespējams, tad es nevarētu strīdēties, jo atrastu to arī sev, tā ir man dārga. (...)

Jo ilgāk es dzīvoju, jo mazāk saprotu lietu pasauli un, otrādi, vairāk un vairāk apzinos to, ko nevar saprast, var tikai apzināties.

No mūsu dzīves nabadzīguma var glābt viens, tikai viens: atzīt mūsu dzīvi par pilnīgi bezjēdzīgu un pilnīgi atteikties no tās. Bet cilvēki? Nezinu. Zinu tikai to, ka cilvēkam nav obligāts dzīvnieciskais ciņas likums, bet gluži otrādi — ciņai pretstatītais mīlas ideāls, tāpat zinu, ka bara likums, kas raksturīgs dzīvniekam, nav obligāts cilvēkam, bet obligāts ir pretējais tiklības ideāls. Kas no tā iznāks? Nezinu. Bet droši vien zinu, ka, sekojot manas būtības augstākajām tieksmēm — mīlai un šķīstībai, nekas, izņemot labo, iznākt nevar (...).»

27. III

Cik žēl, ka cilvēkiem viss vienāds! Vienādi deguni, ausis, acis, zobi. Ar ko lai lepojas, ja miesa un gars tik standartizēti? Jāatrod prieks šai vienādībā. Mana nelaime, ka man tik maz nozīmē ārīgās materiālās lietas.

15. X [1950]

Fabrika «Parīzes Komūna». Mašīnu duna, vilnas smarža, glīti korpusi, puķes. Direktors vienkāršs, krievs no Uļjanovskas. Katru strādnieku raksturo, pazīst. (...) Visos vīrišķīga elegances. Dažas skaistas strādnieces (...). Laba atmosfēra fabrikā — draudzīga, vienkārša. Patīk, ūdens smaržo skalotavā, vilnas baķu mīkstā slīdēšana, diegi apbrīnojamās mašīnās. Strādnieki ir kaut kas tīrs un aizkustinošs. Vīrietim tomēr pietāv fizisks darbs. Riebjas grāmatveži.

Pēc tam aizgāju Pokrova rudenīgajos kapos. Mīlu rudenī, kad viss piepildīts, bez nemiera, krāšņa aiziešana, nav svelmes.

Domāju, ka viss mūžs maldi. Bet nolemšu vīrišķīgi darīt savu darbu, nedomāt un izturēt. Esmu ļoti vientuļa. Bez mīlas nav dzīves. Un tomēr jādzīvo. Bet visi izrādās zemiski un vāji. Ja esmu mierīga un bez savīļojuma — nevar dzejot. (...)

Jāraksta dzejas par stahanoviešiem, jūrniekiem, darba varoņiem — vairāk jāieskatās mūsu dzīvē. (...) Par mieru jāraksta. Raimonda Djena, Koreja — satīra par amerikāņiem. Pārāk maz mūsu dzejnieki par to dzejo. (...) Traucē slimība — pastāvīgi bailes, nervozums, sirds sit un vājums. Ja vēl varētu sarakstīt vienu grāmatu pirms nāves. Visu uzņemu pārāk ar jūtām.

Jāizkopj **prāts**: ņemt paraugu no partijas labākajiem cilvēkiem. Apbrīnoju Nikolaju Ostrovski — viņa tīrās, vīrišķīgās vēstules. Tāds ir īsts komunisti! Arī slimis, bet stiprs.

Esmu ciemos pie Arnīša¹. Ļoti nabadzīgas, skrandām piemētātas, nekārtīgas istabas. Emīlija man līdz — tā ieiet virtuvē pie A. mātes. Paliekam un runājamies. Viņš saka kaut ko par savu sievu un meitu — tai esot piecpadsmit gadu. Aicina mani kopā ar viņu laukā. Izejam.

¹ Aleksandrs Arnītis (1900—1973), vijolnieks.

Pēkšņi esmu viena, domāju — viņš aizsteidzies projām nevērīgi. Bet iztālēm zem kokiem redzu, ka viņš man māj. Ejam atkal kopā ziemas naktī. Pēkšņi stāvam uz ledus apklātas kraujas, īsts bezdibenis pie kājām. Nevaram vairs noturēties, noliekamies at muguriski un tā rāpojam pa slideno ledu atpakaļ. Tas kļūst slapjš, ap mums viņo sekls, auksts ūdens.

23. IX [1951]

Esmu kapsētā. Brīnišķīgi skati. Visi kapi apklāti augļiem, ap tiem sēd jauni cilvēki — jaunekļi, meitenes ziedošām sejām — un glezno. Šaura kapsēta! Domāju, cik labi, ka te aprakts mans tēvs. (...) Kapsētas ainavā bija milzīgs, rubensisks krāšņums, dzīves prieks.

30. IX [1951]

Daudz kas šķietami nozīmīgs kā dzīvība kļūst vēlāk pavisam nenozīmīgs, miris, puteklis uz ceļa. Bet daudz kas nepamanīts negrib zust un uzaust dažādās ainās. Atgādina sevi cauri mūžam. Cik slikti — šī attālā iedoma, šī pašapmierināšanās! Visi ir citādi! Arī es pati — dažāda. Te sīka, bailīga, piesardzīga. Dažs teiks — skopa. Es baidos būt atkarīga, lūgt kaut ko no otra. Mīlot varu atdot visu. Bet dažreiz žēl kapeikas nelietim.

20. VII 61.

Savādais rīts pie Lielvārdes.

Migla, skumjas. Vai cilvēks, kas glāsmīgi maigs pret visiem, spēj būt īsti maigs pret vienu? Vai tā nav slīdēšana? Un cik ātri cilvēku izlutina vēlība, kundzība, līdzjūtība. Tas zaudē cieņu pret to, kas ciena viņu.

17. VIII 61.

Neru — nopietns, skumīgs smaids. Vai kādreiz redzēšu viņu? (...) Atmostoties laimes sajūta, it kā būtu bijusi ar viņu kopā. Ilgas braukt un redzēt viņu dažas minūtes.

Baidos, ka mēs vai es nomirsim — un es nekad nebūšu šī pasaules brīnumcilvēka klātienē. Atkal roze uz viņa sirds. Sejā smaga nopietnība, bet smaids pēkšņi padara to bezgala skaistu.

10. IV 62.

LITERĀRAIS KALENDĀRS 1980. GADAM

6. janvārī	paiet	60 gadi,	kopš	dzimis	Hugo Rukšāns
14. "	"	160 "	"	"	Andrejs Spāģis
16. "	"	75 "	"	dzimusi	Anna Sakse
25. "	"	100 "	"	dzimis	Fricis Bārda
10. martā	"	50 "	"	dzimusi	Biruta Kalnača
10. "	"	50 "	"	dzimis	Māris Grēviņš
12. "	"	80 "	"	"	Jānis Grīziņš
13. "	"	75 "	"	dzimusi	Anna Bauga
15. "	"	60 "	"	dzimis	Jezups Laganovskis
19. "	"	110 "	"	"	Fricis Roziņš (Āzis)
23. "	"	70 "	"	dzimusi	Alma Ancelāne
27. "	"	50 "	"	miris	Augusts Baltpurviņš
1. aprīlī	"	90 "	"	dzimis	Augusts Arājs (Bērce)
5. "	"	60 "	"	dzimusi	Skaidrite Sirsone
10. "	"	70 "	"	dzimis	Meinhards Rudzītis
29. "	"	150 "	"	"	Krišjānis Dinsberģis
23. maijā	"	100 "	"	"	Augusts Bračs
24. "	"	70 "	"	"	Mārgeris Zariņš
6. jūnijā	"	80 "	"	"	Eduards Salenieks
8. "	"	90 "	"	dzimusi	Paulīna Bārda
9. "	"	80 "	"	"	Emma Andersone
10. "	"	90 "	"	dzimis	Leons Paegle
21. "	"	75 "	"	"	Valdis Lukss
29. "	"	70 "	"	dzimis	Voldemārs Melnis
8. jūlijā	"	60 "	"	dzimusi	Dzidra Rinkule-Zemzare

16. jūlijā	paiet	70	gadi, kopš	dzimusi	Ērika Lūse
17. "	"	50	"	"	Jānis Ziemeļnieks
5. augustā	"	50	"	"	Pēteris Blaus
14. "	"	100	"	"	Apesdēls
15. "	"	120	"	"	Sudrabu Edžus
21. "	"	110	"	"	Lindulis
23. "	"	70	"	"	Edgars Damburs
29. "	"	90	"	"	Vilis Knoriņš
1. septembrī	"	50	"	"	Jānis Lapsa
2. "	"	50	"	"	Vladimirs Kaijaks
5. "	"	150	"	"	Marija Medinska
8. "	"	90	"	"	Astra
11. "	"	115	"	"	Rainis
16. "	"	70	"	"	Anna Brodele
18. "	"	130	"	"	Auseklis
13. oktobrī	"	60	"	"	Elza Kokāre
15. "	"	100	"	"	Roberts Pelše
23. "	"	70	"	"	Mirdza Bendrupe
5. novembrī	"	90	"	"	Augusts Mežsēts
19. "	"	100	"	"	Jūlijs Pētersons
25. "	"	100	"	"	Kārlis Štrāls
3. decembrī	paiet	60	gadi, kopš	dzimis	Vilis Samsons
7. "	"	70	"	"	Žanis Grīva
11. "	"	80	"	"	Lilija Auza
20. "	"	50	"	"	Regīna Ezera
22. "	"	70	"	"	Alfons Sukovskis
23. "	"	60	"	"	Zenta Ērgle
25. "	"	130	"	"	Piters Migliniķis

SATURS

Trīspadsmītā «Varavīksne»	5
PIRMS SESDESMIT GADIEM	
<i>Kiršentāle I.</i> 1919. gads	7
Proletariāta Augstskola. Pamatkursa programmas projekts	34
<i>Rozīņš F.</i> Revolucionārās masu darbības psihiskie elementi	37
PIRMS SIMT GADIEM	
<i>Viese S.</i> 1879. gads	45
«MERNIEKU LAIKI»	
<i>Knopē E.</i> «Mērnieku laiki» un literatūras kritika	55
JŪLIJS DIEVKOCIŅS	
<i>Ķuzāne L.</i> Jūlijs Dievkociņš Augšzemē	74
<i>Zanders O.</i> «Liels, jaunība, ir tavs ilgu mērs...»	87
KĀRLIS SKALBE	
<i>Eihvalds V.</i> Saules koka meklētāja simtgade	98
<i>Skalbe J.</i> Atmiņas par tēvu (I. Pijola ievads un apdare)	114
KĀRLIS KRAUJIŅS	
<i>Ancītis V.</i> Bērnu rakstnieks	128
MIRDZA ĶEMPE	
<i>Balode M.</i> Dzejnieces arhīvs	135
Sapņu grāmatas (I. Pijola ievads un materiālu atlase)	145
Literārais kalendārs 1980. gadam	160

РАДУГА 1979

Литературное наследство

Издательство «Лиезма» Рига 1979

На латышском языке

Составитель И. Берсонс

Редакционная коллегия:

И. Киршентале, В. Лабренце, Я. Ниедре,

Л. Волкова, С. Зиемелис

Художник Я. Рейнберг

ИБ № 2387

VARAVIKSNE 1979

Literārais mantojums

Сastādījis Ilgonis Bērsons

Redaktore L. Bībere. Mākslinieciskais redaktors A. Jēgers. Tehniskā redaktore L. Vasiļevska. Korektore M. Starķa.

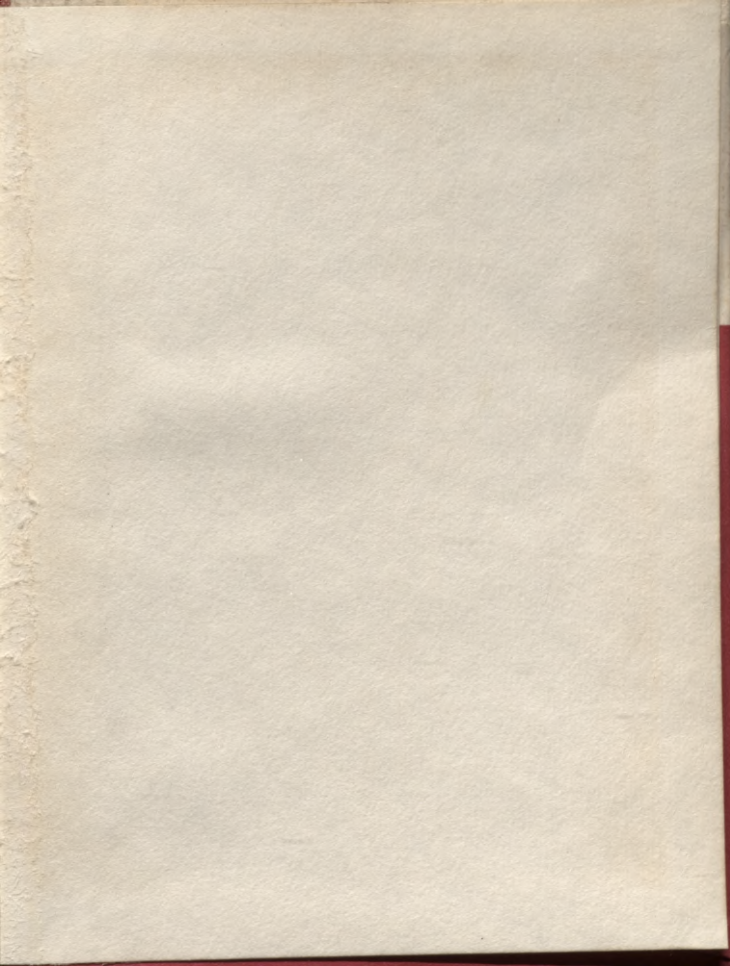
Nodota salikšanai 31.05.79. Parakstīta iespiešanai 15.10.79. JT 05495. Formāts 70×108/32. Tipogrāfijas papīrs № 1. Baltikas garnitūra. Augstspiedums. 7,52 uzsk. iespiedl.; 7,70 izdevn. l. Metiens 6000 eks. Pasūt. № 1411-D. Cena 50 kap. Izdevniecība «Liesma», 226047 Rīgā, Padomju bulv. 24. Izdevn. № 606/30154/Klm-185. Iespiesta Latvijas PSR Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas tipogrāfijā «Cīņa», 226011 Rīgā, Blauņa ielā 38/40.

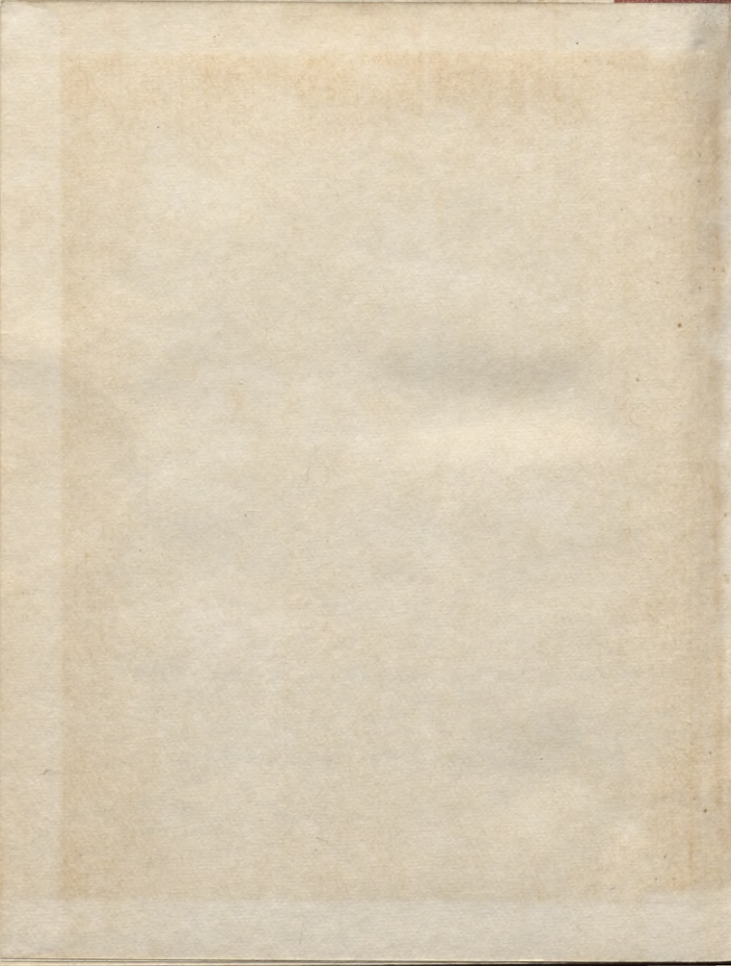
Va 649 **Varavīksne 1979** / Sast. I. Bērsons — R.: Liesma,
1979. — 162 lpp., 4 lp. il., ģīm.

«Varavīksnē» 1979 ievietoti materiāli par 1919. gadu Padomju Latvijā, kā arī par notikumiem, kas norisinājušies literārajā dzīvē pirms simt gadiem. Apceres veltītas arī rakstniekiem simtgadniekiem — J. Dievkociņam, K. Kraujiņam, K. Skalbem. Plašāka materiālu kopa publicēta par Tautas dzejnieces Mirdzas Ķempes arhivu.

V $\frac{70202-606}{M801(11)-79}$ 264.79.4603010202

8L
83.3L

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0305071798

50 kap.